નીતિધર્મ.

[illegible]

[illegible]

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઇ ગ્રંથમાળા નં. ૬.

સ્ત્રી-નીતિધર્મ.

લેખક
વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઇ.

ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી
તરફથી
પ્રસિદ્ધ કરનાર
હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ
બી. એ.
આસિ. સેક્રેટરી.

આવૃત્તિ પાંચમી-પ્રત ૫૦૦.

સને ૧૯૧૨-સંવત્ ૧૯૬૮.

કીંમત આઠ આના.

અમદાવાદ-ધી ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપી.

શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ ગ્રંથમાળા

ઉપોદ્ઘાત.

ઈ. સ. ૧૮૬૯ માં મુંબાઈના મરહુમ શેઠ સોરાબજી જમસેદજી જીજીભાઈ અમદાવાદમાં પધાર્યા હતા ત્યારે તેમને ગુજરાતના જુવાન માણસોમાં બુદ્ધિના કામ કરવાની હોંશ વધારવાને તથા ગુજરાત વર્નાકયુલર સોસાઇટીના ઉપયોગી કામને પુષ્ટી આપવા સારૂ રૂ. ૨૫૦૦ સોસાઇટીને સોંપ્યા હતા; અને એવી ઇચ્છા જણાવી હતી કે તેની નોટો લઇ તેના વ્યાજમાંથી પુસ્તક રચાવવાં. તે પ્રમાણે આ ફંડમાંથી આજ સુધીમાં નીચેનાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવી સોસાઇટીએ છપાવેલાં છે.

૧	ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ. (બીજી આવૃત્તિ)	૦–૪–૦
૨	દૈવજ્ઞ દર્પણ.	
૩	ગુજરાતના ભીખારીઓ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦–૪–૦
૪	ભિક્ષુક વિષે નિબંધ.	૦–૮–૦
૫	અર્થશાસ્ત્ર.	૧–૦–૦
૬	સ્ત્રી–નીતિ ધર્મ. (પાંચમી આવૃત્તિ)	૦–૮–૦
૭	ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ થવાનાં સાધન વિષે નિબંધ.	૦–૮–૦
૮	દુકાળ વિષે નિબંધ.	૦–૯–૦
૯	સેવિંગ બેંકની અગત્ય વિષે નિબંધ.	૦–૬–૦
૧૦	સ્થાનિક સ્વરાજ્ય.	૦–૮–૦
૧૧	અર્થશાસ્ત્રનાં મૂળતત્વો. (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૦-૦
૧૨	જ્ઞાન વચન.	
૧૩	પ્રાચીન ભરતખંડનો મહિમા.	૦–૮–૦
૧૪	પ્રેસિડન્ટ લિંકનનું ચરિત્ર.	૦-૧૨-૦

તા. ૧—૩—૧૯૧૨.

अनुक्रमणिका.

प्रकरण १ लुं.

पृष्ट.

प्रकरण २ जुं.

प्रकरण ३ जुं.

प्रकरण ४ थुं.

प्रकरण ५ मुं.

प्रकरण ६ ठुं.

प्रकरण ७ मुं.

प्रकरण ८ मुं.

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સ્ત્રી-નીતિધર્મ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓના ધર્મ.

આપણે આપણા દેશનોજ માત્ર નહિ, પણ આખી દુનિયાનો વિચાર કરીએ તો સ્પષ્ટ માલમ પડેછે કે, માણસના વિચાર દિવસે દિવસે સુધરતા ગયા છે. કેટલાક દેશોના પુરૂષો પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને પોતાથી હલકી પદવીની ધારતા એમાં નવાઇ નથી, કેમકે જેમ અજ્ઞાન વધારે તેમ ન્યાય અને વિવેકનું બળ ઓછું હોયછે. જેનામાં કૌવત વધારે તે સુનીતિના નિયમ તોડી નબળાને દાસ દાસીઓ કરે, અજ્ઞાન લોકમાં અન્યાય અને અધર્મનું જોર હોયછે. સ્ત્રીઓ બાંધામાં મરદ કરતાં નબળી હોવાથી મૂર્ખ-મરદ પોતાના કૌવત ઉપર મગરૂર રહી, સ્ત્રીને તાબેદાર કે ગુલામ બનાવે તો તેમાં નવાઇ જેવું કાંઈ લાગતું નથી. અજ્ઞાનતાને લીધે તેઓ ખરા વિચારથી અણવાકેફ હોય છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળમાં ખરેજ તેમણે તેમજ કીધું છે. પોતાનો સ્વાર્થ સાધી સ્ત્રીઓને પોતાની ગુલામ બનાવી દીધી છે; તેમના સર્વ હકો તેમની નબળાઇને લીધે છીનવી લીધા છે. જેમ સુનીતિ નહિ પાળનાર જોરાવર રાજા પોતાના પાડોસી નબળા રાજાને વગર વાંકે સબળી વાતે દબાવી પોતાના પગ નીચે લાવી મુકે છે—સેસોસ્ત્રીસ જે મિસર દેશમાં પ્રખ્યાત રાજા થઇ ગયો છે તે પોતાના જીતેલા રાજાઓને બળદ કે ઘોડાને ઠેકાણે રથે જોડતો હતો—તેમ મરદોએ સ્ત્રીઓને પોતાના સ્વાર્થને લીધે, સ્વાર્થી થઇ અજ્ઞાનપણાથી પોતાની

ગુલામ જેવી બનાવી મુકીછે. તેમણે સ્ત્રીને ઘરનું કામ કરવાને રાખેલી દાસી જેવી બનાવીછે. મરદને ઠેકાણે સ્ત્રીઓ જો જોરાવર હોત તો તેમણે પણ એમજ કર્યું હોત–મરદને પોતાના લુંડા બનાવ્યા હોત. આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળની "સ્ત્રીઆ દેશની" ચાલતી દંતકથાથી આપણો કોઈપણ દેશી ભાગ્યેજ અજાણ્યો હશે. એ વાતમાં કહેછે કે, "સ્ત્રીઆ દેશની સ્ત્રીઓ મરદને પોતાના ગુલામ જેવા ગણતી હતી. સઘળી વાતે, સઘળાં સારાં કામો કરવામાં સ્ત્રીઓજ આગળ પડતી હતી. રાજ ચલાવવું, કારભાર કરવો, લશ્કરી કામ કરવું, એ સઘળાં કામો સ્ત્રીઓજ કરતી હતી. મરદ તો માત્ર ઘરનું કામ કરનારો ગુલામ હતો."

હવે એ વાત ખરી હોય કે ખોટી તેનું આપણે કાંઈ કામ નથી. પણ દાખલા તરીકે લેઈએ તો એ વાત ઉપરથી સાફ સમજાય છે કે મરદને ઠેકાણે સ્ત્રી જો જોરાવર હોત તો તે પણ પોતાના અજ્ઞાનપણાને લીધે તેમજ ચાલી હોત. તેણે પણ મરદને પોતાની ગુલામગીરીમાં રાખ્યો હોત. જેમ જેમ માણસના વિચાર સુધરે છે, વિવેક અને ન્યાયી થાયછે, તેમ તેમ ખરૂં શું છે અને ખોટું શું છે તેમાં તેને સમજણ પડતી જાય છે, ને તે પ્રમાણે તે ખરે રસ્તે ચાલી ખોટે રસ્તે ચાલનારને ખરે રસ્તે ચાલવાની ભલામણ કરે છે, અને ચલાવે છે. જ્ઞાન થયા પછી પણ ગેરવાજબી રીતે મેળવેલો અધિકાર છોડવો માણસને ગમતો નથી, તેથી હજુ સુધરેલા દેશોમાં પણ માણસ પોતાનો સ્વાર્થ બિલકુલ છોડી દેતો નથી ઘણા દેશોમાં હજુ ત્યાંના માણસો પોતાના જેટલા અને જેવા હક્કો સ્ત્રીઓને આપતા કે ભોગવવા દેતા નથી. પણ તે કેટલું ખોટું છે તે વિષે આપણે હવે પછી વિચાર કરીશું. પરંતુ હમણાં તો માત્ર પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશની અને પરદેશની સ્ત્રીઓની અવસ્થા કેવી હતી; તેજ વિશે વિચાર કરવાનો છે.

એશિયા ખંડમાંના હાલના તુર્કસ્તાન દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં **બા**બીલનનું એક જોરાવર રાજ્ય થઇ ગયું. તે રાજ્યમાં સ્ત્રીઓને પરણાવવા સંબંધી ધિક્કારવાજોગ ધારો હતો. દીકરીઓને પરણાવવાનો ચાલ નહોતો. પરણવા લાયક ઉમરની થાય ત્યારે, બજારમાં જેમ જનાવરો કે નિર્જીવ પદાર્થો વેચે, તેમ વેચવાને માટે માબાપો પોતાની દીકરીઓને બજારમાં ઉભી કરતા; અને સૌથી વધારે કીમત જે આપે, તેમને તે કન્યાઓ મળતી. રાજા પોતાના રંગ મેહેલમાં પોતાની મરજીમાં આવે એટલી સ્ત્રીઓ એકઠી કરતો. તેજ પ્રમાણે ધનવાનોને પણ હતું. બાપડા ગરીબોની તેમાં માઠી વલે હતી. આ ઉપરથી સ્ત્રીઓની સ્થીતિ એ દેશમાં કેવી હશે, સ્ત્રીઓ એ દેશમાં પોતાના ધર્મ કેવા ને કેટલા સમજતી હશે, સ્ત્રી પુરૂષની નીતિ કેવી હશે, સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે કેવો બનાવ હશે, એ રીતે બંધાએલું જોડું કેવું સુખી થતું હશે, ઇત્યાદિ બાબતો વિષે વિચાર કરવો એ કાંઇ મુસ્કેલ કામ નથી. એ દેશની સ્ત્રીઓની હાલત જાણવાને એટલીજ વાત બસ છે. તેઓ ભાગ્યે ગુલામથી ઉંચી પદવી ભોગવતી હોય! અને હોય તોપણ તેઓને ગુલામજ ગણી શકાય! તેમના કરતાં ઇજીપ્ત દેશની સ્ત્રીઓની હાલત કાંઇક સારી હતી. તેઓ એશિયા ખંડની સ્ત્રીઓ કરતાં પોતાની સ્ત્રીઓને વધારે માન આપતા હતા. તોપણ કાયદા મુજબ સ્ત્રીઓને ગુન્હા પ્રમાણે કોઇ અવયવ કાપવાની અગર જીંદગી લેવાની શિક્ષા કરવાનો તેના ધણીને અધિકાર હતો. નાના ગુનાને માટે સોટીવડે સ્ત્રીઓને તેમના ધણી શિક્ષા કરી શકતા હતા.

ઇરાની રાજ્યમાં સ્ત્રીઓની હાલત સારી નહિ હતી. રાજાઓ એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ કરી શકતા હતા; અને તેજ પ્રમાણે બીજાઓ પણ પરણી શકતા હતા.

ગ્રીસની સ્ત્રીઓની હાલત એશિયાની સ્ત્રીઓ કરતાં સારી હતી. એ લોકમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરણાતી નહોતી, તો પણ રાખ રાખવામાં ત્યાંની સ્ત્રીઓથી હરકત લેવાતી નહિ. કેટલાંક સંસ્થાનોમાં નાની ઉમરની સ્ત્રીઓને સાસરે જવાનો ધારો હતો, માટે તેથી થતું નુકસાન તેમને ખમવું પડતું. સ્ત્રીઓના હક્ક મરદ જેવા ને જેટલા ગણાતા નહોતા, તોપણ ત્યાંની સ્ત્રીઓ એશિઆની સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે સુખી હતી.

ગ્રીસના બીજા ભાગની સ્ત્રીઓ કરતાં સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ સારી સ્થિતિમાં હતી. તેઓ બીજીઓ કરતાં પોતાનો ધર્મ શો છે, તે વિશેષ સમજતી હતી. વીશ વરસ પહેલાં સ્ત્રીઓને પરણાવાય નહિ એવો કાયદો સ્પાર્ટામાં હતો. વીશ વરસની થતાં સુધી તેમને મરદની માફક કસરતશાળામાં જઈ કસરત કરવી પડતી. તેમને ફરવા હરવાની છૂટ હતી, તથા તેમને જનાનખાનામાં ગોંધી રાખતા નહોતા, તે છતાં તેમની નીતિ ઘણી સારી હતી.

તેઓને કસરત કરાવવાનું અને વીશ વરસ સુધી કુંવારી રાખવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે તેમનાં બાળક જોરાવર થાય. ખરેજ તેઓ જોરાવર થતાં હતાં. જ્યાંસુધી તેઓ એ નિયમને વળગી રહ્યા, ત્યાંસુધી તેઓ દુશ્મનની સંખ્યાથી દશમા ભાગ જેટલા હોય, તોપણ હીંમત નહિ હારતાં, લઢીને જીત મેળવતા હતા. થરમાપીલીના યુદ્ધમાં સ્પાર્ટાના રાજા લીઓનીડાસની સરદારી નીચે ગ્રીસનાં છ હજાર માણસો માત્ર હતાં, તેઓ પારસી મહારાજ જરક્ષીસના અસંખ્યાત માણસો સામાં લઢવાને ઉભાં, ને શીતેર હજાર માણસોનો ઘાણ કહાડ્યો. આખરે પોતાનોજ કોઈ માણસ ફૂટીને જરક્ષીસને મળવાથી પારસીઓ તેમની પીઠના ભાગે જઈ શક્યા તેથી તેઓ ઘેરાયા ને નાશ પામ્યા. છેવટને

સમયે માત્ર ત્રણસેંજ સ્પાર્ટનો લઢવામાં હતા. એ ત્રણસેં માણસો પાછી પાની કરવાની ના કહે, લાખો માણસોની સામા લઢવાને ઉભા રહે, ને હિંમતથી હજારો માણસોના પ્રાણ લે, એટલુંજ માત્ર તેમની બહાદૂરી જાણવાને બસ થશે.

એટલી બધી બહાદૂરી શાથી આવતી હતી? તેમની માઓ બહાદૂર હતી તેથી તેઓ જાતે મજબૂત, કસરતથી કેળવાયલી ને પોતાનાં બાળકોને પોતાના જેવાં બનાવનારી હતી તેથીજ. તેઓ પોતાનો ખરો ધર્મ સમજતી હતી. થરમાપીલીમાં લઢનાર સ્પાર્ટાના રાજા લીઓનીડાસની સ્ત્રી ગોર્ગોને કોઇ પરદેશી સ્ત્રીએ કહ્યું કે "સ્પાર્ટન સ્ત્રીઓજ માણસના ઉપર સત્તા ચલાવી શકે છે." ત્યારે ગોર્ગોએ જવાબ દીધો કે "સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓજ માત્ર માણસોને જન્મ આપે છે." આ કેવો ટુંકો, પણ સારો ને સ્ત્રીધર્મ સમજીને જવાબ વાળ્યો છે! જ્યારે કોઈ સ્પાર્ટન લઢાઈમાં જતો ત્યારે તેની માતા માત્ર એટલુંજ કહેતી કે "બેટા ઢાલ લેઇને પાછો વળજે (જીતીને આવજે) કે ઢાલ ઉપર પડજે (લઢાઈમાં મરજે). આ વાક્યો તેમની કેવી બહાદૂરી બતાવે છે!

પ્રખ્યાત લ્યુકટ્રાની લઢાઇમાં જે સ્પાર્ટનો લઢાઇમાં મુવા હતા, તેમની માતાઓ પરમેશ્વરનો પાડ માની બોલી કે—અમારી કુખે સપુત પુત્રો અવતર્યા, અને એથી તેઓ રાજી થઇ. પણ જેઓ હારીને પાછા આવ્યા હતા, તેમની માતાઓ ઘણીજ પસ્તાઇને દુખી થઈ કે—તેમની કુખ વગોવાઇ. ડેમીનીટા નામે સ્ત્રીના આઠે દીકરા એ લઢાઇમાં મુવા, તોપણ તે ખુશી થઇને કહેતી કે "મેં સ્પાર્ટાને માટેજ—તેના રક્ષણ કરવામાં મરવા માટેજ—તેમને જન્મ આપ્યો હતો." શાબાશ! શાબાશ સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ! શાબાશ છે તમને! ટુંકામાં તેઓ હિંમતવાન અને જોરાવર હોઇને તેમના પુત્રોને

હિંમતવાન અને જોરાવર કરતી, તેનું પરિણામ એ થયું કે જ્યાંસુધી સ્પાર્ટાના લોક એ ગુણ સાચવી શક્યા, ત્યાંસુધી તેમની કીર્તિ તેઓ વધારી શક્યા, અને આખા ગ્રીસ ઉપર પોતાની સત્તા બેસાડી તેને સાચવી શક્યા.

અસલના જર્મન લોકોની સ્ત્રીઓની હાલત સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ કરતાં પણ વધારે ચઢીઆતી હતી. તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓના હક પુરૂષો જેટલાજ સમજતા હતા—મરદના જેટલી ઓરતોને છૂટ હતી. એ ધારો તેઓ આજ સુધી સાચવી શક્યા છે, અને એજ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ પ્રાચીનકાળથી તે આજ સુધી પોતાની સત્તા, સ્વતંત્રતા ને દૃઢતા જોઈને તેવીજ સાચવતા આવ્યા છે. ટુંકામાં જેમ જેમ પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં જતા જઇએ, તેમ ત્યાંની પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓની હાલત ચઢીઆતી જણાયછે. તેમને છૂટ અને હક વિશેષ હતાં. હવે એજ વખતમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલત કેવી હતી તે તપાશીએ.

પ્રાચીનકાળમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ આજની સ્ત્રીઓની માફક પોતાના ધર્મથી અજ્ઞાન નહોતી. પોતાના ધણી સાથે પોતાનો કેવો ધર્મ છે, તેની સાથે કેમ વર્તવું, તેની સાથે કેવો ને કેટલો સંબંધ છે, એ તેઓ જાણતી હતી. તેઓ પોતાનાં માબાપ સાથે, વહુવારૂએ સાસુ સાથે ને સાસુએ વહુ સાથે, ભાઇ કે દીયર જેઠ સાથે, બેન ને નણંદ સાથે, ભોજાઇ ને દેરાણી જેઠાણી સાથે પોતાનો કેવો ધર્મ છે, તેમની સાથે કેવું બોલવું ચાલવું, કેટલો ને કેવો સંબંધ, એક એક જોડે કેમ વર્તવું, તે સર્વે તેઓમાંની ઘણીક સમજતી હતી. પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાં સાથે કેમ ચાલવું, તેમને કેમ ઉછેરવાં તથા કેળવવાં, તેથી અજાણી નહોતી. તે વખતની સ્ત્રીઓ પોતે ઘર કેમ ચલાવવું, ઘરની તથા ઉપજ ખરચની

વ્યવસ્થા કેમ કરવી એ સર્વે જાણતી હતી. ટુંકામાં પોતાના ધર્મથી ઘણીક નારીઓ વાકેફગાર હતી, અને તેથી તેઓ હાલની સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે સુખી હતી. પોતાનાં છોકરાંને સારી રીતે ઉછેરીને કેળવી યોગ્ય બનાવતી, પોતાના ઘરને શોભાવતી, તથા પોતાના હકો સાચવી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતી. પોતે ભણેલીને સદ્ગુણી હોવાથી પોતાનાં બાળકોને તે લાભ આપતી. પોતે મોટી ઉમરે ઇચ્છાવર વરી (પોતાને મનગમતો જન્મારાનો સોબતી શોધી કહાડી પરણ્યાથી) તે લાભ પોતાનાં છોકરાંને લેવા દેતી. તેમના સોબતી ખોળી લેવામાં પોતાનો જૂઠ્ઠો લ્હાવો છોડતી. પુત્ર પુત્રીને નાનપણામાં પરણાવી દેશની ખરાબી કરતી નહિ. એવો દુષ્ટ લ્હાવો લેવાનો ખોટો લોભ છોડી ઢીંગલા ઢીંગલીની રમત રમતી નહિ. ઉપજ ખરચ ઉપર વિચાર કરી ઘરેણાં ગાંઠાંનો નુકસાનકારી શોખ તજતી. શીળ વ્રત પાળી છૂટ ભોગવતી. જે કાળે સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા ધર્મ અને પુરૂષો પત્નિવ્રત ધર્મ પાળતા તે કાળ સતયુગ હતો.

હાલ સાસુ વહુની લઢાઇઓ ઘેર ઘેર થાય છે, તેમ અસલમાં થતું નહિ તેનું કારણ શું ? પાંડવની નારીઓને કુંતા સાથે કોઈવાર કજીઓ થયો હોય એમ માલમ પડતું નથી. કૈકૈયી રામ ઉપર અને સીતા ઉપર અદાવત રાખતી હતી, તોપણ સીતા તેની સાથે લઢી હોય એમ જણાતું નથી. ગાંધારીને સો વહુઓ હતી, તો પણ તેમાંની કોઈએ તેની આજ્ઞા ઓળંગી હોય એમ દેખાતું નથી. એ બધું શાથી ? તેનાં કારણ અનેક હતાં. સાસુ વહુ પોતપોતાનો શો ધર્મ છે, ને અરસપરસ કેમ વરતવું તે તેઓ સમજતી હતી. યોગ્ય ઉમરે સ્વયંવર કરી પરણ્યાથી, પોતે ભણેલી હોવાથી તથા તેમના પહેલાંની સ્ત્રીઓના ધર્મ પોતે શીખ્યાથી, તેઓ તેવી થતી હતી. વહુ પોતાના સ્વામીની અને સાસુ સસરાની સત્તા

હેઠે રહેતી, તેમ ભરથારનો અને સાસુ સસરાનો તેના ઉપર પ્રેમ અણુહદ હતો. વહુ લુંડી ન હતી. તે પોતાના પતિ ઉપર કેવો પ્રેમ રાખતી, વખતે વખત તેને કેવી સલાહ આપતી, ને જરૂરને વખતે કેવી મદદગાર થતી, તે જુઓ.

મંદોદરીએ રાવણને વખાણવા જોગ શિખામણ દીધી તથા નળરાજા જુગટુ રમવા બેઠા ત્યારે તેને જુગટુ નહિ રમવાને દમયંતીએ કેવી સારી સલાહ આપી, એ તે કાળની નારીઓની અવસ્થા દર્શાવે છે. દુરાગ્રહ કરી નળ રમ્યો ને હાર્યો છતાં સતીએ તેનાથી વેગળા થવાની ના કહી, નળનો આગ્રહ દમયંતીને પીએર મોકલવાનો છતાં, વનમાં અતિશય દુઃખ વેઠવાનાં છતાં, તે કેવી ખરા પ્રેમથી નળની સાથે વનમાં ગઈ! વનમાં નળે તેને તજી દીધી તો અનેક પ્રકારનું દુઃખ અને આપત્તિ વેઠતાં વેઠતાં પોતાના બાપને ત્યાં ગઈ, તો પણ તેણે હમેશાં પોતાનો પ્રેમ કેવો જારી રાખ્યો! અને એજ પ્રેમભક્તિથી નળની શોધ કરાવી, ને નળ કદ્રુપો થયેલો છતાં આનંદથી કેવી તેને ભેટી! એનું નામ પતિવ્રતાધર્મ ને એજ પતિપ્રેમભક્તિ કહેવાય.

ઉત્રા રણક્ષેત્રમાં પોતાના સ્વામીની છેલ્લી મુલાકાત લેવા ગઈ. લઢાઇમાં તેના સ્વામીને મારવાની ખાતરનિશાં છતાં લઢાઇના મેદાનમાંથી પાછા નહિ હઠવાને પોતાના પતિને તેણે કેવી હિમ્મત આપી!

યુધિષ્ટિર જુગાર રમતાં હાર્યાથી દ્રૌપદીએ પોતાના પિયુઓની સાથે આગ્રહથી વનમાં જઇને પ્રેમભક્તિથી કેટલું ને કેવું દુઃખ વેઠયું! તેમ તે જંગલમાં થાકતી ત્યારે તેના સ્વામી તેને ખાંધે બેસાડતા!

બાપ આજ્ઞાની પાળવાને મેરા વનમાં જતાં સીતાને સાથે નહિ આવવાને ઘણું સમજાવી તે છતાં આગ્રહથી તે

રામની સાથે ગઈ ને ત્યાં તેણે કેટલી આપદાઓ સહન કરી! તેમ રામની પ્રીતિ સીતા ઉપર અપાર હતી.

આ બધા દાખલા ઉપરથી શું જણાય છે? એ ઉપરથી શું આપણને માલુમ પડતું નથી કે, પોતાના ભાયડા ઉપર ધણીઆણીનો પ્રેમ અને નારીઓ ઉપર ધણીનો પ્રેમ અણહદ હતો? એ પ્રેમ ઉપરથી બતાવવાનો નહિ પણ ખરા અંતઃકરણનો હતો. એ પ્રેમ તાબેદારીનો કે અમલના જોરનો કે પશુવત્ કામવાસનાનો નહિ હતો, એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. અને તેનું કારણ શું? એજ કે સ્ત્રીઓ પતિ પ્રત્યે પોતાનો શો ધર્મ છે તે સમજતી હતી. પુરૂષો પત્ની પ્રત્યે પોતાનો શો ધર્મ છે તે જાણતા. કૈકેયી દશરથની સાથે લડાઇમાં ગઈ હતી. ત્યાં દશરથના રથના પૈડાની લાટ ભાગ્યાથી, લાટને ઠેકાણે કૈકેયીએ પોતાનો હાથ રાખી રથનું પૈડું ટકાવી રાખ્યું ને પોતાના સ્વામીને અતિ ઉપયોગી થઈ પડી એ શાથી? ખરા પ્રેમના જુસ્સાથી.

આ ઉપરથી મારે કહેવાની મતલબ એમ નથી કે બધી સ્ત્રીઓ પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજતી હતી ને બધી ડાહી હતી. ગામ હોય ત્યાં ઉકરડો હોય. તેમ કેટલીક નઠારી પણ હશે. કવિતા તથા ઇતિહાસમાં રાણીઓ વગેરે ઉપલા વર્ગોની સ્ત્રીઓ વિશેનાં ઉદાહરણ વધારે છે તે પરથી તે વર્ગની નારીઓની અવસ્થાનું જ્ઞાન અનુમાનથી થઇ શકે. વચલા અને નીચા વર્ગોની ઝાઝી વાતો નથી, પણ કેટલીક છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તે વર્ગોની સ્ત્રીઓ ભૂંડી હાલતમાં નહતી.

સ્ત્રી પુરૂષનો અને પુરૂષ સ્ત્રીનો આખી જીંદગીનો મિત્ર અથવા સોબતી છે. જેમ મિત્રો એક એકનું કહ્યું પ્રેમથી કરે છે, ને તેમ કરવામાં એમાંથી એક પણ જુલમ સમજતો નથી, તેમ પુરૂષ અને સ્ત્રીએ પણ અરસપરસ સમ-

જવું જોઇએ. બાયડીએ ભાયડાની અને ભાયડાએ બાયડીની યોગ્ય ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. કેટલાકનું કહેવું એવું છે કે, સ્ત્રી બાંધામાં અને બુદ્ધિમાં નબળી હોવાથી, તથા મરદનું કામ સ્ત્રી નહિ કરી શકે એવી હોવાથી, અને ઘરમાં રહીને ઘરની અંદરનુંજ કામ કરવાને તેનો બાંધો લાયક હોવાથી, પત્નીએ પતિની સલાહ પ્રમાણે ચાલવું યોગ્ય છે. આ શિખામણ ખોટી નથી. પરંતુ જે સ્ત્રીનો અનુભવ વધારે હોય અથવા જે સ્ત્રી શાણી હોય તેના અભિપ્રાયનું માન રાખવું એ પણ ખરૂં છે.

ઇશ્વરી રચના કેવી યોગ્ય છે તે જુવો ! શી તેની ચતુરાઇ ! વાહવા! નરને કમાવાને તથા મહેનત કરવાને, અને નારીને ઘરનો બંદોબસ્ત રાખવાને સરજી યથાયોગ્ય શક્તિ આપી છે ! જીંદગીનાં કામના બે મુખ્ય ભાગ પાડીએ તો તેમાંનો એક ભાગ કરવાને પુરૂષને સરજ્યો છે અને બીજો કરવાને સ્ત્રીને સરજી છે. એકને રણક્ષેત્રમાં જવાને લાયક કર્યો છે, અને બીજીને રણક્ષેત્રમાં જતાં ઉશ્કેરવાને બનાવી છે; એકને કમાવા સારૂ ઠરાવ્યો છે, અને બીજીને તેની વ્યવસ્થા રાખવાને બનાવી છે; એકને છોકરાં ઉછેરવાને સરજી છે અને બીજાને તેમનાં ભરણ પોષણનાં અને કેળવણીનાં સાધન આણી શકે તેવો કરવાને સરજ્યો છે. ટુંકામાં એક કામ સ્ત્રીને અને એક કામ પુરૂષને કરવાને સોંપ્યું છે. બઇરી જેમ મરદનું કામ કરી શકતી નથી, તેમ મરદ બઇરીનું કામ કરી શકતો નથી. એતો અરસપરસ છે. વળી સ્ત્રી કમાવા જાય તો તેને જણવાની, છોકરાને ધવડાવી ઉછેરવાની વગેરે જરૂરને લીધે ઘણી અડચણ પડે. ને તે વખતે કમાયા વિના ગુજરાન ચલાવતાં ઘણાને મુશ્કેલ પડેઃ મરદને એ જાતની અડચણો નડતી નથી. જો સ્ત્રી મરદનું

કામ કરવાને પણ અયોગ્ય છે તો તેજ પ્રમાણે મરદ સ્ત્રીનું કામ કરવાને પણ અયોગ્ય છે; કેમકે આપણે જોઇએ છીએ કે સ્ત્રીનાં કેટલાંક કામ એવાં કંટાળા ભરેલાં છે કે તે મરદથી થઇજ શકે નહિ. મતલબ કે ખૂબ વિચાર કરીને પરમેશ્વરે વેંહેચી આપેલા કામ સારૂ સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું સરજાયુંછે. જરૂર પડે તો સ્ત્રીઓ પણ ધન કમાવાનાં કામ કરી શકે.

અર્વાચીન કાળની યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સ્ત્રીઓ ડાકતરનું વકીલનું, છાપખાનાનું, વર્તમાનપત્રનું અને બીજાં કામ શીખીને કમાવાને યોગ્ય જણાઇ છે. પણ એવાં કામ તો તેઓ પરણેલી નહોય તોજ સારી રીતે ચલાવી શકે. આ દેશમાં રેંટીઓ કાંતીને, હીર કાઢીને, વણીને તથા બીજાં કામ કરીને બાઇડીઓ પૈસા પેદા કરેછે, પણ સાધારણ રીતે જોઇએ તો મરદ કરતાં સ્ત્રીને નબળી બનાવી છે. પણ તેથી એમ ન સમજવું કે જગકર્ત્તાએ સ્ત્રી જાતને છેક નબળી ને નાહિંમત કરીછે. પોતાનાં છૈયાંનો બચાવ કરવાને તે હિંમતથી સાવધપણે સાપ પકડે છે, ને બીજાં સંકટ વેઠે છે. સ્ત્રીને નાજુક ઘડી છે, કેમકે તેને નાજુક કામો કરવાને સરજી છે. પણ તેથી તેઓની હિંમત તેમના કામ સંબંધી મરદો કરતાં કાંઇ ઓછી નથી. આપણી રજપુતાણીઓ તથા સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ રણસંગ્રામમાં જતાં પોતાના ધણીઓને કેવી ઉશ્કેરતી હતી ! તેજ ઉપરથી તેમની હિંમત જણાય છે.

કાર્થેજને રોમ સાથે ત્રીજીવાર લડાઇ થઇ અને હારવાથી રોમનોને તેમના માગ્યા પ્રમાણે સઘળાં હથીઆર વગેરે કાર્થેજે આપ્યાં, તોપણ જ્યારે રોમનોએ કાર્થેજનો જડ મૂળથી નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ત્યારે કાર્થેજના લોકોની સાથે ત્યાંની સ્ત્રીઓએ કેવી હિંમત ધરી, અને પોતાના લાંબા ચોટલા કામઠાંની તાંતો કરવાને કેવા

કાતરી આપ્યા તથા લઢાઇનો સામાન તૈયાર કરવામાં રાત દહાડો કેવી મદદ કરી ! કાર્થેજનો સરદાર રોમને શરણે ગયો ત્યારે તેની સ્ત્રીએ હિંમતથી અને દેશાભિમાનથી તેને કેવો ધિકાર્યો અને પોતે નહિ નાસતાં છેવટે આગમાં કેવી બળી મૂઈ ! એ તેની કેવી હિંમતનો નમુનો છે !

પંચાસરનો રાજા જયશિખરી ભૂવડ સાથે લઢતાં મરાયો ત્યારે તેનું મડદું લેઇ આવી બાળવા વાસ્તે જયશિખરીની પાંચસેં દાસીઓ સાંબેલાં ને ભૂંગળો લેઇને નીકળી આવી ભૂવડના લશ્કરને પાછું હઠાવી કેવું શેહેર બહાર કહાડી મુકયું અને જયશિખરીના મડદાને ધૈર્યથી બાળ્યું !

અહમદનગરની ચાંદબીબી અને તેની સાહેલીઓએ અકબર જેવા જોરાવર દુશ્મનની સામે કેવી લઢાઇઓ કરી બહાદૂરી બતાવી !

જોધપુરનો રાજા જસવંતસિંગ ઉજ્જનની લઢાઇમાં ઓ-રંગજેબ સામો હારીને જોધપુર નાસી ગયો ત્યારે તેને માટે તેની નારીઓ કઢાઇમાં લોઢાની કડછીથી શીરો શેકતી હતી તે જોઇ જસવંતની માએ તેમને કહ્યું કે “જસવંતને માટે શીરો શેકવામાં લોઢાની તવીમાં લોઢાની કડછીઓ કાં ઘસો છે, ચાટવો લો, કેમકે લોઢું ઘસાવાથી નાશીને અહિં આવ્યો છે, તો વળી અહિં લોઢું ઘસાતું સાંભળી કોણ જાણે કયાંએ ભાગી જશે !” આ કેવી બહાદૂરીના બોલ છે !

પરમેશ્વરે જેને જેવું અને જેટલું જોઇએ, તેવું ને તેટલું, તેને આપ્યું છે. જુલમ અને અજ્ઞાનથી સ્ત્રીના સદ્-ગુણ ઢંકાયલા રહે છે ને કચ્યડાઇ જાય છે, માટે સ્ત્રીને જે અભણ, મુર્ખ રાખે તે ઇશ્વરનો ગુનેગાર ઠરે છે, એમ સમ-જવું. સ્ત્રી પુરૂષ બંનેને તેણે કેળવણી પામવાના સરખા હકો આપ્યા છે. માટે પોતાની સત્તા વાપરી, સ્ત્રીને અજ્ઞાન

રાખી, તેને ઇશ્વરે આપેલા હકો નહિ ભોગવવા દેઇ, બુદ્ધિ છતાં તેને નહિ કેળવી, જેઓ પોતાની સત્તા નીચે તેને દબાવે છે, તેઓ તે મહાપિતાના ગુનેગાર થાય છે. માટે આપણે તે પિતાનો કોપ આપણા માથા ઉપર શા માટે ખેંચી લેવો જોઇએ? સ્ત્રીઓને આપેલા હકો ભોગવવા દેવા, તેમને આપણા જેટલા હકવાળીજ ગણવી, તથા તેમને તાબેદાર લુંડીઓ નહિ, પણ આપણા મિત્ર તુલ્ય આપણી બરાબર ગણવી એ ધર્મમાર્ગ છે. ડાબુ અંગ નહિ પણ તેને આપણું આખું અંગ એટલે પોતાના પ્રમાણેજ ગણવી. તેને તેના ધર્મ પ્રમાણે ચાલતાં અટકાવવી નહિ, તેમજ જેઓ પોતાના ધર્મથી અજ્ઞાન હોય તેમને તેથી જાણીતી કરી તેમના ધર્મ શીખવવા. હું જાણુંછું કે પરમેશ્વરે સ્ત્રી અને પુરૂષ સૌને બુદ્ધિની બક્ષીસ સરખી આપેલી છે.

આપણી સ્ત્રીઓ પ્રાચીન કાળમાં ઘણી વિદ્વાન થતી હતી. લીલાવતીએ એજ નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો અને સરસ્વતીએ શંકરાચાર્યને વાદમાં હરાવ્યા હતા. અર્વાચીન કાળની યુનૈટેડ સ્ટેટ્સ, જર્મની, ફ્રાંસ, ઇંગ્લાંડ, આદિ ઠેકાણાની કેટલીક સ્ત્રીઓ સારી વિદ્વાન થઇ છે ને તેમણે ઉપયોગી ગ્રંથો બહાર પાડયા છે.

प्रकरण २ जुं.

હાલના સમયની સ્ત્રીઓની હાલત.

ફ્રાંસમાં લાટુડ નામે માણસને અને ચીનમાં કોઇ આદમીને બાલ્યાવસ્થાથી ઘડપણ સુધી બંધીખાને રાખ્યા પછી તેમને છોડયા ત્યારે તેઓએ પોતાના કેદખાનામાં રહેવા દેવાની અરજ કરી, કેમકે મહાવરાથી તેમને કેદખાનું ગમી ગયું હતું ને તુરંગ બહારનો પ્રકાશ તેમની આંખો થી ખમાતો નહોતો. તેમ આપણા દેશની હાલની ઘણા કાળ સુધી અજ્ઞાન સાગરમાં ડુબેલી રહેલી સ્ત્રીઓ તેમના સુધારા અને તેમની કેળવણીની સામે થઇ દુરદશામાં રહેવામાં આબરૂ ગણે છે. પરંતુ ઘરના કામમં નારી મૂખ્ય છે અને તેનેજ ઘર સંબંધી સઘળી સત્તા આપવી જોઇએ, એ ઇશ્વરી નિયમ છે, માટે તે સત્તા વાપરવાને તેણે કેળવણી લઇ યોગ્ય થવું જોઇએ, એ સત્તાનો વાજબી ઉપયોગ કરવાને તેમને યોગ્ય કરવાનું કામ કેળવણી પામેલા મરદોનું જ છે. પણ આ દેશમાં તે પ્રમાણે મરદ કરતા હોય એમ જણાતું નથી. ઘરનું મુખીપણું સ્ત્રીને આપવાને તથા તેને તે મુખીપણાને યોગ્ય કરવાને આ દેશના મરદો બીજા દેશોના મરદો કરતાં ઘણા પાછળ પડેલા છે. તેથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મથી અજાણી છે એટલુંજ નહિ, ઘણા મરદો ઘર તરફથી સુખ કે નિરાંત. પામતા નથી એટલુંજ નહિ, ઘણાં ઘરમાંથી ઘણું કરીને કજીઓ કંકાસ જતો નથી એટલુંજ નહિ, પણ તે સ્ત્રીઓની હાલત પણ દયા આણવા જેવી છે. તેઓ ખરી કેળવણી રહિત હોય છે. તેઓનામાં ખરા ખોટાનો, સારા નઠારાનો ને ફાયદા ગેરફા-

યદાનો વિચાર કરવાની શક્તિ થોડીજ હોય છે. આપણા કેટલાક પુરૂષો કહે છે કે, સ્ત્રીઓની આવી હાલતમાં તેમને ઘરના કામકાજમાં મુખી બનાવીએ તો તેઓ જરૂર બિગાડ કર્યા વિના રહે નહિ. માટે તેઓ સમજુ થાય ત્યારે તે ઉપરીપણું તથા તે છૂટ આપવી !! એ વાત ખરી, પણ એવું બોલનારાજ સ્ત્રીઓને એ છૂટ લેવા યોગ્ય કરવાને કેટલો પ્રયત્ન કરેછે? તેમણે સ્ત્રીઓને લાયક કરવાને કાંઇ પણ પગલું ભર્યુંછે? કે નકામા, સ્ત્રીઓ યોગ્ય નથી માટે તે સત્તા તેમને ન આપવી, એમજ બોલ્યા કરેછે ? ને યોગ્ય તો તેમની મેળે થશે નહિ વારૂ !! એ સત્તા આપવાનું અને તેનો વાજબી ઉપયોગ કરવાને લાયક કરવાનું કામ તમારૂં છે. તમે બાળવિવાહ બંધ કરી, યોગ્ય ઉમરે, લાયક વર સાથે પરણાવો, ને ત્યાં સુધી ખરી કેળવણી લેઇ, ઘરનું ઉપરીપણું ચલાવવાને લાયક થાય તેમ કરો. ઘણું કરીને તો તેઓ કેળવણી આપતાજ નથી, અને જો ભણાવે છે તો ફક્ત દશ વરસની થાય ત્યાં સુધીજં. દશ વરસની વિચાર કરવાને શક્તિવાન થઈ ન હોય, તેનાથી પૂરી સમજણ પણ આવી ન હોય, એટલામાં તો તેને નિશાળેથી ઉઠાડી લેવામાં આવેછે. તેનું પરીણામ એ થાયછે કે ભણવાથી ફાયદો થવો જોઇએ, તેને બદલે ઉલટો કોઈવાર ગેરફાયદો થાયછે. તે તોછડીને છાલકા મનની થઈ જાય છે. નઠારી સ્ત્રીઓનાં બેનપણાથી, તેમની વાતો તેમની સોબતમાં બેસીને સાંભળ્યાથી, તથા પોતાના ગુણો તેમને આપવાની પોતાનામાં શક્તિ નહિ હોવાથી, ઘણીક મૂર્ખ સ્ત્રીઓ તેમના બગડેલા ગુણો ગ્રહણ કરી તેમના જેવી થઈ જાયછે ને તેથી તેઓ ઘરના ઉપરીપણાને અયોગ્ય થાયછે. છોકરાં સાથે, સગાં વહાલાં સાથે ને તેમના પતિ સાથે કયી યોગ્ય રીતે ચાલવું એ તેમને માલમ પડેતું નથી,

અથવા તે, તેઓ પોતાના અભિમાનમાં ભૂલી જાયછે. માટે તેમને મોટી ઉમરની થતા સુધી ખરી કેળવણી મળે, તેમની વિચાર કરવાની ને સારૂં નઠારૂં પારખવાની શક્તિ ખુલે, ને પોતાનો ખરો ધર્મ જાણીને તેનો ઘટતો ઉપયોગ તેઓ કરી શકે, એવી લાયક થાય તેવો પ્રયત્ન કરો. દેશી ભાઇઓ! એ તમારૂં, રે ! એ આપણું કામ છે એવી કેળવણી મળવામાં બાળલગ્નથી થતી હરકત દૂર કરો. બાળલગ્ન એ આપણી સ્ત્રીઓને, આપણા મરદોને તથા આપણા દેશને કેટલું નુકશાનકારી છે, તે વિશે આગળ આવશે, તો પણ આ ઠેકાણે મારે એટલું તો જણાવવુંજ જોઇએ કે એ ધારાથીજ આપણો સ્ત્રી વર્ગ ને આપણો દેશ ઘણી બાબતમાં પાછળ પડી ગયો છે. એ ધારો સ્ત્રીઓને પૂરી કેળવણી મળવા દેતો નથી, મરદની કેળવણીમાં પણ હરકત કરે છે. તથા તેમની થતી ઓલાદને નબળી બનાવેછે. એથીજ તેમને બાળકો ઉછેરતાં આવડતું નથી; તથા એજ દેશને નામર્દ અને ગરીબ બનાવેછે. માટે એ ધારો જેમ બને તેમ જલદી દૂર કરી, સ્ત્રી મરદ યોગ્ય ઉમરનાં થાય ત્યાંસુધી ઘરનું કામ સારી રીતે ચલાવવાને લાયક કેળવણી લે, અને પોતાનાં છોકરાં અને સગાં વહાલાં સાથે કેમ વરતવું તે સમજે, એવાં કરવાં, એ મારા કેળવાયલા દેશીઓ આપણું કામ છે. સ્ત્રીઓને યોગ્ય ઉમરે લાયક વર સાથે પરણાવવાને યોગ્ય કરવામાં જ્યાંસુધી આપણે પાછળ પડીશું, તથા જ્યાંસુધી ઘરનું ઉપરીપણું ચલાવવા તેમને લાયક કરવામાં પાછળ પડીશું, અને તેમને યોગ્ય બનાવી જ્યાંસુધી તેમની ખરી છૂટ આપણે નહિ ભોગવવા દઇએ, ત્યાંસુધી આપણા દેશનો કદિ ઉદ્ધાર થવાનો નથી; ત્યાંસુધી ધણી સાથે કેમ વર્તવું તે તેઓ કદિ જાણવાની નથી; ત્યાંસુધી તેઓ કદિ પોતાનાં સાસુ સસરા સાથે કેમ ચાલવું તે જાણવાની નથી; ત્યાંસુધી તેઓ કદિ પોતાની વહુઓ

સાથે, વહુવારૂ સાથે ને નણંદ ભોજાઈ સાથે કેમ વરતવું તે સમજવાની નથી; ત્યાં સુધી તેઓ કદિ પોતાનાં છોકરાં કેમ ઉછેરવાં, ધણી ને કેમ ને કેવી મદદ કરવી, એ સમજવાની નથી; ટુંકામાં ત્યાંસુધી તેઓ કદિ સારી માતા કે સારી સ્ત્રી થવાની નથી, એ નક્કી સમજવું.

આપણા દેશમાં ઘણું કરીને દરેક કુટુંબની અંદર સાસુ વહુને બનતું નથી તથા તેઓ લઢીને પોતાના ઘરની ફજેતી કરે છે, તે આપણો દરેક દેશી જાણે છે. તેઓ જાણેછે કે સાસુ વહુ લઢીને મૂર્ખ સાસુ સસરાને અને મૂર્ખ વહુ ધણીને સમજાવેછે તથા ઘરમાં કુસંપ કરાવી બાપ દીકરાને જુદા પાડે છે. બંને પોતપોતાના ધણીને સુખે ખાવા પીવા દેતી નથી અને આ સંસાર સાગરમાં ચાલતા વહાણના સડ તેઓ ઘણીવાર કાપી નાંખે છે. સાસુ વહુની લડાઈથી ઘણી વાર બાપ દીકરાને મોં જોવા વારો રહેતો નથી. દીકરો નાનો હોયછે, અભ્યાસ કરતો હોયછે, તેમ છતાં ગુજરાન ચલાવવાને તેને અભ્યાસ છોડવાની તથા નોકરી કે હલકો ધંધો શોધવાની જરૂર પડે છે, તેથી તેનો આખો જન્મારો ખરાબ થાય છે. વર વહુ નાનાં અને અણસમજુ હોવાથી, તેમણે માબાપના કહ્યામાં રહેવું જોઇએ, પણ જો માબાપજ અણસમજુ હોય, તેમને પોતાનાં વહુ દીકરા સાથે કેમ ચાલવું તે માલમજ ન હોય, વહુ દીકરાને કેટલી છૂટ આપવી જોઇએ, તથા તે છૂટનો તેઓ વાજબી ઉપયોગ કરે તે માટે તેમને શી રીતે ને કેવાં લાયક કરવાં જોઇએ, તે તેઓ જાણતાંજ ન હોય, તો તેથી માઠું પરિણામ થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? આપણા દેશની માતાઓ ખરી કેળવણી રહિત હોવાથી તેઓ પોતાના ખરા ધર્મથી અજાણી હોય છે, તેથી પોતે પોતાને જે સત્તા હોતી નથી તે લેઇને તેનો ગેર ઉપયોગ

કરે છે, અને તેનાં બહુ માઠાં ફળ થાય છે. તેઓ ધણી સાથે દીકરા સાથે કે પોતાની વહુ સાથે લઢે છે, અને ઘરની ખરેખરી ફજેતી કરે છે તથા કુળનો નાશ* કરે છે.

વળી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન હોવાથી—પોતાના ખરા ધર્મથી અજાણી હોવાથી ઘરેણાં ગાંઠાં માટે બીજી પૈસાદારની સ્ત્રીઓનો દાખલો લેઇ સારાં લુગડાં ઘરેણાં માટે પોતાના ધણીની શક્તિ નહિ છતાં કજીઓ કંકાસ કરે છે, અને ઘણીવાર તેને દેવું કરીને પણ તે ઘરેણાં કરાવવાની જરૂર પાડે છે. આ પ્રમાણે ઘણા બનાવો બનેલા મારી નજરે મેં જોયા છે. ધણી બિચારો હિણુકમાઉ હોવાથી તથા ઘરેણાં કરાવી કરજના ખાડામાં પડવાથી તેને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું પણ મુસ્કેલ પડે છે. કેટલાક કરજની ને ગુજરાન ચલાવવાની ચિંતામાં શેકાઇને મરી જાય છે, કે સ્ત્રીને વહેતી મૂકી, ઘરબાર તજીને વેરાગી થઈ જાય છે. વેરાગીઓની અને સાધુઓની તપાસ કરીશું તો આવી રીતે થએલા ઘણા માલમ પડશે. સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન હોવાથી પોતાના ધણીને આવી હાલતમાં લાવે છે, એટલુંજ નહિ, પણ એ વિના બીજી ઘણી હાનિ કરે છે. ધણીની મરજી નહિ છતાં પોતાનાં છોકરાંનાં બાળલગ્ન કરાવનાર તે મૂર્ખ સ્ત્રીઓ છે. પોતાના દીકરાને કે દીકરીને વેહેલી વહેલી પરણાવી લાવો,

---

* મનુસ્મૃતિના ૩ જા અધ્યાયના ૫૭ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે-

शोचन्तिजामयोयत्राविनश्यत्याशुतत्कुलम् ।
नशोचन्तितुयत्रैतावर्द्धतेतद्धिसर्वदा ॥

અર્થ-જે કુળમાં બેન, બાયડી અને બીજી સગી સ્ત્રીઓ કંકાસ કરે છે તે કુળનો ઝટ નાશ થાય છે, અને નથી કરતી તે કુળમાં સદા ચઢતી થતી જાય છે.

લેવાની ઉત્કંઠામાં એ મૂર્ખ સ્ત્રીઓ આવેછે, પોતાના જેવી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓની શિખામણ માનેછે કે તેમના દાખલા લેછે, અને પોતાનાં છોકરાં જલદી જલદી પરણાવવાનો પોતાના ધણીને આગ્રહ કરેછે. દીકરાની માતાઓ ઘરમાં વહુ લાવી--આઠ દશ કે તેથી પણ થોડા વરસની ઉમરની વહુ લાવી—સાસુ થવા ઇચ્છેછે. તે એટલાજ માટે કે પોતાના ઉપર જેવું પોતાની સાસુએ ઉપરીપણું ચલાવ્યું, તેવું પોતે પોતાની વહુ ઉપર ચલાવતી જાય. વહુ સમજુ હોય અને સાસુના ગેરવાજબી ઉપરીપણાને તાબે ન થાય તથા તેના જુલમ ન સાંખે તો તેના નાનકડા ધણીને સમજાવી, ખૂબ પૂજા કરાવેછે. વળી પોતે તેને નિંદેછે ને ગાળો દેછે. તેથી છેવટ વહુને તેની અયોગ્ય સત્તા તોડવાને સામા થવાની જરૂર પડેછે. જ્યારે સાસુ વહુને પોતાના સામી થતી જૂએછે, ત્યારે પોતે રડી કૂટીને પોતાના પાડોસીઓની, પોતાના ધણીની અને પોતાના દીકરાની દયા પોતાના ઉપર ખેંચે છે. દીકરો-પાપીને મૂર્ખ દીકરો-પોતાની મા કાંઈ ખોટું કરેજ નહિ એમ માની નિર્દોષ વહુને મારેછે. આખરે એ પ્રમાણે ઘણું થાયછે, ત્યારે વહુ કાંતો ધણીની સામે થાયછે, કે કૂવામાં પડીને કિંવા બીજી રીતે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરેછે. આ પ્રમાણે આપણા દેશી કુટુંબોમાં દયા આણવા જોગ ઘણા બનાવ બનેછે. એ દયા આણવા જોગ બાબતનો અચ્છો ચિતાર સાસુ વહુની લઢાઈના પુસ્તકમાં ચિતર્યોછે. જો વહુ આત્મહત્યા નથી કરતી તો તે દીકરાનો બાપ—તેનો પાપી બાપ-તેની સ્ત્રીના સમજાવ્યાથી અને તેના દીકરાની મૂર્ખાઇને લીધે તેને બીજીવાર પરણાવેછે એ રીતે તે બાપડી નિરપરાધી વહુનો આખો જન્મારો ખરાબ કરેછે. એ નવી આણેલી વહુ પણ ઘણુંકરીને તો જૂનીના જેવીજ સુખી થાયછે!! એ નવી

વહુ લાવનાર વરને અને તેના બાપને તો શું કહેવું? પણ એકવાર જોયું છતાં તેજ ઘરમાં પૈસાને ખાતર દેનાર એ નવી વહુના બાપને કેવો જાણવો ? તેણે એકવાર જોયું કે જે ઘરમાં બીજાની છોકરી સુખી ન થઈ ને તેનો આખો જન્મારો બગડયો તેજ ઘરમાં પોતાની છોકરી કેમ સુખી થશે ? તેનો લગાર પણ વિચાર તો કરવો ! ! પૈસાને ખાતર પોતાના વહાલા બાળકનો ભવ બગાડનાર—એક ઉપર બીજી સ્ત્રી દેનાર–પાપી માતાપીતા, ધિક્કારછે તમને ! ખરેજ તેઓ પહેલવહેલાં આંધળા થઇને ખાડામાં પડેછે. પણ પછી જ્યારે તેમની દીકરી દુ:ખી થાયછે, અને તેના દુ:ખનાં રોદણાં રડતી તેમની પાસે આવેછે, ત્યારે તેઓ ઘણાંજ પસ્તાયછે. પછી તેઓ કહેછે કે અમે કયાં અમારી દીકરીને દુ:ખના ખાડામાં નાંખી ! પણ પહેલેથી વિચાર કરતાં નથી કે જે ઠેકાણે એક સુખી ન થઇ ત્યાં બીજી કેમ સુખીથશે ? બીજીનું બૂરૂં ઇચ્છી પોતાની દીકરીનું સારૂં કરવા ઇચ્છે, પણ તે કેમ થાય ?

આપણી સ્ત્રીઓ જેમ વહુ સાથે કેમ ચાલવું તેથી અજાણીછે, તેમ ધણી સાથે કે છોકરાં સાથે કેમ વર્તવું તેથી પણ તેઓ બરાબર માહીતગાર હોતી નથી. ઉપલી બાબતના પેટામાંજ આ આવી જાયછે, તોપણ એ સબંધી એ વિના બીજું કેટલુંક વધારે કહેવાનું રહી જાયછે, તે અત્રે વિસરવું જોઇતું નથી. આખો દહાડો મેહેનત કરી થાકીને પોતાનો ધણી આવ્યો હોય, તેને શાંત કરવાને માટે સ્ત્રી તેની સાથે મીઠા વચને બોલ્યાને બદલે ધણી આવેછે કે તુરત તેની આગળ ફરીઆદીઓના એક ઉપર એક એમ ઢગલા રજુ કરેછે. આજતો છોકરો આમ બોલ્યો, વહુએ મને આવી ગાળો દીધી, મારી સાથે આ પ્રમાણે લઢી, ફલાણાનો છોકરો કે તેની વહુ કેવાં તેની મા કે સાસુના કહ્યામાં ર-

હે છે ! આતો ઉલટાં મારા સામાં થાય છે, રામકોરના ધણીએ જુવો ફલાણું ઘરેણું કરાવ્યું, ને શામકોરના ધણીએ પટણી પટોળું લીધું. પેલી પ્રેમકોરનો ધણી તો તેને હથેળીમાં નચાવે છે, ને તમે તો મારે સારૂ કાંઇએ ઘડાવતા નથી, ને લેતા પણ નથી. આ રીતે હજારો જાતની ફરીઆદીઓની વચ્ચે પોતાના ધણીને મુકે છે. બહારથી થાકીને અને મુંઝાઇને આવેલો ધણી ઘેર આરામ પામવાને બદલે આ પ્રમાણે ચિંતાની ચિતામાં પડે છે ત્યારે કંટાળી જાયછે. શું કરવું ને શું કહેવું તેની તેને ગમ પડતી નથી. જ્યારે સ્ત્રી જુએછે કે ધણી પોતાની ફરીઆદીના જવાબમાં કાંઇ કહેતો કરતો નથી, ત્યારે તેની સાથે કજીઓ કરીને લઢી પડે છે. આવી હાલતમાં કોઇ કહેશે કે તે કુટુંબ સુખી હોય? છોકરાંને કેમ ઊછેરવાં, તેમને કેવી રીતે કેળવણી આપવી, કેવી સોબત કરી આપવી, તેમની સાથે કેમ વરતવું ઇત્યાદિ તેમની માને માલમ ન હોવાથી, તે, તેનાં છોકરાંનો ભવ બગાડે છે. છોકરાંના સાંભળતાં ગાળ દેછે, જુઠું બોલે છે, તેમને ચોરી કરતાં અટકાવવાને બદલે ઉશ્કેરે છે, અને તેમને પોતાના જેવાં બનાવે છે. તેમને સ્વચ્છ રાખી, સ્વચ્છ લૂગડાં પેહેરાવી સુઘડ કર્યાને બદલે, ગંદાં બનાવેછે. સારી સોબત રાખ્યાને બદલે, નઠારાં છોકરાંની સોબતમાં રમવા દેઇ તેમના જેવાં લૂચ્ચાં, જૂઠાં ને નઠારાં બનાવે છે. તેમના સાભળતાં વેહેમ ભરેલી, ભૂતની, ડાકણની, જાદુની, મંત્રની, જોષ કે ગ્રહફળ આદિની, શુકનની, એવી એવી વાતો કહી તેમને નાનપણમાંથીજ વેહેમી ને બીકણ બનાવે છે કે જે વેહેમ મોટા થયા પછી કહાડવા ઘણા મુશ્કેલ પડે છે, અથવા તો મરતા સૂધી જતાજ નથી. છોકરાંની નાનપણમાં કેમ માવજત કરવી, તેમને કેવો ખોરાક આપવો, માંદાં પડે તો બાધા કે માનતા માન્યાને બદલે કેમ

ઉપાય કરવો એ માલૂમ નહિ હોવાથી, ઘણીવાર ઘણી અજ્ઞાન માતાઓ નાનપણમાંજ પોતાના બાળકનો પ્રાણ ખુવે છે. કેટલીક વેહેમી માતાઓ પોતાના બાળકને બળીઆદેવ ગુસ્સે થશે એમ જાણી નાનપણમાંથી શીળી કઢાવતી નથી, જેથી બળીઆદેવ ગુસ્સે થઇ બાળકનો પ્રાણ હરી લેછે, કે ઘણાંને આંધળાં કરેછે ! નજર લાગી હશે, ભૂત વળગ્યું હશે, ચકલામાં પગ પડયો હશે, કે મૂઠ મારી હશે, એવા વેહેમમાં બાધા આખડી કરેછે, ચકલે ઉતાર મૂકેછે, નજર બાંધેછે, પણ તાકીદથી ઓસડ કરતી નથી, તેથી પોતેજ પોતાના વહાલા બાળકની હત્યારી મા થાયછે-વિના કારણે મુર્ખાઇથી મારી નાંખેછે.-તેમ છતાં જો બાળક ઉછરેછે તો પોતે કેળવણી રહિત હોય છે એટલે તેને કેળવણી આપી શકતી નથી. સુનીતિ ને સન્માર્ગ બતાવી શકતી નથી, સુસંગત કરાવી શકતી નથી, પણ તેમને પોતાનાજ જેવાં, પોતાનો દાખલો આપી બનાવી મૂકે છે. કાંતો નિશાળે ભણવા સારૂ મૂકતીજ નથી, અને બીજીઓનો દાખલો લેઇ જો મૂકેછે તો તેમના અભ્યાસ વિષે પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે તપાસ કરી શકતી નથી. તેમ છતાં થોડું ઘણું ભણેછે એટલામાં તો તેમને પરણાવી તેને લા'વો લેવાનો આવેછે ! ! પોતાના બાળકોનું શું થશે, તેનો વિચાર કરતી નથી. તેઓ આગળ ઉપર ગુજરાન કેમ ચલાવશે, સંસાર તેમનો કેવો નીભશે, વહુ લાવવી હોય તો વહુ કિંવા વર લાવવો હોય તો વર કેવો છે, તેના ગુણ, ચાલ આદિ કેવું છે, ત્યાં ગયાથી છોકરૂં સુખી થશે કે દુખી, તેની તે કાંઇ તપાસ કરતી નથી. તેમનું ગમે તે થાઓ, પણ પરણાવીને જ્યાં ત્યાં મને લા'વો લેવા દો. આવી જાતનો આંધળો લા'વો લેવાને ઇચ્છનારી આંધળી માતાઓ આ દેશમાં કાંઈ થોડી નથી. ઘણું કરીને સઘળી છે. બાળકનો

અભ્યાસ તજાવી, તેને વહુ આણી આપી, તેની મા ખુશી થાય છે. જાણે પોતે પોતાનો એક મોટો ધર્મ બજાવ્યો–રે! ધર્મ શાનો અધર્મ બજાવી પરવારી હોયની ? તેમ તે શાંત થઈ ખુશી થાય છે. અજ્ઞાન બાળક પોતાનો અભ્યાસ છોડી દઇ બચપણથી સંસારની માયામાં પડે છે, ને છેવટે જ્યારે સાસુ વહુને બનતું નથી તથા પોતાનાં માબાપ જરૂર પાડે છે, ત્યારે તેમનાથી જુદું રહેવું પડે છે. ગુજરાન કેમ ચલાવવું એની મુશ્કેલી પડે છે ત્યારે તે ગમે તેવી હલકી ગુમાસ્તી કે નોકરી ખોળી પેટ પોષે છે, ને આખો જન્મારો દુઃખમાં ને મુશ્કેલીમાં પૂરો કરે છે. આ પ્રમાણે એક અજ્ઞાન–પોતાના ખરા ધર્મથી અજાણી–સ્ત્રી જન્મે છે ત્યારથી તે મરે છે ત્યાં સુધીમાં તેના ધણીનો, છોકરાંનો ને વહુનો આખો ભવ બગાડેછે. ને દુખી કરેછે. પોતે પણ લગારે સુખી થતી નથી. તેના વાહાલા ધણીનું ને વાહાલા છોકરાના દુઃખનું કારણ થાય છે. છેવટે દેશને દુઃખી અને કંગાલ હાલતમાં લાવનાર તથા કુટુંબોને દયા ખાવા જોગ સ્થિતિમાં આણનાર તે આપણી સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાનપણું છે.

ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને ઘરમાં બેઠી બેઠી કાંઇ કામ કર્યા વિના હાડકાની હરામ થઇ જાય છે. ચાકરો હોવાથી ઘરમાં પોતાને તેમનું ઉપરીપણું કરવાનું હોય છે. પણ તે કામે તેમને આવડતું નથી. ઘણીક અયોગ્ય વર્તણુંક ચલાવે છે; ચાકર ગુસ્સે થાય એવા હુકમ કોઇ કરે છે તેથી તેમને માઠું લાગે છે, અને તેથી તેઓ તેમનું કામ દીલ દેઈ કરતા નથી પણ ઉલટું નુકશાન કરે છે. ચાકર કેવો ને શા ભાવનો માલ લાવેછે તેની તપાસ કરવાની ટેવ શેઠાણીઓ રાખતી નથી, તેથી તથા નામું બરાબર પોતે (આવડતું નથી માટે) રાખતી નથી તેથી ઘણા ચાકરો

તેમને છેતરે છે કે નુકશાન કરે છે. શેઠાણીઓ એમજ જાણેછે કે અમારે તો કાંઇ કામ કરવાનું છેજ નહિ. ઘરમાં ગંદવાડ, વાસણ મેલાં, લૂગડાં બગડે પણ તેમને દરકાર નહિ. તકીએ બેઠાં બેઠાં ચાકરો ઉપર મરજી મુજબ હુકમ કરવા, પોતાની બેનપણી કે દાસીઓ સાથે નકામી કુથલી કરવી, ગપોડાં મારવાં, નઠારી ને વહેમી વાતો કરવી, બીજીઓની નિંદા કરવી, સારાં સારાં લૂગડાં ઘરેણાં પહેરી દેવ દર્શન માટે જવું, એજ માત્ર અમારૂં કામ છે એમ તેઓ સમજે છે. ચાકરને મોટા ઘાંટા પાડી સાદ કરવા, વહેલા સૂવું, મોડાં ઉઠવું, દિવસે પણ આરામ લેવો—જાણે કામ કરીને થાકીજ ગયાં હોયની–સારાં સારાં મિષ્ટાંન જમવાં, વસ્ત્રાલંકાર પહેરવામાં કાળ કાઢવો, એજ અમારૂં કામ છે. અમને મહેનત કરવાને ઇશ્વિરે સરજ્યાંજ નથી–પરમેશ્વરે આપેલા હાથ પગ જાણે નકામાજ હોયની !—તેમ તેઓ સમજે છે. પોતાના જેવી બીજીઓના દાખલા લેઈ સારાં સારાં લૂગડાં ઘરેણાં માટે હઠ લેઈ ખરચ કરાવવું, ન કરાવે તો રોજ કંકાસ કરવો, તુંબડા જેવું મોં કરી બેસવું, એજ અમારૂં કામ છે એમ તેઓ સમજે છે. એ બાબતમાં તેઓ કેટલી ભૂલ કરે છે તે હું આગળ ઉપર બતાવીશ. કોઈના ધણી ગરીબ હોવાથી ચાકર રાખી શકતા નથી, અથવા રાખે છે તો પાણી ભરી જાય ને વાસણ માંજી જાય, એવાનાં ઘર ઘણીવાર ઉકરડા જેવાં હોય છે.

શેઠાણીઓની માફક સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ ઘરમાં સફાઈ રાખવામાં કાંઇ સમજતી નથી. તેઓ ખાવાપીવાનું કર્યા પછી ગપો મારવામાં, નિંદા કરવામાં, આ ઘેરથી આ ઘેર ફરવામાં પોતાનો વખત કાઢે છે. ઘરના સાધારણ કામથી પરવારી તેઓ પણ ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓ-

ની માફક વખતે થોડા વખત ઉંઘવામાં ક્હાડે છે. ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓની માફકજ તેઓ પણ કાંઈ સારાં કામ કરતી નથી. મંદિરે જાય છે પણ ધર્મ તે શું એ જાણતી નથી. ઇશ્વર વિશે વિચાર કરવો, થએલા ગુન્હાની માફી માગવી, તેનાથી ડરીને ચાલવું, એમાંનું કાંઇ તેઓ જાણતી નથી ને કરતી નથી. પોતે શીખી હોતી નથી કે શીખતી નથી. જો કે તેઓ ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓ કરતાં ફરવા હરવામાં વધારે છૂટ લેછે તોપણ તે માત્ર પોતાની બેનપણીઓને ત્યાંજ. પોતાના પતિના કામમાં પોતે કાંઇ મદદ કરતી નથી, ઘરનું નામું રાખતી નથી, આવક ખરચનો વિચાર કરતી નથી, વિચારીને ખરચ કરતી નથી, કે છોકરાંની કેળવણી ઉપર ધ્યાન આપતી નથી. માત્ર ઘરેણાં માટે કે સારાં લૂગડાં માટે પોતાની સખીઓનો દાખલો લેવો ને કંકાસ કરવો એ તેમનું કામ. પોતાનાં બાળકોને વહેલાં પરણાવી લા'વો લેવો ને સાસુ થઈ વહુ ઉપર અમલ ચલાવવો એ તેમનું કામ. એ કેટલું નુકસાનકર્તા છે તે બતાવીશ.

આ બંને વર્ગ કરતાં નીચલા વર્ગની સ્ત્રીઓ કાંઇક સારી છે. એમ નથી કે તેઓ સદ્‌ગુણી છે; એમ નથી કે તેઓ ઉપલા બંને વર્ગ કરતાં વધારે હોશિયાર, બુદ્ધિવાન ને કેળવાયલી છે; એમ નથી કે તેઓ ખરી ભક્તિ સમજે છે ને કરે છે; એમ નથી કે તેઓ સુઘડ ને સમજુ હોઇને ઘરમાં બરાબર વ્યવસ્થા ને બંદોબસ્ત કરી રાખે છે; એમ નથી કે તેઓ ધણી સાથે લૂગડાં, ઘરેણાં કે બીજા કારણથી કજીઓ કંકાસ કરતી નથી; પણ જો તેઓ ઉપલા બંને વર્ગ કરતાં સારી છે, તો તે માત્ર ધણીનાં કેટલાંક કામમાં મદદ કરે છે તેમાંજ છે. ઘાંચણ, મોચણ, દરજણ, કુંભારણ, સોનારણ, લુહારણ ઇત્યાદિ કેટલીક હુન્નર કરનારી વણની સ્ત્રીઓ પોતાના ધણીના કામોમાં મદદ કરે છે—

તેને સીવવા, ભરવા, ઘડવા કે વેચવા લાગે છે. સોનારણ ગું-થવાનું, મણકા કરવાનું ઇત્યાદિ પોતાનાથી થઇ શકે એવું કામ કરે છે. એજ પ્રમાણે મોચણ, અને દરજણ સીવે છે. ઘાંચણ દુકાને બેસી વેચે છે, બળદ હાંકે છે, ને તેલ કહાડે છે, કણબણ ખેતરમાં જઈ ઢોર લઇ જવાં, ચારવાં, ઘાસ લાવવું, ખાવાનું કરીને પોતાના ધણીને સારૂ લેઇ જવું, ઘેર ઢોરની બરદાશ લેવી, ઇત્યાદિ કામોમાં પોતાના ધણીને મદદ કરે છે. પણ બીજી બાબતોમાં તો તેઓ બંને વર્ગની સ્ત્રીઓ જેવીજ અથવા કેટલીક બાબતોમાં તેમના કરતાં પણ નીચ સ્વભાવની ને નઠારી હોય છે.

પાટીદાર ને ગરાસીઆની સ્ત્રીઓની હાલત વધારે દયા ઉપજાવવા જોગ છે. તેઓ આખા દિવસમાં ઘર બહાર જવા પામતી નથી—બહાર નીકળી શકતી નથી. ઘરમાં બેઠાં બેઠાં ઘરમાંનું કામ કરવું એજ તેમનું કામ. તેમાંની ઘણી સ્ત્રીઓએ તો પોતાના ગામનો પણ ઘણો ભાગ તો નહિં જોયો હોય !! કેમકે તેમને ઓઝલ પડદે રહેવું પડે છે. પરગામ જાય છે. તો ગામમાં પડદામાં જાય છે, આથી એટલું તો ખરૂં કે તેઓ તેમનાં ઘર ચોખાં રાખી શકે છે તોપણ તેમના શરીરને ઘણું નુકશાન થાય છે. જેમને ચાકરો હોય છે ને ઘરમાં બેસી રહેવાનું હોય છે તેઓ તો ઉપલા વર્ગની વાણીઅણ કે બીજી જાતની કરતાં પણ વધારે નબળી હોય છે. પણ જેને ઘરનું કામ હાથે કરવાનું હોય છે તેઓ કાંઇક શરીરે સારી હોય છે, કેમકે તેમને સવારમાં કોઇ ઉઠયું ન હોય તે પહેલાં ઉઠી છાણ વાસીદું કરવાનું ને પાણી ભરવાનું હોય છે. પણ તે સઘળીને ઘરમાં પોતાના માણસો સિવાય બીજાં કોઇ વાત કરવાને ભાગ્યેજ મળે છે અને જો આડોસીપાડોસી મળે છે તો તેઓ પણ પોતાનો વખત ગપ મારવામાં ને નિંદા કરવામાંજ ગાળે છે.

મોટાં મોટાં શેહેરો જેવાં કે સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે કે જ્યાં આગળ નદી હોય છે તે શહેરોની ધણી ખરી સ્ત્રીઓનો રીવાજ એવો હોય છે કે તેઓ અગીઆરસ, સોમવતી અમાસ અને એવા તહેવારોને દિવસે સવારમાં વેહેલા ઉઠીને અને આડે દહાડે સાંજના વખતની ઘણું કરીને હમેશાં નદીએ નહાવા ને લૂગડાં ધોવા જાય છે. તીર્થના ગામમાં જો નદી કે તળાવ હોય છે.—જેવાં કે ડાકોર, ચાણોદ, ઈત્યાદિ, ત્યાં ઘણું કરી દરરોજ સ્ત્રીઓ સવારમાં નહાવા ને લૂગડાં ધોવા જાય છે. નદીએ નહાવા જવું અને લૂગડાં ધોઇ સ્વચ્છ રહેવું એમાં આપણાથી વાંધો લેઈ શકાય તેમ નથી પણ નહાવા ધોવાની તેમની રીત ઘણી ખરાબ હોય છે. હજારો માણસ જતા આવતા હોય ત્યાં આગળ સ્ત્રીઓ ઉઘાડે શરીરે માત્ર કમરપર કપડું લપેટી લોકોના દેખતાં વગર શરમે નહાય, નદીમાં તરવા પડે+, એક બીજા ઉપર પાણી ઉછાળે ને જળક્રીડા કરે, અગર કાંઠા પર બેશી લૂગડાં ધૂવે અને તમાશગીરોની દરકાર કરે નહિં પણ કોઇ લુચ્ચો માણસ મશ્કરી કરે તો બેદરકારપણે તેની મશ્કરી કરી એ અનીતિનો માર્ગ ઉઘાડો કરે છે, તીર્થોમાં ને મોટાં શેહેરોમાં એવાંજ કારણોથી ગામડાંઓ કરતાં કુકર્મ વધારે પસરેલાં હોય છે. ગામડાંની સ્ત્રીઓમાં અદબ અને શેહેરનીમાં બેઅદબી વધારે હોય છે. સમજુ સ્ત્રીઓને છૂટ આપવી જોઇએ પણ તે છૂટનો ઉપયોગ મૂર્ખ સ્ત્રીઓ આડે માર્ગે કરે અને તેથી દુરાચાર વધે એમ નહિ થવું જોઇએ. એવી રીતે ન થાય માટે તેમના ધણી, સાસુસસરા, માબાપ ને ભાઇભાંડુઓએ સંભાળ રાખવી જોઇએ. સારી સોબત વિના જુવાન સ્ત્રી-

+ ચાણોદકન્યાળીમાં સ્ત્રીઓ ચોટલો ફગાવી કમર બાંધી નદીમાં નહાવા પડે છે ને તરે છે. પર પુરૂષના દેખતાં એમ કરવું એ ધિક્કારવા લાયક છે.

ઓને મંદિરે, દેહેરે, નદી કે તળાવપર જતાં અટકાવવી જોઇએ. ગરીબ ઘરની સ્ત્રીઓને નદીપર લૂગડાં ધોવા ગયા વિના ભાગ્યેજ ચાલે. પણ જેને નીતિ સાચવવી હોય, અદબ રાખીને લૂગડાં ધોવાં હોય તો તે નહિં થઇ શકે એવું કાંઈ નથી. પોતાના આખા શરીર પર કપડું ઢાંકીને પણ લૂગડાં ધોઈ શકે છે. નદીમાં નાહાતી વખતે પણ આખા શરીરપર લૂગડું રાખી શકે છે. અને તેમ પોતાની લાજ સાચવતાં પોતાનું કામ કરી શકાય છે. તો પછી માત્ર કમરપરજ કપડું રાખી નહાવું કે લૂગડાં ધોવાં ને તમાસગીરોની નજરે પડવું એ બિલકુલ ધિક્કારવા લાયક છે. જે શ્રીમંત ઘરની સ્ત્રીઓ સવારમાં ભજનીઆં બોલતી નદીએ જતાં અને પાછી વળતાં આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ, સારાસારા ઘરની સ્ત્રીઓ તાંબા પીતળનાં બેહેડાં લઇ નદીએ ધોવા જતાં જોઇએ છીએ, નદીપર ઉઘાડે શરીરે ધોતાં કે નહાતાં અગર બેહેડાં અજવાળતાં જોઈએ છીએ, તે દીલગીરી ઉપજાવનારી ને તેમની નીતિને નુકસાન કરનારી બીના છે. માટે જેથી બૈરાંની લાજ ન સચવાય તેવાં કામ કરતાં અટકાવવાને તેમની આસપાસનાઓએ સંભાળ રાખી યોગ્ય ઉપાયો કરવા જોઇએ.

સ્ત્રીઓને અપવાસ કરવાના ઘણા ઘણા દિવસો અને બ્હાનાં છે. ગોરપૂજા, ગૌત્રાટ, ચાંદ્રાયણ, સૂર્યપૂજા, અગીઆરસો અને એ વિના ઘણાં છે, તે સઘળા દિવસોપર તેઓ અપવાસ કરીને નદીએ નાહી પવિત્ર થવાને જાય છે. તેઓમાં કોઇ જાણીબુજીને તથા કોઇ અજાણપણામાં ઉપર પ્રમાણે બેઅદબીથી વરતે છે. કોઇ કોઈવાર અપવાસ કરવો એ શરીરને ફાયદાકારી છે પણ અપવાસ કરનારી સ્ત્રીઓ તો મુવા પછી મોક્ષ મળશે એમ સમજીનેજ કરે છે. એ પ્રમાણે એક તરફથી ઈશ્વરને રાજી કરવા અપવાસ કરવો અને તીર્થસ્થાન (મોટી નદી સઘળી તીર્થ મનાય છે.) કરવું

અને નીતિના નિયમો નહિ સાચવી તેજ ઇશ્વરને ગુસ્સે કરવો એ કેવું ખોટું છે! એવી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ જો એમ સમજે કે તેઓ જેને રાજી કરવાને અને જે માટે અપવાસ કરી તીર્થસ્નાન કરે છે તે તેમની તીર્થસ્નાન કરવાની તે રીતિથી તો ઉલટો ગુસ્સે થાય છે. તો હું ધારૂંછું કે આ ખચીત પોતાની નીતિ સચવાય તેમ સ્નાન કરશે. આ ઉપરથી નદીએ નહાવાથી મોક્ષ મળશે એમ મારે કહેવાનો ભાવાર્થ છે એમતો કોઇએ નહિં સમજવું. જેઓ એમ સમજીને નદીએ નહાવા જાય છે તેમને સમજાવવા માટેજ ઉપલા બે બોલ મારે કહેવા પડયા.

અપવાસ કરવો એ કોઇ કોઇ વાર શરીરને ફાયદો કરે છે. એવા અપવાસો ચોમાસામાં ઘણા આવે છે. ચોમાસામાં અનેક જાતની તરકારીઓ અને એ વખતમાં તહેવારો ઘણા આવ્યાથી મીષ્ટાનો જમવાનાં મળે છે. તેથી અવિચારી ખાનારને અપચો થઇ શરીર બગડી જાય છે. તેવે વખતે થોડે થોડે આંતરે રેચ લેવાથી કે અપવાસ કરવાથી શરીરને ફાયદો થાય છે; ને અજીર્ણ વિકાર નડતો નથી પણ તેની હદ જોઇએ. ઘણા અપવાસો સાથે કરી મરણ તોલ માંદા પડવું, અપચો ન હોય—બરાબર પચતું હોય તોપણ અપવાસો કરી મરવું, એ ઘેલાઇ છે. શ્રાવકોના પચુસણમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ તો મહીનો મહીનો ને બે બે મહીના બિલકુલ ભૂખી રહે છે. તેમનો વરઘોડો કહાડે છે ત્યારે પાલખીમાં કે મેનામાં મરવા જેવી લોથ થએલી એવી સ્ત્રીઓ આપણે જોઇએ છીએ. તેમનાથી ઉઠાતું નથી, બોલાતું નથી પણ માત્ર બેભાન જેવી હાલતમાં પથારીમાં પડી રહે છે. આવા અપવાસ કરવા એ ખરેખરી તેમની ગાંડાઇ, મૂર્ખાઇ ને ભોળપણ છે. વાણીઆ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ પણ કેટલીક ચંદ્ર કે સૂર્યને જોઇને ખાવું એવી બાધા લેછે, અને ચોમાસામાં ચંદ્ર

કે સૂર્ય ન જણાય ત્યારે ભૂખે મરે છે. કેટલીક સુદિ પડવે એક કોળીઓ, બીજે બે, એમ વધે છે. ને વદિ પડવાથી ઉતરતી જાય છે. તે અમાસે બિલકુલ ખાતી નથી. કેટલીક નખે ફોલેલા ચોખા દરરોજ અમુક રકમ જેટલા ચઢતાં ચઢતાં અને પછી ઉતરતાં ઉતરતાં રાંધીનેજ માત્ર જમીને રહેછે. ગોરપૂજા એ નાની છોડીઓના અપવાસનો તેહેવાર છે. આ તેહેવારો ઉપર નાની નાની છોડીઓ અપવાસ કરી મંદિરમાં કે રસ્તામાં માંહો માંહે લઢે છે, ગાળો દે છે, જૂઠું બોલે છે ને કૂટે છે. નદી ઉપર નહાતી જાય છે ને જીભાળી ગાળો દેછે, તેમનાં માબાપ, ભાઈ, સાસુ સસરો દીએર જેઠ કે કોઇની પણ દરકાર કર્યા વિના બેફાક જીભાળું બોલી તેમનાં માબાપને લજવે છે. ઇશ્વરને રાજી કરવાને અપવાસ કરી, જીભાળું બોલી તેનેજ ગુસ્સે કરવો એ કેટલું ખોટું છે?

અપવાસ કરવાથી મેં શરીરને ફાયદો બતાવ્યો તે વિના બીજો ફાયદો એ કે દેહદમનથી મનોવિકાર શાંત થાય ને મન નીતિને માર્ગે જાય યાને ઇચ્છે તો જવું સહેલું પડે. શાસ્ત્ર કરતાઓએ ફાયદો બતાવી અપવાસ કરવા લખ્યું હોત તો હું ધારતો નથી કે આજે જેટલી અપવાસ કરે છે તેમાંની સોમો હીસ્સો પણ કરત અને તેથીજ હું ધારૂંછું કે તેમણે આવી યુક્તિ રચી હશે. પણ તેનો ભાવાર્થ સમજ્યા વિના ભરડનારાં બઇરાંએ અપવાસ કરવાની બાબતને વહેમની જાળ બનાવી હદપાર આણી મૂકી છે. અને તેથી ઘણી તો શરીરનો ફાયદો ભોગવવાને બદલે શરીર બગાડી મરણ પામે છે, ને નીતિનો સુધારો કોઇને થતો નથી. નદીના બહોળા પાણીમાં નહાવાને અને ધોવાને સુગમ પડે માટે લખનારાઓએ નદીએ નહાવાનું પુન્ય કહ્યું હશે, જેમાં પુન્ય ન હોય તેવી બાબત લોકોને તેમાં વિશેષે મૂર્ખ બઇરાં ઝટ પકડી લેતાં નથી. અને તેથીજ લખનારાઓ શરીરસુખ અને સુઘડતાઇના

માર્ગને પુન્યનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. પણ એથી સદ્ધર્મનો લોપ થયો છે. સરજનહાર મહાપ્રભુ સંબંધી જ્ઞાન અને ભક્તિ જતાં રહ્યાં છે, કેવળ વહેમ પ્રસરી રહ્યો છે. અને દુરાચારને આધાર મળ્યો છે. માટે જે કારણથી અપવાસના ને નદીએ નહાવાના રીવાજો ઘણી મુદતથી ચાલ્યા છે. તે કારણોનો વિચાર કરી તે પ્રમાણે આપણી સ્ત્રીઓ વરતે; પુણ્ય સમજીને નહિં પણ અજીર્ણ અને મદોન્મતપણાને ટાળવાને, કરેલાં પાપના પશ્ચાતાપને અર્થે શિક્ષા સમજીને અપવાસ કરે કે જેથી ફરીને કુકર્મ, અસત્ય ભાષણ દ્વેષ વગેરે દુર્ગુણોથી મન દૂર રહી સદ્વિચાર કરે. શરીર તથા વસ્ત્રશુદ્ધિને અર્થે જરૂર હોય તો નદીએ નહાવા ધોવા જાય, પણ ભૂંડું બોલે નહિં કે યોગ્ય લાજમર્યાદા તજે નહિં ને પોતાની નીતિ સચવાય તેમ નાહી, ચાલી આવે તેમ થવું જોઇએ. સન્નારીને ચોટલા ચોળવાની કે હોળવાની જગા નદીના કાંઠા કે તળાવની પાળ કે ઓટલો કે આંગણાં નથી; એ કામ ઘરમાં એકાંત સ્થાનમાં કરવું. દાતણ પણ ઓટલે બેસી કરવું નહિં. નાહાવાને પણ એકાંત સ્થળ જોઇએ. આપણા લખનારાઓએ ખરાં કારણ છૂપાવી અગર ઉલટો અર્થ બતાવી તે પ્રમાણે ચલાવવાને પુન્ય આડે આણ્યું તેથી નહાવાથી ને અપવાસની રીતથી ધર્મ નાશ પામી, વહેમ અને દુરાચાર વધી ગયા છે. ખરાં કારણ ને લાભ બતાવી જો એ રીતો ચલાવી હોત તો આટલી ખરાબી થાત નહિં. અપવાસે અને જાગરણે ધર્મને નામે ધનવાનોને ત્યાંતો સરસ ફળાહાર ને માવા બરફી વગેરેની મીજબાની અને મજાનાં રૂપ ધારણ કર્યાંછે. માટે સમજુ પુરૂષોએ પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓ સમજીને અપવાસ કરે અને નીતિને અદલ સાચવીને જરૂરને પ્રસંગ પ્રમાણે નદીએ નાહે તેવો બંદોબસ્ત રાખવો જોઇએ. નારીઓ કેળવણી પામે ને જ્ઞાન સંપાદન કરે ત્યાર

સુધી એટલી તસ્દી તેમના પતિ, બાપ, કે જે વાલી હોય તેમણે લેવી. નદીએ નાહાવા જવામાં ગમત છે તે તથા સ્ત્રીઓને છૂટ છે તે ઓછી કરવાને કે લઇ લેવાને હું કહેતો નથી પણ સુનીતિથી તેનો ઉપયોગ કરવાને કહું છું.

સ્ત્રીઓના ગમતના દિવસો નદીએ નહાવા જવામાં ને અપવાસ કરવામાંજ ખલાસ થાય છે એમ નથી; હજુ નવરાત્રીમાં ગરબા ગાવાના તેહેવારોના દિવસો રહી જાય છે. એ દિવસો તેમને મોટી ગમતના હોય છે. તેઓ રાત્રે જલદી જલદી વાળુ પાણીથી પરવારી ફળીયા કે પોળ વચ્ચે જથાબંધ એકઠી થઈ ગરબા ગવરાવે છે ને ગાય છે. ગામડાં કરતાં મોટાં શેહેરોમાં સ્ત્રીઓને ગરબા ગાવાની છૂટ ઘણી હોય છે. ગામડામાં તો ઘણું કરીને મરદો ગરબા ગાય છે. પણ શહેરમાં ઊંચ નીચ બધી વર્ણોની સ્ત્રીઓ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરીને જાહેરમાં ગાય છે. માટીની માટલીઓને કોરાવી તેમાં દીવા મૂકી તેની આસપાસ સ્ત્રીઓ કુંડાળું વળી ફરે છે, તાળીઓ પાડે છે ને ગાય છે. ઘણાંએ તો છોકરાં થવા સારૂ કે છોકરાં જીવવા સારૂ કે મંદવાડ મટવાને માટે ગરબા કોરાવી ગવરાવવાની બાધા રાખી હોય છે. તેઓ પોતાની પોળની તથા સગાંવાહાલાંની ને ઓળખાણની બૈરીઓને એકઠી કરી પોતાના ઘર આગળ ગરબા ગવરાવી તેમનામાં કાંઇ લાણી વહેંચે છે. લાણીથી તથા નાચવા ખુંદવાની અને ગાવાની મઝાથી બૈરીઓ ખુશીથી તેને ત્યાં ગાવા આવે છે. ગરબે રમવું એ એક જાતનો નાચ છે, તથાપિ નીતિવાળા ને શીખામણ લેવા જોગ કે ઇશ્વરભક્તિના ગરબા, નઠારા આદમી અને પરપુરૂષો જોવાને સાંભળવા મળી ભૂંડી મશ્કરી ને દુષ્ટ વિચાર કરવા પામે નહિ, તેવે ઠેકાણે બૈરાં ગાઇ ગમત કરે તો આપણને ટીકા કરવાનું

તેમાં કાંઇ નથી, પણ જેમ નહાવામાં ને અપવાસમાં છે તેમજ ગરબામાં પણ છે. તેમના ગરબા અનીતિને ઉત્તેજન આપે તેવા તથા દુરવાસના ઉત્પન્ન કરે ને પતિવ્રતા ધર્મને ભંગ કરવા ભણી સ્ત્રીઓનાં નબળાં મનને આકર્ષે તેવા છે. દેવને નામે નાગા, ઉઘાડા ને ભૂંડા ગરબા બેફાક પોતાના વડીલ, મુરબ્બી, સાસરીઆં, તથા પીએરીઆંનાં, મા દીકરીના, અને દીકરી માબાપ ને ભાઇભાંડુના સાંભળતાં બોલે છે; તેમાં તેઓ લગારે શરમાતી નથી. સૌથી સારી ગાનારી તેજ કે જેના ગરબા વધારે છૂટથી ને જીભાળા હોય અને ત્યાંજ ઘણા લોકો જોવા જાય છે ને તેનાં વખાણ કરે છે. ધર્મનું નામ બદલામ કરી એ ગાનારાંને ને સાંભળનારાંને ધિક્કાર છે.

એટલુંતો ગરબાને માટે. જેવા ગરબા ખરાબ હોય છે. તેવીજ તેની ગાનારીઓ હોય છે. ઘણીતો ગાતાં ગાતાં હાથનો લટકો ને આંખનો મટકો કરતી જાય છે. કેટલીક તો પોતાના યારોને ખુશી કરવાનેજ ગાવા આવે છે ને ગાય છે, આવા ગરબા ને આવી ગાનારીઓ ત્યાં જોવા આવનાર છેલ પણ તેવા હોય છે, એવા છેલ ત્યાં આવી બેસે છે. તેઓ ગાનારીઓના લટકાનો ને મટકાનો સામો જવાબ પોતાના હાથના ને આંખના ચાળાથી વાળે છે. પોતાની પ્યારી પર કે બીજીપર કાંકરીઓ મારે છે. મશકરી કરે છે, ઇત્યાદિ. માટે સજ્જનોએ અને સન્નારીઓએ ગરબાની રૂઢીમાં સુધારો કરવો જોઇએ, જ્યાં આગળ સ્ત્રીઓની નીતિ ન સચવાય, બદચાલનાં સ્ત્રીપુરૂષો પોતાની મતલબ સાધે, કાંઇ નહિ તો જીભાળાને ભૂંડા ગરબા સ્ત્રીઓ છૂટથી ગાય, એજ ખરાબ છે. એવાં ઠેકાણાંમાં જોવા જનારા લુચ્ચા માણસો જેટલા નિંદવાલાયક છે તે કરતાં પોતાની સ્ત્રી, બેન કે દીકરીને ગાવા મોકલનારા વધારે નિંદવાજોગ છે. પોતાના

સાંભળતાં પોતાની સગીઓને વિહારના નઠારા ગરબા ગાવા દેવા અને વખતે દુરીજનોથી તેમની લાજ લૂંટાતી કે મશ્કરી થતી જોવી કે સાંભળવી એના જેવું નીચું જોવાડનારૂં બીજુ શું છે? આથી ઘણીકવાર મારામારી થાય છે, માથાં ફૂટે છે, ને સરકાર સુધી વખતે લઢાઇ જાય છે. માટે સમજુ પુરૂષોએ પોતાનાં બૈરાંને તેવે ઠેકાણે જતાં અટકાવવાં અને પોતે ન જવું. તેમને ગાવાનો શોખ હોય, ગમત જોઇતી હોય, તો જ્યાં આગળ પોતાની આબરૂ ને નીતિ સચવાય ત્યાં આગળ એટલે પોતાના કે બીજા સદ્‌ગૃહસ્થના બંધીઆર ચોકમાં (પોળમાં કે ફળીઆમાં જ્યાં હજારો ને ગમે તેવા માણસ આવી શકે તેવે ઠેકાણે નહિ) ભલે ઇશ્વરભકિતના નીતિના કે શીખામણ મળે એવા સારા અને તેથી ન ધરાઓ તો સુનીતિની હદમાં આવે એટલા શૃંગાર રસના ગરબા ગાય. પણ જેથી આબરૂ લુંટાય, મન વિહવળ અને કામાતુર થાય અને નીતિ બગડે તેવું ગાવું અને સાંભળવું ઘણુંજ ધિક્કારવા લાયક છે. માટે સમજુ સ્ત્રી પુરૂષોએ એવી ચાલ જેમ બને તેમ તાકીદે બંધ પાડવી જોઇએ.

સુનીતિને બગાડનાર અને આપણી કોમને લજાવનાર બીજા બે ચાલ છે, ૧–લગ્નમાં બાઇડીઓ ફટાણાં ગાય છે તે, અને ૨–હોળીની નિર્લજ અને ગંદી રમત, એ તજવાની જરૂર છે. ને સન્નારીઓએ એ બંનેથી દૂર રેહેવું.

પાછળ કહેલું છે તે પ્રમાણે આપણી સ્ત્રીઓ નદીએ નહાવા ધોવામાં, અપવાસ કરવામાં, જીભાળા ગરબા ગાવામાં પુન્ય સમજે છે, તેમાં ઇશ્વર રાજી થઈ મોક્ષ આપશે એમ માને છે. પણ તે સિવાય ઇશ્વરની ભકિત કરવાની તેવી બીજી ઘણી રીતો છે. સવારના પોહોરમાં અને પાછલે પોહોરે મંદિરમાં કે દેહેરામાં જઇ દરશણ કરવાં, ગુરૂને ચરણપરસ્સ (સ્પર્શ) કરીને પગે લાગવું અને ત્યાં ઘણું કરીને કથા કહે-

નારા ભટજી પાસે સાંજના કે વાર તેહેવારે કથા સાંભળવી. ચોમાસામાં પૂરાણી પાસે પૂરાણ સાંભળવાં, વ્યાસજી પાસે ઓખાહરણ સાંભળવું. જો આ બધું તેઓ પાક દાનતથીજ કરે તો ધર્મની બાબતમાં ટીકા કરવાની આ જગા નથી. આમ કરવામાં વહેમ અને દુરાચરણનો વધારો ન થાય એટલી સંભાળ લેવી. ધર્મને બદલે ઠગાઇ ન થાય, જ્ઞાનને ઠેકાણે અજ્ઞાન ન વધે, ધર્મને બદલે અધર્મ ન થાય, સુનીતિની જગાએ અનીતિ, સદાચરણને બદલે દુરાચરણ ન શિખે, પરમ પવિત્ર જગતકર્તા અને નિયંતા ભગવાનની ભકિત ન થતાં નિર્જીવ જડવસ્તુ ઉપર કે અપવિત્ર અને અલ્પ માણસમાં શ્રદ્ધા ન ચોટે, એમ સંભાળીને તજવીજથી વર્તવું. સ્ત્રીપુરૂષોના મંદીરમાં જવા આવવાના રસ્તા જુદા કરો. સદ્‌ગુણી ગુરૂ હોય તેનીજ પાસે સ્ત્રીઓ જાય એવો બંદોબસ્ત કરો. કથા સંભળાવવી હોય તો કોઇ સારા ને નીતિવાન પુરાણીને પોતાને ઘેર બેસાડી પોતાની સમક્ષ કથા કહેવડાવો ને સાંભળો, તો એમાં વાંધો લેવાનો કાંઈજ નથી. પણ ઇશ્વર ભકિતને બહાને, કથા સાંભળવાને અને દરશણને બહાને જઇ પોતાની સ્ત્રી, બહેન, કે દીકરી, બુરી મતલબ સાધે એ શરમ ઉપજાવનાર છે. એ રીત ઘણીજ હીણી ને ધિક્કારવા લાયક છે, માટે તે રીત સમજુ સ્ત્રી પુરૂષો જેમ બને તેમ જલદી બંધ પાડો. કેટલાક ગોર, ગુરૂ કે વખાણ કહેનારા વૈદકનો કે ધંતરમંતર ને વસીકરણનો ધંધો જગાવી સ્ત્રીઓને ભોળવી ધુતે છે ને કુકર્મ કરે છે. આ બધાનું કારણ મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓની મૂર્ખાઇ છે. તેમને ધર્મનું કે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન હોતું નથી. કેવા ગોર, ગુરૂ કે સાધુને માનવા તે તેઓ સમજતી નથી. જાદુમંત્ર કે દોરા ચીઠીથી છોકરાં થાય કે ધણી વશ રહે એમ તેઓ માને છે અને તેથીજ મૂર્ખીઓ, ઢોંગી ને જુઠા જતી, સન્યાસી, અતીત કે વૈરાગી ને ફકીર વગેરે લુચ્ચા ધુતારાથી છેતરાય છે. જો તેમને એક ખરા ઇશ્વરનું જ્ઞાન થાય, તેને રાજી કરવાના ઉપાયો તેઓ

સમજે, તેના નિયમો તેમના ધ્યાનમાં ઉતરે, વહેમ ને અ-જ્ઞાનપણું જાય, ભકિત તે શું ને કેમ ને શા માટે કરવી એ તેઓ શીખે, સાધુને ગુરૂ કેવા જોઇએ, ને હાલ કેવા છે ને તેમનું શું શું કામ છે ઈત્યાદિ બાબતો વિશે વિચાર કરવાની તેમનામાં શકિત આવે, એટલી જ્ઞાની સ્ત્રીઓ જો થાય તો અજ્ઞાન ને ભોળપણાથી જેઓ કુકર્મ કરે છે તે, અને લંપટો, તેમની મૂર્ખાઇનો લાભ લે છે તે, અટકે માટે સમજુ મરદોએ પોતાની સ્ત્રી બેન કે દીકરીને ઇશ્વર સંબંધી ખરૂં જ્ઞાન મળે તેમ કરવું જોઇએ. આ રીતે આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલની હાલતની સાધારણ તપાસ લીધા પછી પરદેશની હાલની સ્ત્રીઓની હાલત તપાસીએ.

સુધરેલા પરદેશીઓમાં એટલે ઈંગ્લાંડ, ફ્રાંસ, જર્મની, યુનૈટેડસ્ટેટ્સ, આદિ દેશોમાંની ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાના ખરા ધર્મથી અજ્ઞાન ઓછી છે. ત્યાંની ઘણી સ્ત્રીઓ જાણે છે કે આ દુનીઆમાં પોતાને શાં શાં કામ કરવાનાં છે, તથા પોતાના ઘરમાં પોતાને શું કરવાનું છે. થાકયો પાકયો પોતાનો વહાલો સ્વામી ઘેર આવે ત્યારે તેને કેમ શાંત કરવો, તેને કેમ ખુશી કરવો એ તેઓ જાણેછે. પોતાનાં છોકરાંને કેમ ઉછેરવાં ને કેળવવાં, તેમનાં લગ્ન કેવાં, કયારે ને કોની સાથે થાય, એ તેઓ સમજે છે, ને તે સમજવા યોગ્ય પોતાનાં છોકરાંને બનાવે છે. છોકરાંનાં લગ્ન કરવામાં પોતાની સત્તા કેટલી છે તે તેઓ જાણેછે, માટે તેઓ તે બાબતમાં થોડાંજ આડે આવે છે. વહુનો ને પરણ્યા પછી છોકરાનો મર્તબો કેમ સાચવવો તે તેઓ સમજે છે, નાનપણમાં પોતાનાં બાળકને ઘર આગળ કેટલી ને કેવી કેળવણી આપવી, મોટપણમાં કેટલી ને કેવી કેળવણી આપવી, નાનપણમાં ને મોટપણમાં તેમની સાથે કેમ વર્તવું, તેથી તેઓ અજાણી નથી. વહુનું માન કેટલું ને કેમ રાખવું તે તેઓ જાણે છે, તેથી સાસુ વહુ લઢતાં નથી, સાસુ, વહુને મારવાને માટે દીકરાને ઉશ્કેરતી નથી, તેમ વહુ પણ ધણીને આડું અવળું સમ-

જાવતી નથી. તેથી આપણા દેશના જેવા ને જેટલા સાસુ વહુના ભવાડાનો સંભવ ત્યાં થતો નથી. આપણી પેઠે, આપણે જેવાં કારણોથી થાય છે તેવાં કારણોથી બાપ દીકરા વચ્ચે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. સ્ત્રીઓને કેમ માન આપવું તે પુરૂષો સમજે છે. સ્ત્રીઓ તે માનને યોગ્ય થવાને કોશેશ કરેછે. આનું કારણ શું ? ત્યાંની સ્ત્રીઓ કેળવાયલી છે. તેઓ કેળવણી—ઊંચી કેળવણી વડે, પોતાની માતાઓના ઊંચા ઉપદેશ વડે, એવા ઊંચા સદ્ગુણને અને ઊંચી પાયરીને યોગ્ય થઇછે. તો તેથી ત્યાંનાં કુટુંબો, ત્યાંના લોકો ઘરમાં સુખી હોય છે. આ ઉપરથી મારે એમ કહેવાની મતલબ નથી કે ત્યાંની સઘળી સ્ત્રીઓ સમજુ ને સુધરેલી છે, ત્યાંના સઘળાં કુટુંબ સંપી ને સુખી છે, તેઓ કજીઓ કંકાસ કરતાં નથી, કે તેઓ સર્વે વિદ્વાન ને સદ્ગુણી છે; અથવા આપણે સાંભળીએ છીએ કે મડમો લૂગડાંનું ખરચ સાહેબ લોકોને ઘણુંજ કરાવે છે, હજારના પગારવાળાને મડમ હોય તો પાઇ સરખી બચતી નથી પણ ઉલટું કરજ થાય છે, એ વાત ખોટી છે એમ પણ મારે કહેવાની મતલબ નથી. મારે કહેવાની મતલબ ફક્ત એટલીજ છે કે પ્રમાણમાં આપણા કરતાં તેઓ એ બાબતમાં વધારે સુખી ને સારા છે. એમનામાં પણ જેઓ સુનીતિની કેળવણી પામ્યાં નથી તેઓ નઠારાં ને દુખી છે. માટે જો આપણે આપણી સંસારી હાલત સુધારવાને ઇચ્છતા હોઇએ, આપણે જો આપણાં બાળકોને સુખી કરવા માગતા હોઇએ, તો આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સુનીતિ ભરેલી સારી કેળવણી આપી તેમને ખરી ઊંચા દરજ્જાની કેળવણી આપો, ને તેમને વિદ્યા ભણાવો ને તેમના ખરા ધર્મથી વાકેફ કરો, હવે તેમના ખરા ધર્મ કયા છે, તે ઉપર આપણે વિચાર કરીએ.

પ્રકરણ ૨ જું.

લગ્ન.

સારો, સદ્‌ગુણી, અને હમેશ સુધી પોતાને સુખ દુઃખમાં સાથી ગણી નિભાવે તથા ગુજરાન ચલાવે એવો યોગ્ય વર ખોળી કહાડી તેની સાથે લગ્ન કરવું, એ, પરણનારી સ્ત્રીનું કામ છે. પોતાની દીકરી એવો યોગ્ય વર ખોળી કહાડી તેની સાથે વરવાને લાયક થાય એવી તેના માબાપે તેને કરવી જોઇએ. તથા લાયક વર ખોળી કહાડી પોતાની મેળે વરવાને લાયક થાય, તેટલી ઉમરની પોતાની દીકરીને તેમણે કરવી જોઇએ. લાયક ઉમરની તથા સમજુ થયા પછી પોતાને લાયક વર ખોળી કહાડી, તેની સાથે વરવાને તેણે પોતાના માબાપની સંમત્તિ માગવી ને તેમણે પોતાની વાજબી સલાહજ આપવી. આવી રીતે જે લગ્ન થાય તેને "સ્વયંવર કે ઈચ્છાવર" લગ્ન કહે છે. આ ધારો પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં ચાલતો હતો, તે આપણે સારી પેઠે જાણીએ છીએ. સીતા રામની સાથે, દમયંતી નળ સાથે, રૂક્ષ્મણી કૃષ્ણ સાથે, ને દ્રૌપદી અર્જુન સાથે સ્વયંવરે પરણી હતી. રાજાઓ પોતાની કુંવરીઓને લાયક ઉમરની, લાયક વર ખોળી કહાડવાને યોગ્ય થાય એવી સમજણી—વિદ્યાભ્યાસ ભણાવીને સમજણી કરતા હતા. પછી બધા રાજાઓને નોતરી તેમાંથી જેને પસંદ કરે તેની સાથે તેઓ પોતાની કુંવરીને પરણાવતા હતા. દીકરીની મરજીની વિરૂદ્ધ તેનાં માબાપ આવતાં નહિ, અને કદાપિ કોઈ આવે તો તેમાં તેમનું કાંઇ ચાલતું નહિ. દીકરીની જ્યાં પરણવાની મરજી હોય, ત્યાંજ તેને પરણાવવામાં આવતી હતી. એવી કન્યાઓ કોઈવાર રૂપ ઉપર, કોઈ વાર રૂપ ને ગુણ બંને ઉપર, કોઈવાર હોંશિયારી ઉપર; કોઇ

વાર રૂપ, ગુણ ને હોંશિયારી કિંવા બહાદૂરી ઉપર મોહીનેજ પરણતી હતી. સીતા ને દ્રૌપદી, લઢાઇની કળામાં હોંશિયાર અને બહાદૂરી ઉપર મોહીને, તથા દમયંતી ને રૂક્ષ્મણી, રૂપ ને ગુણ ઉપર મોહીને વિશેષે પરણેલી કહેવાયછે. કેટલીક વાર પોતે ચીઠીઓમાં ધાવ, સમસ્યા આદિ લખી મોકલે અને તે પૂરા કરે તેમની સાથે તેઓ પરણતી. કેટલીક પોતાના ગોરને રૂપ, ગુણ તથા વિદ્યાથી સંપૂર્ણ વરને ખોળી કહાડવાને મોકલતી; ને ગોર ગામેગામ ભટકી યોગ્ય વર ખોળી લાવે તેની સાથે તેઓ પરણતી હતી. પણ યાદ રાખવું કે તે વખતના ગોર આજના જેવા લાલચુ ને બોથડ નહોતા, અલબત્ત, સ્વયંવરે પરણવામાં માબાપની પરવાનગી લેવામાં આવતી હતી; પણ જો તે લાયક વર હોય ને પોતાની દીકરીની તેની સાથે પરણવાની મરજી હોય તો તેઓ ક્વચિતજ સામાં થતાં હતાં. તેઓ રાજી ખુશીથી પરણાવતાં ને સુખી થવા આશીરવાદ આપતાં. આ પ્રમાણે કરવાથી તેઓ કેવાં સુખમાં જન્મારો કહાડતાં હતાં, તે આપણે તેમનાં વૃત્તાંત ઉપરથી જાણીએ છીએ. તેમના પોતાના જન્મારાના સોબતી —વહાલા પતિ ઉપર અચળ પ્રીતિ રહેતી અને ગમે તેવા વખતમાં પણ ખસતી નહોતી. ઘરમાં સંપસંપીને રહેતાં, અને અરસ્પરસ સુખ દુઃખમાં ભાગ લેતા. તેઓ સુખમાં ભાગ લેઈ દુઃખમાં પોતાના પતિને તજી દેતી નહોતી. દુઃખ વખતે તેમને હીમત આપતી અને ધીરજ આપતી હતી. સાસુ સસરા સાથે કેમ ચાલવું, તે તેઓ સમજતી હતી. કોઇ દિવસ તેમની સાથે ટુંકારીને બોલતી નહોતી, તો આજની માફક ઘરની ફજેતી થાય તેમ લઢે તો ક્યાંથીજ! સાસુ પણ તેવીજ સમજણી હતી. તેઓ પણ વહુનો ને પોતાનો મરતબો સચવાય તેજ માફક બોલતી ને ચાલતી. આ પ્રમાણે હોવાથી તે વખતે

આ દેશનાં સઘળાં કુટુંબોમાં સંપેજ નિવાસ કરેલો હતો. પતિ ઉપરનો ખરો પ્રેમ તે વખતની સ્ત્રીઓમાં અચળ રહેતો હતો તે આપણે સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી, આદિ સ્ત્રીઓનાં જન્મચરિત્ર ઉપરથી જાણીએ છીએ. તેઓએ પતિની ખાતર વનમાં રખડી, વાઘ વરના ભયાનક વનમાં, ટાઢમાં, વરસાદની ઝડીઓમાં ઝુંપડી બાંધી પોતાના પતિ સાથે રહી, રાજભોગ ને રાજસુખ તજી વનફળ ખાઇ વનદુ:ખ વેઠયું. સવામણ રૂની રેશમી તળાઇ નાંખી છત્રપલંગ ઉપર પોઢનારી ને હાં કહેતાં હજાર દાસી હાજર થાય એવી સકોમળ સ્ત્રીઓ ભોંય ઉપર સાથરો કરી સૂતી તોપણ પોતાના પતિની સોબતને લીધે સુખ માન્યું. અહો! સતિ માતાઓ! સતિ માતાઓ! શાબાશ છે તમને અને ધન્ય છે તમારા પતિપ્રેમને! આનો અસરકારક ચિતાર આપવાને તો પ્રેમાનંદ જોઇએ. મારો કોણ આશરો. દમયંતી! તારો પ્રેમ ચિતારવાને મારી શક્તિ નથી. પરણી ત્યારથી તે મરતાં સૂધી જેવોને તેવો પ્રેમ તું સાચવી શકી. રાજસુખમાં, વનદુ:ખમાં, પતિવિયોગમાં, પતિત્યાગમાં તું તારો અચળ પ્રેમ રાખી શકી. શાબાશ છે તને! પણ એ ખરો પ્રેમ શાનો ને શાથી ટકયો? મોટા મોટા રાજાઓ અને મોટા મોટા દેવને તુચ્છકારી કહાડી જે પ્રેમથી સ્વયંવરમાં પરણી હતી, તેજ એ પ્રેમ; ને તેજ પ્રેમથી તું હમેશ સૂધી રહી શકી. કેમકે તે પ્રેમને તારી યોગ્ય ઉમરે અને યોગ્ય સમજણે અંત:કરણથી ઇચ્છયો હતો ને તેથીજ તે જયારે મળ્યો ત્યારે તેને તેં ગમે તેવા વખતમાં પણ તજ્યો નહિ. પણ હાય! તે પ્રેમ કયાં ગયો? ને હવે કયારે આવશે?! પ્રાચીન કાળમાં જે દેશોમાં પ્રેમ તે શું અને પરણવું તે શું, એ કાંઇ પણ સમજતા નહોતા તેવા દેશોમાં આપણો પ્રાચીન પ્રેમ ઘણો ખરો જતો રહ્યો છે. ત્યાંના રેહેવાસીઓ

પોતાની દીકરીઓને સ્વયંવરથી પરણવા દેછે. અને તેથી તે દંપતિ વિશેષે કરીને હમેશ સુધી પ્રેમી ને સુખી હોય છે. તે લોકોએ પોતાની દીકરીઓનો પોતાની મેળે યોગ્ય વર પોતાના જન્મારાનો સુખ દુખનો સાથી-ખોળી કહાડવાનો હક લેઈ લીધો નથી. પોત પોતાના ધર્મ પ્રમાણે માબાપ અને છોકરાં કર્યા જાય છે. માબાપ રસ્તો દેખાડે છે ને સલાહ આપે છે, તેથી ત્યાંનાં જોડાં મુકાબલે આપણી હાલની સ્થિતિ કરતાં સારી સ્થિતિમાં છે, એમાં શક નથી. પણ જે રિવાજ આપણો પોતાનો હતો, જે રિવાજવડે આપણા પૂર્વજો ને તેમનાં છોકરાં સુખી ને સંપીલાં રહેતાં હતાં, તે રિવાજ આપણે તજી દીધો છે. પરંતુ તે પ્રમાણે શા માટે તજવો જોઇએ? મુસલમાની વારામાં અને બીજા જુલમી વખતમાં સ્વયંવરે પરણાવતાં હરકત પડવા લાગી, તેથી પ્રાચીન સુખાકારી ને સંપ કરનારો રિવાજ તે વખતમાં આબરૂ સાચવવાની ખાતર તે વખતના લોકોને, વખતને અનુસરી બંધ કરવાની જરૂર પડી હશે. વળી તેજ વખતમાં બાળલગ્ન, કજોડાલગ્ન, અને ઓઝલ પડદે રાખવાની બુરી ચાલો નીકળી તે આજ સૂધી ચાલે છે. તે વખતના લોકોએ દીકરીઓને લાયક ઉમરે સ્વયંવરથી પરણવાનો અને છૂટાં ફરવાનો વાજબી અને સારો હક લેઇ લીધો અને આજ સૂધી તેમજ ચાલે છે. એ ચાલથી પડતાં દુઃખ હરકતો અને થતું નુકસાન તેમનાં માબાપ જુએ છે. મુસલમાની વખત—દેહેશત રાખવાનો જુલમી વખત ગયો છે, સર્વ સ્થળે શાંતિ થઇ છે, આબરૂ જવાનો વખત નથી, સ્વયંવરથી પરણવાને લાયક કરવા સારૂ કેળવણી આપવાની શાળાઓ ઠામ ઠામ થઇ છે, તો તેવા વખતમાં આપણી વહાલી દીકરીઓના ખુંચી લીધેલા વહાલા હક પાછા કેમ ન આપવા? તથા તેમણે અને પોતે પોતાના ખરા ધર્મની

હદમાં કેમ ન રહેવું? બુરા ચાલથી થતા નુકસાન ને કજીઆ કંકાસ શા માટે સાંખવા?

ત્યારે શું હમણાં એ હક આપવાને વખત આવ્યો છે? જો એકદમ હમણાંથીજ માબાપ પોતાની દીકરીઓને સ્વતંત્રપણે પરણવા દે તો શું તેઓ સુખી થશે? હા; હમણાં વખત આવ્યો છે. પણ એકદમ આપણી દીકરીઓને સ્વતંત્રપણું આપી સ્વયંવરે પરણવા દઇએ તેમાં તેઓ સુખી થાય તેમ તો નથી. તે હક આપતા પહેલાં તમારે બે કામ કરવાનાં છે. તે કર્યાપછી સ્વતંત્રપણું આપો તો તેઓ જરૂર સુખી થાય. તે બે કામ આ છે. ૧ લું સારો, સદ્‌ગુણી ને હમેશ સુધી પ્રેમ ટકાવે તથા ગુજરાન ચલાવે એવો વર ખોળી કહાડવાને જેટલી સમજણ અને વિદ્યા જોઇએ તેટલી વિદ્યા ભણાવો. ૨ જું તેને એટલી સમજણ આવવાસારૂ વિદ્યા ભણવાને જેટલી ઉમ્મર સુધી સભ્યાસ કરવો જોઇએ તેટલી ઉમ્મર પછી તેમને પરણાવો. પાંચ દશ ને ઘણીવાર તો બબે વરસનાં ઢીંગલા ઢીંગલી પરણાવે છે, તેમજ પરણવું તે શું તે જાણતા પહેલાંજ ઝાંખરે ઝાંખરૂં વળગાડે છે તે પ્રમાણે બચપણમાં નહિ, પણ ઓછામાં ઓછી સોળ[૧] વરસની થાય ત્યાંસુધી પુત્રીને સારી પેઠે વિદ્યા, સ્ત્રીને ઉપયોગી ઘરનાં કામ તથા સદ્‌ગુણ શીખવી, પછી ઇચ્છાવરથી વરવા દો ત્યારેજ સ્વયંવરે પરણવાનું પોતાનું કામ તથા કેવા વર સાથે પરણવાનો પોતાનો ધર્મ છે, તે તે સારીપેઠે સમજશે. અને પ્રાચીનકાળની સ્ત્રીઓની માફક તેઓ લાયક અને પોતાને મનગમતા વર સાથે પરણ્યાથી, હમેશ સુધી જેવોને તેવો પ્રેમ ટકાવી રાખી, સુખ દુઃખમાં ભાગીએણ થઈ, ગમે તેવા દુઃખમાં પણ સ્વામી સાથે

૧ સોળે સાન ને વીશે વાન આવી આપણામાં કહેવત છે.

સુખ માની લેશે. તેને દુખમાં ધીરજ આપશે. સુખમાં છલકાશે નહિ. વર કમાતો વીસથી વધારે વયનો ને પોતે ૧૬ની એટલે જૂદું ઘર માંડી રહેશે તેથી સાસુસસરા સાથે અને બીજાં કુટુંબીઓ સાથે સંપીને ચાલશે. કોઇ સાથે લઢશે નહિ અને ઘરની ફજેતી કરશે નહિ. પોતાની મરજીમાં આવે એવા વરસાથે પરણ્યાથી પાછળથી ગમે તેવા વખતમાં પણ દીકરીના માબાપને દુ.ખની ફરીઆદો આજની માફક સાંભળવી ભાગ્યેજ પડશે. ફરીયાદો આવશે નહિ, ને દીલગીરીના દરિયામાં ડુબવું પડશે નહિ. તેમજ પોતાની વહાલી દીકરીઓના નિસાસા તેમને સાંખવા પડશે નહિ, કે ઘણું કરીને તેમના વિલાપ સાંભળવા પડશે નહિ. માટે જો માબાપો પોતાની દીકરીનું સુખ ચહાતા હોય, પોતે સુખી થવાને, અને પોતાના ઘરની આબરૂ જાળવવાને ઇચ્છતાં હોય* તો તેમને ઘટે છે કે તેમણે પોતાની દીકરી લાયક ઉમ્મરની સમજણી થાય એટલે ઓછામાં ઓછી સોળ વરસની થાય ત્યાંસુધી અભ્યાસ કરાવવો. રાંધવું વગેરે ઘરનાં કામ અને સદ્‌ગુણ શીખવવા, ને તે પછી તેની મરજીમાં આવે તે રીતે સ્વયંવર કરી યોગ્યવર સાથે પરણાવવી. લગ્નની બાબતમાં માબાપનો ધર્મ માત્ર એજ છે કે સ્વયંવરે પરણવાને માટે પોતાની દીકરીને લાયક ઉમ્મરની ને સમજુ કરવી તથા દીકરીનો ધર્મ એ છે કે પોતે યોગ્ય ઉમ્મરની સમજની થઈ પોતાને જોઈએ તેવો લાયક વર ખોળી કહાડી તેની સાથે પરણવું. લગ્નની બાબત પોતપોતાના ઉપર કહેલા ધર્મમાં કોઇ-

* હાલના રિવાજ પ્રમાણે પરણવાથી તે પરણનાર જોડાના કુટુંબની કેવી વલે થાય છે તે મેં ટુંકામાં પાંચમા ભાગમાં બતાવ્યું છે, તેમ છતાં વિસ્તારથી જેને જાણવું હોય તેણે સાસુ વહુની લઢાઈનું પુસ્તક વાંચવું.

એ આડે ન આવવું, એ સમજુ સ્ત્રી પુરૂષનું લક્ષણ છે. અને તેમજ કરવું જોઇએ. કેટલાક કારણથી માબાપોએ પોતાની દીકરીઓના લગ્ન સંબંધી છીનાવી લીધેલા હક તેમને પાછા આપવા, એ તેમને જરૂરનું છે. તેથી તેઓ બંને-માબાપને દીકરી બંને સુખી થશે.

પણ પ્રાચીનકાળમાં સ્વયંવરનો વિશેષ ધારો ક્ષત્રીઓમાં હતો તેવો બધા વર્ગમાં નહોતો. બધાં સ્વયંવરથી પરણતાં હતાં એમ નહિ. ઘણાં લગ્ન તો માબાપ કરતાં હતાં. પણ માબાપો શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણેજ વર ખોળી કહાડી લગ્ન કરતાં, તેથી તે લગ્ન સ્વયંવર જેવાંજ થતાં તથા તેથી તે જોડું તેટલુંજ સુખી પણ થતું. સમય ઉપર વિચાર કરતાં હાલનાં માબાપો સ્વયંવરથી પોતાનાં છોકરાંને પરણાવે તેવું બનવું અશક્ય છે એ વાત ખરી, અને તેથીજ મારે તેમને કહેવું જોઇએ કે તેમ (સ્વયંવરને લાયક છોકરાંને કરી સ્વયંવરથી પરણાવવાને) ન બને તો તેમણે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વર ખોળી કહાડી લગ્ન કરવાં, કે પોતાનાં છોકરાં સુખી થાય. આપણા શાસ્ત્રમાં લગ્ન કેવાં ને કોની સાથે કરવાનું કહ્યું છે તે જાણવા સારૂ હું એ સંબંધી મનુસ્મૃતિમાંથી કેટલાક શ્લોક અર્થ સાથે આ નીચે આપું છું.

૩ જા અધ્યાયના ૬ ઠા તથા ૭ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે.

महांत्यपि समृद्धानि गोजावि धन धान्यतः ।
स्त्री संबंधे दशैतानि कुलानिपरि वर्जयेत् ॥
हीन क्रियंनिष्पुरुषं निश्छंदो रोमशार्शसम् ।
क्षय्या मयाव्यपस्मारि श्वित्रिकुष्टिकुलानिच ॥

મતલબ કે—

નીચે લખેલા દશ પ્રકારનાં કુળ મોટી સમૃદ્ધિવાળાં હોય

એટલે જ્યાં ગાય, ઢોર, બકરી, ધન, ધાન્યની સંપત્તિ પુષ્કળ હોય તોપણ તેમાં કન્યા આપવી નહિ * * * હીણા કર્મનાં માણસ હોય તે કુળમાં; જેમાં પુરૂષનો વંશ ન હોય તેમાં; જેમાં વેદનું× અધ્યયન ન કર્યું હોય તેમાં, જેમાં માણસને હર્શ, ક્ષય, ફેફરૂં, કોઢ, આદિ અનેક પ્રકારના રોગ થતા હોય એવા કુળમાં કન્યા આપવી નહિ.

એજ અધ્યાયના ૨૭ મા તથા ૩૭ મા શ્લોકમાં કહે છે કે

आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुत शील षतेस्वयम् ।
आहूयदानंकन्याया ब्राह्मोधर्मः प्रकीर्त्तितः ॥
दशपर्वानूपरानूवंश्यानात्मानंचैकविंशकम् ।
ब्राह्मौ पुत्रःसुकृत कृन्मोचयत्येनसःपितृन् ॥

ભાવાર્થ.

વિદ્યા અને સદાચારવાળા વરને બોલાવી, વર કન્યાને લૂગડાં ઘરેણાં પેહેરાવી વરનું સન્માન કરીને કન્યાદાન આ-પવું એ વિવાહને, બ્રાહ્મવિવાહ કહે છે. એ બ્રાહ્મવિવાહથી ઉત્પન્ન થએલો પુત્ર સારાં કર્મ કરે તો તે પોતાની થઇ ગ-એલી દશ પેઢીને તથા થનાર દશ પેઢીને તથા પોતાના પંડને પાપ મુક્ત કરે છે.

૯ મા અધ્યાયના ૮૮ થી ૯૧ મા શ્લોક સુધીમાં મનુ કહે છે કે—

उत्कृष्टायाभिरुपायवराय सदृशायच ।
अप्राप्तामपितांतस्मै कन्यायांदद्यथाविधि ॥
काममामरणात् तिष्टेत्गेहेकन्यर्तुमत्यपि ।

× વેદના અધ્યનને ઠેકાણે સારો વિદ્યાભ્યાસ સમજવો કેમકે કાળ બદલાઇ ગયો છે.

नचैवैनांप्रयच्छेतु गुणहीनायकर्हिचित् ॥
त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्यृतुमती सती ।
ऊर्द्ध्वंतुकालादेतस्मादिन्देतसदृशंपतिम् ॥
अदीयमाना भर्त्तार मधिगच्छेद्यदिस्वयम् ।
नैनःकिंचिदवाप्नोति नचार्यसाधिगच्छति ॥

મતલબ કે

કુળાચારમાં ઉત્કૃષ્ટ અને રૂપમાં દેખાવડો એવા તરૂણ પુરૂષને માણસે પોતાની કન્યા શાસ્ત્રમાં કહેલા બ્રાહ્મવિવાહ-વિધિથી આપવી.

કન્યાનો વિવાહસમય થયો હોય તોપણ તેને મરતા સૂધી બાપે પોતાને ઘેર રાખવી એ ભલે, પણ વિદ્યાદિગુણ રહિત પુરૂષને કદાપિ આપવી નહિ.

કન્યા ૠતુમતિ થઇ હોય તોપણ ત્રણ વરસ સુધી સારા વરની વાટ જોવી પણ તે કાળ વિત્યા પછી અધિક ગુણવાળો વર ન મળે તો પોતાના સમાન વરને પોતે પોતાની મેળે પરણવું.

કન્યા કાળ પહોંચી શકતો હોય તેટલાની અંદર જો માબાપ (સારા યોગ્ય વર સાથે) કન્યાદાન ન દેઇ શકે ને પછી તે કન્યા જો પોતે પોતાની મેળે કોઇ યોગ્ય પુરૂષને વરે તો તેમાં તેને પાપ નથી તેમ તેના પતિને પણ પાપ નથી.

આ રીતે મનુસ્મૃતિમાં માબાપે પોતાની દીકરીને કેવા વર સાથે પરણાવવી તે બતાવેલું છે, અને ૠતુમતિ થયા પછી પણ ત્રણ વરસ સુધી સારા વરની વાટ જોવાનું લખેલું છે. તે પછી પોતાના જેવા વર સાથે સ્વયંવર કરવાની રજા આપે છે. આપણા દેશમાં બાળલગ્ન થવાને લીધેજ (ગરમ હવાને લીધેજ માત્ર નહિ) ઘણીક છોકરીઓ બારેક વરસે ૠતુમતિ

થાય છે; પણ જે નાતોમાં મોટી ઉમરે પરણાવે છે તેમના મજબૂત બાંધાને લીધે પંદર સોળ વરસે કન્યાઓ ૠતુમતિ થાય છે. તો એ ઉપરથી જણાય છે કે સોળ વરસે માબાપ સારા યોગ્ય વર સાથે પરણાવે તો તે ખોટું નથી. પણ એ વિશે હજુ મારે આગલા પ્રકરણોમાં બોલવું છે માટે આ ઠેકાણે વધારે લખવાની જરૂર નથી.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઘરવ્યવસ્થા.

આ દુનિયામાં કોઇ પણ દેશમાં કોઇ પણ વખતે આજ સુધીમાં આપણા જાણવામાં એવો રિવાજ આવ્યો નથી કે પરણ્યા પછી પુરૂષ, સ્ત્રીના બાપને ઘેર જાય, ને તે ઘર પોતાનું કરી માને. માત્ર પુરૂષના સસરાને વારસ ન હોય તો કોઇવાર જમાઇને વારસ કરી પોતાને ઘેર રાખેછે. એ રીતે દત્તક કરી લેછે તેજ વખતે ફક્ત પુરૂષ સસરાને ઘેર રહેછે. તોપણ ઘણું કરીને તે પોતાના બાપનું ઘર તો, જે ઘર મૂળ એના બાપનું હોયછે તેજ સમજેછે. હમેશાં એવોજ રિવાજ ચાલતો આવ્યોછે કે સ્ત્રીઓજ પુરૂષને ઘેર આવે, ને સ્ત્રીનું ઘર પણ પુરૂષના બાપનું ઘર હોય છે તેજ પોતાનું મનાયછે.

સ્ત્રીએ પરણ્યા પછી પુરૂષને ઘેર આવી પુરૂષનું ઘર પોતાનું માની ત્યાં રહી ઘરની વ્યવસ્થા કેમ કરવી એ જાણવું, તે સ્ત્રીનો એક મુખ્ય ધર્મ છે. પ્રાચીનકાળની આપણા દેશની સ્ત્રીઓ ઘરની વ્યવસ્થા કરવાનો પોતાનો ધર્મ ઘણું કરીને સઘળી સમજતી હતી. પણ હાલના સમયમાં તે ધર્મ તેઓ બરાબર સમજતી હોય એમ નથી. અગર સમજતી હોય તો ઘણીજ થોડી. તેથી એ ધર્મ તેઓ બરાબર સમજે ને તે પ્રમાણે બરાબર ચાલે તેમ કરવું એ પુરૂષનું પણ એક મુખ્ય કામ છે.[1]

ઘર વ્યવસ્થાના પેટામાં સાસુ સસરા સાથે કેમ ચાલવું, છોકરા કેમ ઉછેરવાં, તેમની દવા કેમ કરવી, ધણીની સાથે

---

૧. મનુસ્મૃતિના ૯ મા અધ્યાયના ૭ મા તથા ૧૨ માં શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે.

કેવી રીતે વર્તવું, છોકરાંનાં લગ્ન કેવાં કરવાં, વહુ સાથે કેમ ચાલવું, કરકસર કેવી રીતે કરવી, સુઘડતાઈ કેમ રાખવી એ વગેરે ઘણી બાબતો આવી જાય છે.[૧] પણ તે બધી બાબતો નહિ લેતાં આ વખતે તો માત્ર ઘરનીજ બાબત લેઇ બાકીની બાબતો તે પછી તપાસીશું.

સુઘડતાઈ.—સુઘડતાઈ એ સ્ત્રીમાં સદ્દગુણ છે. પોતે જાતે નાહી ધોઇ, કપડાં ધોઈ કે ધોવડાવી ચોખ્ખાં રાખવાં, ફાટાં તૂટાં હોય તો સાંધી કે સંધાવી સાજાં કરવાં, પોતાના વાળ ઓળી ચોળી સાફ રાખવા, એ પોતાની જાતની સુઘડતાઇ છે. ઘર હમેશાં લીંપીધુંપી તથા વાળીને, ભીંતો, છાપરાં વગેરે ઝાડી ઝપટીને, આંગણું સાફ કરીને વાસણકુસણ અજવાળીને, પાણિઆરૂં સ્વચ્છ રાખીને, તથા હમેશાં પાણીને બે ત્રણ

स्वां प्रसूतिंचरित्रंच कुलमात्मानमेवच।
स्वंच धर्मंप्रयत्नेनजायां रक्षन्हिरक्षति॥
अर्थस्य संग्रहे चैनांव्यये चैवनियोजयेत्।
शौचेधर्मेऽन्नपंक्त्यांचपारिणाह्यस्यवेक्षणे॥

મતલબ કે

જે ધણી પોતાની સ્ત્રીની સંભાળ રાખી તેને દુરાચરણને રસ્તે જતાં અટકાવે છે; તે પોતાની પ્રજા ઉપર કલંક આવવા દેતો નથી. તે કુટુંબનું ખાનદાનપણું જાળવી શકે છે, કુળની પ્રતિષ્ટા વધારેછે, આત્મા પ્રસન્ન રાખે છે, અને સ્વધર્મ પાલન કરી શકેછે; પૈસા સંઘરી મુકવાનું તથા ખરચવાનું કામ સ્ત્રીને સોંપવું. નહાવા ધોવા તથા નવરાવવા ધોવરાવવાના તથા ઘર ખટલાના કામમાં, રોજની રસોઇના કામમાં અને ઘરના વાસણકુસણની તજવીજ રાખવાના કામમાં તેનું ચિત્ત પરોવાય તેમ તેના ધણીએ કરવું.

૨. ૯ મા અધ્યાયના ૨૭ મા ને ૨૮ માં શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે,

उत्पादनमपत्यस्यजातस्य परिपालनम्।

વાર ગળીને, ભીંતો ધોળીને પોતાના ઘરને તથા ઘરમાંની વસ્તુઓને સ્વચ્છ ને સાફ રાખે છે, તેજ સ્ત્રી સુઘડ ગણાય છે. જે સ્ત્રીઓ એ પ્રમાણે કરી શકતી નથી કે કરતી નથી તેઓ ફૂઅડ છે એમ જાણવું. પોતાનાં બાળકોને હમેશાં નવડાવી ધોવરાવી, વાળ ઓળી ચોળી, કપડાં સ્વચ્છ ને તાજાં (ન મળે તેણે પણ નવાંજ પહેરાવવાં એમ કહેવાની મતલબ નથી. ફાટેલાં સાંધીને સાજાં કરેલાં તથા ધોએલાં જોઇએ.) પહેરાવી, જે સ્ત્રીઓ ચોખ્ખાઈ રાખે છે, તે પણ તેમની સુઘડતાઇ છે. ઘરમાં પોતાનાં, છોકરાંનાં, ધણીનાં કપડાં ધોવરાવી, સ્વચ્છ ને સાફ રાખે છે તે પણ તે સ્ત્રીનીજ સુઘડતાઇ છે. સુઘડતાઇ એ સ્ત્રીનું ભૂષણ છે. ગામમાં ઘણાં છોકરાં ગંદાં, નાગાં, મેલાં, લીંટને લાળના ઉતરેલાં, આંખોમાં ચીપડા ભરેલાં ને આસપાસ કાજળથી લપડાએલી એવાં રખડતાં જણાયછે. તેમજ કેટલાંક છોકરાં નાહી ધોઇને ચોખ્ખાં થએલાં, ચોખ્ખાં કપડાં પહેરીને ફરતાં જણાયછે. એ છોકરાં જોઇનેજ આપણે ધારીશું કે કયા છોકરાની મા

मत्यहंलोकयात्रायाः मत्यक्षंस्त्री निबंधनम् ॥
अपत्यं धर्मकार्याणि शुश्रूषारात्तिरुत्तमा ।
दाराधीन स्तथा स्वर्गः पितॄणामात्मनश्चह ॥

અર્થ.

પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી, ઉત્પન્ન થયા પછી તેને ઉછેરી મોટી કરવી અને દરરોજ ઘરનાં કામકાજની તજવીજ રાખવી, એટલાં કામ ઘરની ધણીઆણીનાં છે.

પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી, ઘરનાં અગ્નિહોત્રાદિક વિધિ બરાબર થાય તેની ચોકસી રાખવી, ઘરના માણસની સેવા ચાકરી કરવી, છોકરાંને લાડ લડાવવાં, અને પિત્રીઓને તથા પોતાના ધણીને જે સ્વર્ગમાં સુખ મળે છે, તે મેળવવાની તજવીજ રાખવી એ સર્વે કામ સ્ત્રીથી થાય છે.

સુઘડ ને કયાની મા ફૂઅડ છે. કેમકે બાળકની સ્વચ્છતા ઉપર તેમની માની સુઘડતાઇનો આધાર છે. સુઘડ સ્ત્રીના ઘરમાં જઇ બેસવાથી આનંદ થાયછે; ફૂઅડ સ્ત્રીના ગંદા ઘરમાં જવું પણ ગમતું નથી. વસ્તુઓ બરાબર ઠેકાણે શોભે તેમ સ્વચ્છ કરીને ગોઠવેલી, ઘર ને ભીંતો લીંપીને તથા ધોળીને સાફ રાખેલી, આંગણું વાળીને સ્વચ્છ કરેલું, ઈત્યાદિ ચોખ્ખાઇ જોઇનેજ આપણા મનને આનંદ થાયછે. પણ ઘરમાં સઘળી વસ્તુઓ ગમે તેમ રખડતી, ગમે તેવી હાલતમાં પડેલી જોઇને ભીંતોમાં ને છાપરાંમાં જાળાં બાઝેલાં તથા લીપણમાં ખાડા પડેલા જોઇને તથા આંગણામાં કચરાના ઢગલા દેખીને ત્યાં ઉભા રહેવાનો પણ આપણને અણગમો થાય છે. તો તે ઠેકાણે રહેવું તો ગમેજ કયાંથી? આવી ફૂઅડ સ્ત્રીના ઘરમાં રહ્યાથી જરૂર સાજો માણસ પણ માંદો પડયા વિના રહે નહિ. પરંતુ સુઘડ સ્ત્રીના ઘરમાં રહ્યાથી મનને ચેન પડે છે અને સારૂં થાય છે. કેમકે ઘરની સ્વચ્છતા ને સફાઈ ઉપર માણસની તંદુરસ્તીનો આધાર છે. આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ કે ઘરમાં ભેજ હોવાથી શરદી થાય છે. પરંતુ ઘર લીંપી સાફ રાખે, ભોંયતળીઉં નીચું હોય તો પૂરણી પૂરી થાપીને લીંપી સાફ કરે તો તેથી શરદી બંધ થાયછે. ઘર ગંદાં રાખવાથી પણ અણગમો ને બેચેની થઈ મંદવાડ આવેછે. આંગણામાં ગંદકી હોવાથી હવામાં બિગાડ થઇ માણસ માંદાં પડેછે. ઘણા ડાકટરોનાં પણ એ વિષે એવાંજ મત છે. સ્વચ્છતા એ મંદવાડ ઘટાડનાર અને ગંદવાડ એ મંદવાડને વધારનાર છે.

આપણા ઘણાખરા ગૂજરાતી ભાઇઓમાં સૂઘડતાઇની કિમત નથી. તેઓ અને તેમની સ્ત્રીઓ સુઘડતાઇની ખરી બૂજ જાણતાં નથી, અથવા જેઓ જાણેછે તેઓ ઘણાંજ થોડાં છે.

આપણા કરતાં દક્ષિણી સ્ત્રી પુરૂષોમાં વધારે સુઘડતાઈ છે. પુરૂષ કરતાં પણ સ્ત્રીઓ વધારે સુઘડ છે. શેહેરમાં જ્યારે ગુજરાતી બ્રાહ્મણીએ, વાણીઅણે ને કણબણે સવારમાં ઉઠીને દાતણ પણ નહિ કર્યું હોય, ત્યારે દક્ષિણીઅણે નાહીને ચોટલો ચોળીને કે ઓળીને સાફ કર્યો હશે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં છોકરાં મેલાં કપડાંવાળાં, મેલાં શરીરવાળાં ને વાળવાળાં તથા ગંદાં હશે ત્યારે દક્ષિણીનાં છોકરાં ચોળીને નવડાવેલાં, ધોએલાં કપડાં પહેરી સાફ ને સ્વચ્છ ફરતાં હશે. ગુજરાતીના ઘરમાં લીંપણમાં ખાડા પડયા હશે, ભીંતે ને છાપરે કચરો ને જાળાં બાઝયાં હશે, ત્યારે દક્ષિણીનું ઘર સાફ લીંપેલું આંગણું વાળેલું તથા ભીંતો ઝાડી ઝપટીને સાફ કરેલી હશે. એનું કારણ શું? ગુજરાતી ભાઇઓને દક્ષિણી ભાઇઓ કરતાં સુઘડતાઇની કિમત ઓછી છે અગર ઘણાને તો બિલકુલ નથી. આપણા દેશમાં અંગ્રેજોની સ્વચ્છતા સૌથી વધારે છે. એકાંતે ખુલ્લી હવા આવે જાય એવા બંગલામાં તેમને રહેવું હોયછે. ઘણું કરીને બંગલાની પાસે ફરવા હરવાને નાનો સરખો બાગ હોય છે. બંગલાની આસપાસની જગા કાંકરી નાંખેલી તથા ટીપાવી વાળીને સ્વચ્છ કરેલી હોય છે. બંગલો માંહેથી ને બહારથી વાળી ઝાડીને સાફ કરેલો, ટેબલ, ખુરશી, કોચ વીગેરે રાચરચીલાં સાફ કરેલાં, ને જ્યાં જોઇએ ત્યાં તે ગોઠવેલાં, તેમજ કપડાં ગરમ ને ધોએલાં હોય છે. સાબુના બોહોળા પાણીમાં તેઓ નહાય છે. આવા બંગલામાં બેસવાથી ને રહેવાથી ઘણો આનંદ થાય છે. તથા શરદી અને ગંદવાડથી ઉપજતો મંદવાડ ઘણું કરીને થતો નથી. આપણાં ગંદાં ઘરોમાં રહ્યાથી તેના કરતાં ઉલટું પરિણામ થાય છે. આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ કે કેટલાક ઘરોમાં મંદવાડ હમેશાં જારી રહે છે ને જતો નથી. એનું મુખ્ય

કારણ જોશો તો ત્યાં સુઘડતાઇ નહિ હોય. છોકરાં મેલાં રહેવાથી ખસ, ગુમડાં વગેરે થાય છે. આંખો નિત્ય બરાબર નહિ ધોવાથી દુખવા આવે છે, એ વગેરે રોગો સુઘડતાઈ નહિ રાખવાથી થાય છે. કેટલીકવાર એવા ભેજવાળા ને ગંદકીવાળા ઘરમાંથી માંદા માણસને બહાર ગામ લેઇ જઈ હવા ફેર કરવા સારૂ આપણા ડાકટરો ભલામણ કરે છે, તે આપણે જાણીએ છીએ. ટુંકામાં સુઘડતાઇ એ તંદુરસ્તીનું એક મુખ્ય સાધન છે. માટે આપણી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે કે તેણે ઉપર પ્રમાણે ઘરની, સામાનની, છોકરાંની, પોતાના સ્વામીનાં, પોતાનાં, ને છોકરાંનાં કપડાંની, ને પોતાની જાતની સુઘડતાઇ રાખવી. એ વડે તંદુરસ્તીની સાચવણીમાં એક ઉમેરો થાય છે.

આપણા દેશમાં ઢુંઢીઆ શ્રાવકોની વસ્તી ઘણી છે. તેઓ ઘણાખરા તો ધર્મને લીધે ભાગ્યે મહીનામાં બેવાર નહાયછે કે લુગડાં ધુવે છે. તેઓ જેમ બને તેમ ઓછું પાણી ઢોળાય તેવો પ્રયત્ન કરે છે, બને ત્યાંસુધી તો તેઓ ઘણાજ થોડા બલકે નહિ જેવા વાળ રાખે છે. અને તેને ઓળવામાં પાણી જોઇએ માટે ધોતા નથી. તેમનાં શરીરે તથા કપડાંએ મેલ રહે છે. ઉનાળામાં પસીનાવડે મેલ ચોટે છે ત્યારે તેઓ હાથવડે ઉખેડી નાંખે છે, અને કપડાંને ભીનું કરી શરીર લોહી નાખે છે. રખેને આપણી સ્ત્રીઓને પણ એ ઢુંઢીઆઓની સોબતની અસર થઇ હોય!!

આ વિષય બંધ કરતા અગાઉ મારે કહેવું જોઇએ કે સારી ને સમજુ સ્ત્રી ઘરવ્યવસ્થામાં પોતાના ઘરને કેવું દીપાવે છે. ૯ મા અધ્યાયના ૨૬ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે

प्रजानार्थं महाभागाःपूजार्हागृहदीप्तयः
स्त्रियःश्रियश्चगेहेषुनविशेषोस्तिकश्चन ॥

મતલબ કે—જ્યારે રૂડી, ભાગ્યશાળી ને સન્માનને લાયક એવી સ્ત્રીઓનું લગ્ન તેમના ધણી સાથે પ્રજા પ્રાપ્તિ સારૂ થાય છે, ત્યારે તેઓ તેમના ઘરને દીવાની પેઠે દીપાવે છે. અને ઘરમાં તેમની ને લક્ષ્મીની વચ્ચે કશો તફાવત રહેતો નથી. આનો ગુહ્ય અર્થ એ નીકળશે કે સમજુ સ્ત્રીઓ ઘર, રાચ રચીલાં વગેરે સાફ સુફ રાખી, વાસણકુસણ અજવાળી તેમને દીવાની પેઠે દીપાવે છે અને તે સ્ત્રી લક્ષ્મી જેવી થાય છે. મતલબ કે લક્ષ્મી જેમ વિષ્ણુને આનંદ પમાડી શકે છે તેમ તે સ્ત્રી તેના સ્વામીને ખુશી કરે છે. અથવા તે સ્ત્રી તેજ ઘરમાં લક્ષ્મી છે, એટલે મહેનત મજુરી ને કરકસર કરી તે સ્ત્રી લક્ષ્મીને પેદા કરે છે કે બચાવે છે એટલે લક્ષ્મી રૂપ પોતેજ થાય છે. આ વાત બિલકુલ વાજબી લાગે છે.

प्रकरण ५ मुं

કરકસર.

કરકસર કરવી એ પણ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. પોતાના પતિની ઉપજનો વિચાર કરી ઘરનું ખરચ ચલાવવું જોઇએ. જો ઉપજ કરતાં ખરચ વધારે હોય તો ખરચ ઓછું કરવું એટલુંજ નહિ, પણ થોડું થોડું દરમાસે દર વરસે બચાવવું જોઇએ, કે જેથી કદાપિ ઈશ્વર ન કરે ને એવો વખત આવે કે કાંઇ કમાઇ થાય નહિ, કે ગુજરાન ચલાવવામાં હરકત પડે, તેવે વખતે એ સંઘરી રાખેલા પૈસા કામ આવે. કરકસર એ કમાઇનો નાનો ભાઈ છે. એક માણુસ પોતાની કમાઇમાંથી દર વરસે કરકસર કરી પાંચસેં રૂપીઆ બચાવે તો એ રૂપીઆ તેના કરકસર નામના નાના ભાઇએ કમાઇ આપ્યા એમ જાણવું. ખરૂં કહીએ તો કરકસર એ પણ કમાઇજ છે. "દમડી દમડી કરતાં રૂપીઓ થાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ કહેવત આપણી સ્ત્રીઓએ યાદ રાખી દરરોજ થોડું થોડું પણ બચાવવું જોઇએ. એક મજુર જો દરરોજ એક પૈસોજ બચાવે તોપણ તે પચાસ વરસે ૩૦૦ રૂપીઆ એકઠા કરી શકેછે. જે તેના ઘડપણના ઉપયોગ માટે તેના પ્રમાણમાં બસ છે. પણ જો દરરોજ એક આનો બચાવી શકે તો તેની આસપાસનું ખરચ કહાડતાં છતાં પણ તે ઘડપણમાં દુખી ન થાય.

આપણી (વિશેષે હિંદુઓની) રીતભાત એવી છે કે આપણને કેટલાક પ્રસંગે પૈસાની પણ જરૂર પડે છે. જ્યાંસુધી આપણે જાતિબંધનમાં છીએ, ત્યાંસુધી છોકરાં છૈયાંને પરણાવવામાં, નાતો જમાડવામાં, બારમાં કરવામાં, અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં ખરચ કરવામાં આપણને ઘણાં

પૈસાની જરૂર પડે છે, આવે વખતે જો પોતાની પાસે પૈસા નથી હોતા તો-જો કે કરજ કરવું એ સારૂં નથી અને નહિજ કરવું જોઇએ તો પણ-લોકો કરજ કરે છે. પણ પૈસા સંઘરેલા હોય તો તેમને કરજના ખાડામાં પડવાની જરૂર રહેતી નથી. આ ઉપરથી મારે કહેવાની મતલબ એમ નથી કે જેની પાસે પૈસા હોય તેમણે છોકરાં પરણાવવામાં મહા મહેનતે એકઠા કરેલા પૈસા એવા નકામા ખરચમાં ઉડાવી દેવા જોઇએ. મારે કહેવાની મતલબ તો ફક્ત એજ છે કે જેઓ મૂર્ખાઇથી એ રીતે પૈસા ખરચે છે—ખરચવાજ જોઇએ એવું જે મૂર્ખ સમજે છે તેઓ પાસે સંઘરી રાખેલા પૈસા હોય તો તેમને કરજના ખાડામાં ડૂબવું પડે નહિ. ઘડપણમાં માણસ મહેનત કરી શકતો નથી, ને કમાઇને ગુજરાન ચલાવવા જેટલી સત્તા તેનામાં રહેતી નથી. છોકરા હોય છે તો તેઓમાંના કેટલાક વખતે લઢીને માબાપથી જુદા રહે છે, ને માબાપને ખાવાનું આપતા નથી. અને કેટલાકને તો છોકરાં પણ હોતાં નથી. ત્યારે તેવા માણસોને જુવાનીનો કમાઇનો વખત યાદ આવેછે, ને પૈસા સંઘરી રાખ્યા હોતા નથી તો પસ્તાયછે. તેમાંના ઘણાને ભૂખે મરવું પડે છે, કે ભીખ માગવી પડે છે, અને કેટલાક તો વેરાગી પણ થઈ જાય છે. માટે દરેક સમજુ સ્ત્રીએ પોતાના ઘરડપણના વખતમાં પોતાને અને પોતાના સ્વામીને પૈસાની જરૂર પડશે, એમ જાણી જુવાનીના કમાઈના વખતમાં થોડા થોડા પણ પૈસા બચાવી રાખવા જોઇએ. આ ઉપરથી કોઇએ એમ ન સમજવું કે પુરૂષને કસર કરવાનીજ નથી. છે, પણ આ વિષય પુરૂષને લગતો નહિ હોવાથી તે બાબત પડતી મૂકી માત્ર સ્ત્રીનેજ લગતી બાબત લીધી છે. સ્ત્રીઓને હાથનો નાણાંને ખરચનો વહી-

વટ હોય તોજ તેઓ કરકસર કરી શકે. એ કામમાં સ્ત્રીને સામિલ કરવી જોઇએ.

આ કરકસર કરવાનું કામ હું મરદ કરતાં સ્ત્રીને વધારે સોંપું છું. ઘરની વ્યવસ્થા અથવા ઘર ખરચ ચલાવવામાં કરકસર કરવી ધારે તો સ્ત્રીજ કરી શકે, કેમકે સ્ત્રીના પટાવ્યા, ફોસલાવ્યા, કે હઠ પ્રમાણે પુરૂષ ઘણુંકરીને વર્તેછે. ઘરમાં બગાડ ને નુકસાન થતું અટકાવવાનું કામ બાઇડીનું છે. ઘરમાં કેટલું ને કેવું ખરચ કરવું, એ, પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વધારે માલમ પડેછે. કેમકે તે કામ સ્ત્રીજ કરેછે. સ્ત્રી કહે છે તેમ ઘણાં તો મરદ લાવી કે મગાવી આપે છે. મરદ પોતે કમાઇને લાવેછે તે માના કે ધણીઆણીના હાથમાં ઘણુંકરીને સોંપેછે. તે કમાઇનો કેવો ને કેટલો ઉપયોગ કરવો એ વિષેનો વિચાર સ્ત્રીના હાથમાં રહેછે. પુરૂષને પોતાના કામને લીધે ઘણીવાર તો તપાસ કરવાનો પણ વખત મળતો નથી કે ઘરમાં કેટલું ને શું શું ખરચ થાયછે, તેથી એ સંબંધી સઘળો વિચાર સ્ત્રીનેજ કરવો પડેછે; ઘર સંબંધી સઘળું ખરચ એજ કરેછે. તેથી એ બાબતમાં કરકસર કરવાનું કામ હું મરદ કરતાં સ્ત્રીને વધારે સોંપુંછું. ને એ સંબંધી બધો જુમ્મો હું સ્ત્રીઓને શીર નાંખુંછું. માટે હરેક સ્ત્રીએ પોતપોતાના ઘરના ભાયડાની કમાઇ જોઈ તેમાંથી કરકસર કરી થોડું થોડું બચાવી બાકીના પૈસાવડે ગુજરાન ચલાવતાં શીખવું જોઇએ. પુરૂષે સ્ત્રીઓને એ કામ કરવાને યોગ્ય કરવી જોઇએ. તેને ભરોંસો રાખવા જોગ કરવી ને પછી તેને ઘર, ધન, માલ, વગેરે સોંપવું.

કદાપિ એમ બને કે પુરૂષની કમાઇજ થોડી હોય, ઘણી કસર કરતાં પણ ઘરનું ગુજરાન ચાલી શકતું ન હોય, તો,

બચાવી કયાંથીજ શકે? ત્યારે તે સ્ત્રીએ ગમે તેમ કરી પોતે મહેનત કરવી અને પોતાના ધણીની કમાઇમાં પોતે ઉમેરો કરવો જોઇએ. જેમ ઘણી ગરીબ સ્ત્રીઓ પોતાનો ધણી નાની ઉમરમાં મરી જવાથી અથવા ધણી ગરીબાઇ હોવાથી મહેનત કરી પોતાના ઘરનો નિભાવ કરેછે, ને મહેનત કરવામાં ઘડીભર જંપતી નથી, તેમ તેણે પણ કરવું જોઇએ. ચોરી વગેરે કુકર્મ કરવામાં શરમ કે ધિક્કાર છે, પણ મજુરી કરવા પેટનું પૂરૂં કરવાને મહેનત કરવામાં કાંઇ શરમાવાનું નથી એટલુંજ નહિ, પણ આબરૂ છે. ધણીની કમાઇ થોડી ન હોય તોપણ ચાલાકીથી ઘરના કામથી પરવારી નવરાશના વખતમાં પૈસાની ન બનેતો વખતની કરકસર કરી, તે વખતમાં પોતે મહેનત કરી, ધણીને મદદ કરી ઘરખરચ નિભાવવું એ સ્ત્રીનું કામ છે. ઘણી સ્ત્રીઓના ધણી મહેનત કરે, ને સ્ત્રીઓ નવરાશના વખતમાં ઊંઘે કે પોતાના જેવી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે લોકની કુથલી કરે ને ઘરની સંભાળ ન લે, ધણીને યોગ્ય મદદ ન કરે, એ તે સ્ત્રી શાની? જેમ ધણીનો તેમ સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે એક બીજાને અરસપરસ મદદ કરવી. જ્યારે ધણી સ્ત્રીને મદદ કરે ત્યારે સ્ત્રીએ ધણીને મદદ કેમ ન કરવી? ગરીબ સ્ત્રીઓએ જેમ બને તેમ વખતનો બચાવ કરી, પોતાના જેવીજ બીજી ગરીબ પણ મહેનતુ સ્ત્રીઓનો દાખલો લેઇ વખતની કરકસર કરી, નવરાશનો વખત કહાડી, મહેનત કરી, ધણીની કમાઇમાં ને ઘરખરચમાં મદદ કરવી; એ સમજુ સ્ત્રીનું કામછે. આ ઉપરથી મારે કહેવાની મતલબ એમ નથી કે પૈસાદારની ને મધ્યમ વર્ગના ઘરની સ્ત્રીઓએ આળસમાં ને ગપોમાં વખત ગુમાવવો, અથવા તેમણે વખતની કરકસર ન કરવી? તેમણે પણ જેમ પૈસાની તેમ વખતની કરકસર કરવી જોઇએ. મારૂં કહેવું એમ નથી કે

તેમણે બજારમાં જઇને ગરીબની સ્ત્રીઓની માફક મજુરી કરવી, ઘરમાં રેંટીઓ પુણી કરવાં, લોકોના છાણ વાસીદાં કરવાં, ધોતીઆં ધોવાં, પારકું પાણી ભરવું, કે એંઠવાડો કહાડવો. તેમણે ઘરની વ્યવસ્થા કર્યા કે કરાવ્યા પછી નવરાશના વખતમાં સીવવું, ભરત ભરવું, ગાયન કળા શીખવી, કે બીજો તેમને યોગ્ય હુન્નર શીખવો, કે જેથી પોતાનો ધણી ઘેર આવે ત્યારે તેને આનંદ પમાડી શકે. સારાં સારાં વિદ્યાનાં કે જ્ઞાનનાં પુસ્તકો ને વર્તમાનપત્રો વાંચવાં કે બુદ્ધિ વધે, સમજણ આવે, તથા દેશ પરદેશના બનાવો, રીતભાતો, સ્ત્રી પુરૂષની તથા રાજની હાલત વગેરે જાણવામાં આવે, નીતિની શિખામણ મળે, ઇત્યાદિ ઘણા ફાયદા થાય. પોતાનાં છોકરાંને ઉપદેશ કરવો, ભણાવવાં, ઇશ્વરની ભક્તિ કરવી, તેની અપાર સત્તા વિષે વિચાર કરવો, અને પોતાનાથી થયેલા ગુનાની માફી માગવી; સુઘડતાઈ સભ્યતાદિ પરદેશોની રીતભાતો સારી લાગે તો તે, પોતાના ઘરમાં તથા પોતાના પતિને પોતે શી રીતે આરામ આપી શકશે, તેનો શોધ કરવો ઇત્યાદિ સેંકડો રીતે પૈસાદારની સ્ત્રીઓ પણ પોતાના કરકસરથી બચાવેલા નવરાશના વખતનો પણ ઉપયોગ કરી શકશે.

લૂગડાં અને ઘરેણાંગાંઠાં કરાવવામાં કરકસર કરવાનો વિચાર કરવો એ પણ સ્ત્રીઓને એક અગત્યનો વિષય છે. કેટલી હઠીલી સ્ત્રીઓ એવી હોયછે કે પોતાની સૈયરોના જેવાં લુગડાં ઘરેણાં કરાવવાની તેના ધણીની શક્તિ ન હોય—તેના ધણીનું ગજું તેટલું ખરચ કરવાનું ન હોય તો પણ હઠ લેછે, અને ઘરમાં તે સારૂ દરરોજ કજીઓ કરેછે. જ્યારે આવું બનેછે ત્યારે ધણી હમેશના કજીઆથી કંટાળીને કરજ કરીને પણ પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા તૃપ્ત કરેછે.

એ કરજનું પરિણામ ધણી ધણીઆણી બંન્નેને ચાખવું પડેછે, કેટલીક પોતાના ધણીની કમાઇનો વિચાર પણ કરતી નથી અને નાનપણમાંથીજ છોકરાં છૈયાનાં ઘરેણાં તથા વિવાહ જમણવારો વગેરે પાછળ પૈસા ખરચાવેછે. જે પૈસા ધણી મહા મુશ્કેલીથી મેળવી શકેછે અથવા કરજે આણે છે. આટલું કરતાં છતાં પણ એ ઘરેણામાં ખરચેલા પૈસા કોઇવાર તે છોકરાંના જીવ લેવરાવેછે. નાનપણમાં કરાવેલાં ઘરેણાં મોટપણમાં કામ લાગતાં નથી અને વળી પાછા ઘડાના કાંકરા કરી—નાનાં ઘરેણાં ભગાવી બીજાં મોટાં ઘરેણાં કરાવવાની ફરજ પડે છે. અથવા નાનાં રાખી મૂકી મોટાં કરાવવાં પડે છે. ખરે ! ઘરેણાં ગાંઠાં કરાવવાનો રિવાજ આપણા દેશને ઘણો હાની કરતા, અને આપણી સ્ત્રીઓની મૂર્ખાઇ દર્શાવનારો છે. અલબત તેમાં પુરૂષની મૂર્ખાઇ તો છેજ. પણ સ્ત્રીઓની તે કરતાં વિષેશ છે. કરજ કરીને પણ ઘરેણાં કરાવવાનો રિવાજ મેં માત્ર સુરતમાંજ જોયો છે. કાઠીઆવાડમાં ને ગુજરાતના બીજા ભાગમાં નથી જોયો તેનું કારણ કદાપિ મારી બીજા નગરોથી ઓછી માહીતગારી હશે. તોપણ ઘણી હરકત વેઠીને ઘરેણાં કરાવવાનો ચાલ તો ઘણું કરીને આખા ગુજરાતના હિંદુઓમાં છે એ મારા જાણવામાં છે. સ્ત્રી જો સમજુ હોય અને એ બાબતની હઠ લેતી વખત ધણીનું ગજુ, જો વિચારતી હોય તો ઘરેણાં ગાંઠાની હઠ તે લેજ નહિ. ગરીબ ઘરમાં પણ ઓછામાં ઓછા બધાં થઇને સો રૂપીઆનાં ઘરેણાં કરાવવાં પડતાંજ હશે, પણ એજ સો રૂપીઆ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે મૂકે તો પચાસ વરસે આઠગણા અથવા આઠસો રૂપીઆ થાય. જે તેના ઘરડપણના વખતમાં ઘણા ઉપયોગી થઇ પડે તેનો વિચાર વાંચનારે કરી લેવો. જો ન બને અને કદાપિ કોઈ ગરીબ પચાસ રૂપીઆજ વ્યાજે મુકી શકે, તોપણ તેટલાના

જે મુકી શકે, તોપણ તેટલાના વધીને ચારસેં રૂપીઆ થાય, અને તે તેને જરૂરને વખતે ઉપયોગી થઇ પડે. અથવા ગરીબને એકલી રકમનો તો મોટો વારસો ગણાય. પચાસ રૂપીઆનાં ધરેણાં પચાસ વરસ રહ્યા પછી વેચે તો હું ધારૂં છું કે પાંચ રૂપીઆ ઉપજે. એ બેમાં કેટલો તફાવત પડયો, તેનો વિચાર કરવો જોઇએ. એજ પ્રમાણે મોટાના પ્રમાણમાં હજાર, દશહજાર ઈત્યાદિ લેઇએ તો તેથી આઠગણા રૂપીઆ પચાસ વરસે થાયછે. આ હિસાબ આપણી સ્ત્રીઓએ જરૂર યાદ રાખવો જોઇએ. તેમણે વિચારવું જોઇએ કે ધરેણાં કરવામાં ફાયદોછે કે તેટલા રૂપીઆ વ્યાજે મૂકવામાં. આટલામાં શું ? એમ કહેનારીએ ખૂબ યાદ રાખવું કે તેટલાના તો પચાસ વરસે તેથી આઠગણા થાયછે. જે તમને અડીની વખતે અતિ ઉપયોગી થઇ પડશે.

કેટલાકનો વિચાર એમ હોયછે કે ગરીબ હોય તે નહિ, પણ પૈસાદાર હોય તે શા વાસ્તે લૂગડાં ધરેણાં ન કરાવે ? પૈસાદારને જો ધરેણાં હોય તો જરૂરને વખતે તેમને ઘણાં ઉપયોગી થઇ પડે. એ વાત ખરી, તો તે વિષે આપણે વિચાર કરો. આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ કે જેઓ કરોડાધિપતિ હતા તેઓ પાયમાલ થઇ ગયા છે અને તેઓનાં ધરેણાંગાંઠાં વેચાયાં છે. અને કોઇવાર તે ધરેણાંએ તેમની આબરૂ બચાવી નથી, તો તેમનું ગુજરાનતો ચાલતું કર્યું છે, અથવા એ ધરેણાંએ કોઇ કોઇવાર કુલ દેવાનું બે ચાર આની પતવી આપ્યુંછે એ વાત ખરી. લાખ રૂપીઆનું ધરેણું હોય તો તે અરધી કીમતે મુશ્કેલાઇથી વેચાયું છે અને તેટલા રૂપીઆ કરજમાં આપવા કામ લાગ્યાછે, અગર તો ગુજરાન ચલાવવામાં કામ લાગ્યાછે. આ વાતની આપણાથી ના પડાતી

નથી. પણ જો એજ લાખ રૂપીઆની ચાર કે પાંચ ટકાની લોન લીધી હોત, તો વરસ દહાડે ચાર કે પાંચ હજાર રૂપીઆ વ્યાજ આવત, અને છેવટ લાખે રૂપીઆ અનામત ગણાત. જ્યારે રૂપીઆની જરૂર પડત ત્યારે તે અરધી કીમતે નહિં પણ થોડીજ ખાધ ખાધાથી કે વખતે નફો લેઇને પણ વેચી શકત. કેમકે લોનનો ભાવ એટલો બધો ઓછો થવાનો સંભવ નથી. અને કદાપિ ઓછો થાય તોપણ શું ? વીશ કે પચીસ વરસ વ્યાજ લીધાથી એ મુદ્દલ તો મળી રહેત. અને તે કરતાં જેટલા વરસ વધારે રહેત, તેટલા વરસના રૂપીઆ વધારે મળત. ઘરેણાની અરધી કીમત પણ ગરજ વખતે ઉપજતી નથી અને આ વ્યાજમાં તો દમડી પણ ઓછી મળત નહિ. કોઇ કહેછે કે અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય જાય તો રૂપીઆ જાય કે નહિ ? ખરી વાત, તમારી પાસે લોન હોય તો જાય; પણ ત્યારે ઘરેણા વિષે પણ તેવોજ વિચાર કરો. ઘરેણાં ચોરાઇ કે લૂટાઈ જાય તો જાય કે નહિ ? તે પણ જાય. એ રીતે ભવિષ્ય ઉપરનું નુકસાન તો બંને રીતે સરખું છે. એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું ઘરેણાંનો જોખમ વધારે છે. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય જવા કરતાં ઘરેણાં લૂટાવાનો કે ચોરાવાનો ભય ને સંભવ વધારેછે. માટે ઘણા ભય કરતાં થોડા ભયમાં રહેવું, અને ફાયદો વધારે ભોગવવો, એ મારી નજરમાં તો સૌથી સારો રસ્તો આવે છે. તથા હું ધારૂં છું કે સઘળા વિચારવંતને એ વિચાર પસંદ પડશે.

વેપાર રોજગારમાં નાણું વાપરવું. ઘરેણાંગાંઠામાં નાણાં વાપર્યાને બદલે આટલું નાણું વેપાર રોજગારમાં વધારે રોક્યાથી પણ વધારે ફાયદો છે. વેપારમાં ઘણીવાર નાણું વધે છે. વેપાર વડે માણસો કરોડાધિપતિઓ થાય છે. પણ જે-

ઓ પોતાનો પૈસો ઘરેણાંગાંઠાં કરાવવામાંજ વાપરી બેસે છે તેઓ પોતાના પૈસા વધારવાને બદલે ઉલટા ઘટાડે છે, ઘરેણાં ગાંઠાં ઘસાઇ જાય છે. અને તેથી દરવરસે તેની કિમત ઓછી થાય છે. એ ખરૂં છે કે કેટલીક વસ્તુઓ ઘસાતી નથી જેવી કે મોતી, હીરા વગેરે. તોપણ તે ઘરેણામાં વાપર્યા પછી તેને વેચવા જાય તો તેની કીમત તેને ઓછી ઉપજે છે, તેથી તેને નુકસાન થાય છે. ત્યારે કોઇ એમ સવાલ કરે કે વેપારમાં ખોટ જાય છે, માલની કીમત ઘટી જાય છે, વહાણ ડૂબી જાય છે, વેપારી ભાગી ગયાથી લેણું ડૂબી જાય છે, વગેરે કારણોથી વેપારમાં પણ નુકસાન થાય છે. એ વાત ખરી છે; કોઇ કોઇવાર એ પ્રમાણે બને છે ખરૂં, પણ એવો વિચાર જો અગાઉથી બધા કરે તો વેપારીથી વેપારજ કરાય નહિ. વેપાર કરતી વખત તેઓ એ બાબતનો વિચાર કરતા નથી. લાભની આશાએજ વેપાર કરે છે. હજાર તરેહના વિચાર કરીને વેપાર કરે છે. તેઓ વિચારે છે કે કેમ ને કેવો વેપાર કરીશું, શાનો કરીશું, માલ ક્યાંથી લાવીશું, શી રીતે વેચીશું કે ફાયદો થાય, પછી તે પ્રમાણે વેપાર કરે છે. ખોટ જશે એમ ધારી જો વેપાર કરતા હોય તો કોઇ વેપારજ કરે નહિ. તથા જે ધનાઢયો આપણે જોઇએ છીએ, જે સુખનાં સાધનો આપણને જોઇએ તેટલાં અને જોઇએ ત્યારે જોઇએ તેવાં મળે છે, તે મળેજ નહિ. મતલબ કે વેપાર કરનાર લાભની આશાએ વેપાર કરે છે, પછી ઇશ્વરેચ્છાથી ખોટ જાય તો તેનો કાંઈ ઉપાય નહિ. પણ ઘરેણાં કરાવનાર તો જાણે છે કે તેથી તેને દર વરસે ફાયદાને બદલે ગેરફાયદોજ થવાનો છે. તે છતાં પણ સ્ત્રીના હમેશના કંકાસથી કે જૂઠી શોભાની આશાએ કરાવે છે, તે અડીની

વખતે ઘરેણાં હોય તો કામ આવે, એવા ઇરાદાથી ઘરેણાં કરાવનાર તો ફક્ત કેટલાક શેઠીઆજ છે. જે લોકો બોહોળાં નાણાંથી પૂરતો વેપાર કરે છે, વેપારમાં ખાધ જાયતો અથવા દેવાળું કહાડવું પડે તો પછી પોતાનું સારી રીતે ગુજરાન ચાલે એટલા પૈસા સરકારમાં મૂકે છે, તેમ છતાં શોભાને માટે કે અડીની વખતે એ પણ કામ લાગે એમ ધારી જેઓ ઘરેણાં કરાવે છે, તેમને માટે મારે ઝાઝી ફરીઆદ કરવાની નથી; પણ તેમનું જોઇને તણાઈ મરનારા, વેપારમાં થોડા પૈસા વાપરી તેમાંના બચેલાનાં ઘરેણાં ઘડાવનારા, અને જરૂરને વખતે ગુજરાન ચાલે એટલા પૈસા સરકારમાં નહિ ભરનારાને માટે, તથા પોતાના ધણીને વેપાર કરવામાં નાણાની વધારે જરૂર છતાં આગ્રહથી અને કંકાસથી ઘરેણાં કરાવનારી હઠીલી સ્ત્રીઓને માટે, મારી આ ફરિયાદ છે, માટે સમજુ બાઇઓએ એ ઉપર ધ્યાન પહોંચાડવું જોઇએ. પોતાના ધણીને જરૂર હોય, તોપણ કંકાસ કે હઠ કરી ઘરેણાં કરાવવામાં નકામું ખરચ કરાવવું ન જોઇએ. આ લખાણથી જૂના વખતની જૂની રૂઢી એકદમ બંધ પડે તેવું ભાસતું નથી, તથાપિ એની કાંઇક અસર થાય તો ઠીક. કમાઇ ઉપર નજર રાખી ઘરેણાં જરૂરનાં હોય તેજ કરાવવાં ને સાદાઈ રાખવી.

નાતો જમાડવામાં પણ મરદના કરતાં સ્ત્રીને વધારે હોંસ હોય છે. નાતમાં જમવાની ઉલટ પણ તેમને મરદથી ઓછી નથી. સારાં મિષ્ટાન્નની નાત જમાડવી, પોતાનાં કે માગી આણેલાં ઘરેણાં લૂગડાં પહેરી નાતમાં ફરવું, લોકોમાં વાહવા, કહેવડાવવી,—પછી ગમે તો કરજ કરીને પણ—એ મૂર્ખ સ્ત્રીઓને વધારે પસંદ હોય છે. નાતમાં સારાં લૂગડાં ઘરેણાં-ગાંઠા—પોતાને ન મળે તો માગીને પણ—પહેરીને નોતરાં દેવા

જવું, મૂર્ખ બેનપણીઓમાં પોતાનાં વખાણ થતાં સાભળવાં એ મૂર્ખ ને અવિચારી સ્ત્રીઓ વધારે ઇચ્છે છે. તેથીજ સારી નાત જમાડવાને તે પોતાના પતિને આગ્રહ કરે છે. ફલાણે આવી નાત કરી, ને ફલાણે આવી, તો આપણે તેથી પણ વધારે સારી કરો, કે નાત જમીને ખુશી થાય, અને વખાણ કરે !! કમાઇ કેવી છે, રોકડ કેટલું છે, એટલું ક્યાંથી લાવવું, કરજે કહાડેલાં નાણાનું શું થશે, કરજ કરીને નાત જમાડી, પોતે દુખી થવા કરતાં નાત જમાડીએ નહિ તો શું નુકશાન, એ કશાનો વિચાર એ મૂર્ખ સ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ કરે છે. તેઓ ટુંકા વિચારની હોવાથી માત્ર તરતના વખાણ તરફજ જૂએ છે, આગળ શું થશે તેનો વિચાર તો તેઓ કરતીજ નથી. જો સ્ત્રીઓ ડાહી ને ભણેલી હોય, નાતમાં જમવા જવું તેઓ છોડી દે, નામું બરાબર રાખતી હોય, લાંબા વિચાર કરવાની તેમને ટેવ હોય તો, તેઓ પોતાના ધણીને કરજ કરી નહિ ડૂબવાને, આગળ ઉપરનું સુખ નહિ તજવાને તથા થોડી મુદતનાં નકામા વખાણ નહિ લેવાને સલાહ આપશે. અને સમજુને વિચારવંત સ્ત્રીઓએ તેજ પ્રમાણે સલાહ આપવી એ તેમનો ધર્મ છે. તોપણ મારે કહેવું જોઇએ કે જ્યાંસુધી નાતને નોતરે જમવા જવાનું જારી રાખશો ત્યાંસુધી તમારે નાત જમાડવી પડશે. બીજાને ત્યાં નાતમાં જમવા જવું તો તમારે ઘેર પ્રસંગ આવે ત્યારે બીજાનો હક નાત લેવાનો છે, માટે મૂળને છેદવાની જરૂર છે.

નામું રાખવું.—એ કરકસરનો દીવો છે. નામું રાખ્યાથી કેટલી ઉપજ છે અને કેટલું ખરચ છે તે આપણને માલમ પડે છે. નામા વિના ઘણીવાર ઉપજ કરતાં વધારે ખરચ થાય છે તોપણ માલમ પડતું નથી. ઘર ખરચનું નામું રાખવું તે ઘરધણીયાણીનું કામ છે. જે ઘરધણીઆણીઓ

ચાકરોની શેઠાણી હોય છે તેમણે ચાકરો જે માલ લાવે તેનો હીસાબ રાખવો તથા તે સારો છે કે નઠારો, તે તપાસવો જોઇએ. કેમકે ઘણીવાર નઠારો માલ આવે છે ને તેથી મંદવાડ થાય છે. કિંમત વધતી બેઠી છે કે ઓછી, ચાકરો ખાઇ જાય છે કે નહિ, તેની પણ ખૂબ તપાસ રાખવી. કેમકે જો હલકી વસ્તુઓમાં ચાકરોની નજર બગડે છે, તો પછી મોટીમાં પણ બગડતાં વાર લાગતી નથી. માટે જે વસ્તુ ચાકર ખરીદી લાવે, તેની કિંમત બરાબર છે કે નહિ, વસ્તુ સારી છે કે નહિ, તેની પોતે જાતે તપાસ કરવી. એ રીતે કરવાથી ચાકરને સારો માલ લાવવાની તથા એ ઠેકાણે ફરીને તપાસ કરી લાવવાની જરૂર પડે છે. જો તમે તપાસ નહિ કરો તો તે ખાઈ નહિ જાય, તો પણ આળસને લીધે છેતરાઈ તો આવશેજ.

નામું રાખ્યાથી માલમ પડે છે કે કેટલું ખરચ થયું, કોને કેટલું ને કયારે આપ્યું છે અને ઉપજ કેટલી થઇ. ગયા માસ કે ગયા વરસ કરતાં આ માસ કે આ વરસમાં વધારે ખરચ થયું છે કે ઓછું, તે, તથા વધારે થયું હોય તો તે તેમ નહિ થવા દેવા માટે બીજે મહિને કે વરસે સાચવેત રહેવાને ચેતાવે છે. નામા વિના તે માલમ પડતું નથી ઉપજના પ્રમાણમાં ખરચને હદમાં રાખવાનું ચેતાવનાર નામું એ સ્ત્રીઓનો શિક્ષક છે. એ ઘરખરચનું નામું આપણી સ્ત્રીઓએજ રાખવું જોઇએ. દરેક સ્ત્રીએ દરેક મહિને નામા ઉપર વિચાર કરી બીજે મહિને ખરચ કરવું, એ તેમનો ધર્મ છે.

સાંધવું, સીવવું, ભરવું, ઇત્યાદિ—સમજુ સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરકામમાંથી પરવાર્યા પછી નવરી બેસી રહેતી નથી. આખો દિવસ ઊંઘી કે મૂર્ખની સોબતમાં ગપો મારીને નકામો વખત ગુમાવતી નથી. તેઓ પોતાની સ્થિતિ ઉપર વિચારી

કરીને, પોતાનાં, પોતાના સ્વામીનાં કે પોતાનાં છોકરાંનાં ફાટેલાં કપડાં સાંધીને આખાં બનાવે છે, અગર નવાં કપડાં સીવે છે. કાંઈ સીવવાનું કે સાંધવાનું નથી હોતું તો પોતે પોતાના ઘરનાંને માટે કાંઈપણ ઉપયોગી ભરત ભરે છે. અથવા ભરીને વેચી પોતાના સ્વામીને પૈસાની મદદ કરી શકે છે. કરકસરનો આ પણ એક સારો ઉપાય છે. ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓ વેચે નહિ તો પોતાનાં ઘરનાંને ઉપયોગી સીવે કે ભરે તો તેમાં કાંઇ ખોટું નથી. નવરાસનો વખત કામમાં રોકયાથી ચંચળાઇ રહે છે ને આળસથી તંદુરસ્તીમાં બિગાડ થાય છે, તે થતો નથી. સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ ભરત વેચે તો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી, ઉલટો ફાયદો થાય છે. દળવું, ખાંડવું, વગેરે કામ ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓએ કરવાં જેમનાથી થઈ શકે તેમણે મજુરી કરવી, ને જેમનાથી તે ન થાય તેઓ તેને બદલે પોતાના ઘરમાં ભરત ભરે કે લૂગડાં સીવે તો તેમનો વખત નકામો ન જાય, તથા ધણીને ઉપયોગી મદદ કરી શકે, એ પણ કરકસરજ. અને તેમ કરવું, એ પણ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. પોતપોતાની અવસ્થા પ્રમાણે કાંતવું, હીર કાઢવું વગેરે ઉપયોગી કામ કરવામાં આબરૂ છે.

આ વિના કરકસર કરવાના ઘણા ઉપાયો છે. મતલબ કે આપણી સ્ત્રીઓએ દરેક બાબતમાં દરેક વખતે, પૈસાની અને વખતની કરકસર કરી, તેમના સ્વામીનો યોગ્ય સોબતી થવું, તેમના સ્વામીને મદદ કરવી ને ઉપયોગી થવું. વખતનું ને પૈસાનું ખરચ કરતાં સાવચેત રહેવું એ આપણી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ચાકરો કેવા રાખવા જોઇએ.

આ બાબત જેઓ ચાકરી કરે છે અને ચાકર રાખે છે એ બંનેને ઉપયોગી છે. ચાકરોએ પોતાની શેઠાણીની આજ્ઞા ઉઠાવવી, સામા ન થવું, શેઠાણીની ભૂલ હોય તો ઠંડે સ્વભાવે નરમાશથી કહેવી, ચોરી ન કરવી, ઉદ્યોગી રહેવું, પ્રમાણિકપણે ચાલવું, શેઠનું ઘર તે પોતાનું ઘર હોય અને શેઠનું બગડે તે પોતાનુંજ બગડશે એમ જાણી બગાડ ન કરવો, કે બગાડ ન થાય માટે સાવચેત રહેવું, મંગાવેલી વસ્તુ સારી જોઇને તથા બે ઠેકાણે ભાવતાલની તપાસ કરી બરાબર જોઇને જોખાવીને લાવવી, ને દાનત ચોખ્ખી રાખવી. મતલબ કે હરેક ઉપાયે પોતાના શેઠનું સારૂં થાય તેમ કરવું, કેમકે તેનું સારૂં થવામાં તમારૂં પોતાનું સારૂં છે. માટે એક નિષ્ઠાથી ચાકરી કરવી અને શેઠ શેઠાણીને રાજી કરવાં કામમાં રસળવું નહિ. ઘેર કે કામે જવું પડે ત્યાંથી ઝટ પાછા આવવું. શેઠનું ઘર અને વાસણ ચોખ્ખાં રાખવાં, તેમ ભીંતે કે બારણે દીવેલના ડાઘા પાડવા નહિ.

શેઠાણીએ તેના ઉપર જુલમી ન થવું. તેની શકિત જોઇને તેનાથી થાય તેટલું ને થાય તેવું કામ સોંપવું. નરમાશથી બોલવું. તેને ગાળો દેવાને બદલે નરમાશથી ઠપકો દેશો તો તે વધારે સારો થશે. તે પ્રમાણિકપણે ચાલે છે કે નહિ, તેની તે ન જાણે તેમ ખાતરી કરવી. કેમકે હલકી બાબતની ચોરી કરવાથી તે મોટી વસ્તુ ચોરતાં શીખે છે, તેના મનને માઠું લાગે તેમ બોલવું કે ચાલવું ન જોઇએ બને ત્યાંસુધી તેને રાજી રાખી કામ લેવું. માણસ રાજી ખુશીથી

કે નરમાશના બોલથી, જેવું કામ કરે છે તેવું જુલમથી કે ધમકીના હુકમથી કરતો નથી. ખાવા પીવામાં ને લૂગડાંલત્તાંમાં તેની બરદાસ લેવી જોઇએ. માયાનો બદલો માયાથી વળેછે, એટલુંજ નહિ. પણ વ્યાજ સાથે મળે છે. આપણે તેના ઉપર માયા રાખીશું તો તે આપણા ઉપર હેત રાખશે એટલુંજ નહિ પણ કામ વધારે સારૂં કરશે. તેના ઉપર કરેલો ઉપકાર તે કદિ ભૂલશે નહિ, પણ બનતા સુધી તેનો બદલો વાળવાને પ્રયત્ન કરશે. ચાકરનો સ્વભાવ નઠારો હોય છે તો પણ કેટલીક સમજુ શેઠાણીઓ તેને સુધારે છે; અને ચાકર સારો હોય તોપણ મૂર્ખ શેઠાણીઓ તેને નઠારો બનાવી દેછે. ચાકરોના આણેલા સામાનની તથા તેની કિમતની તથા તેના કરેલા ઘરના કામની તપાસ કરવી, એ શેઠાણીને એક અગત્યનું કામ છે; કેમકે નહિ તો ચાકરો ચોરી કરતાં શીખે છે કે આળસુ થઈ જાય છે. બરોબર કામ લેવું એ મોટી માયા છે. ચાકરોને મોઢે ચડાવવા નહિ. કેટલીક સ્ત્રીઓ ચાકરો સાથે અયોગ્ય રીતે વર્તે છે તેથી ચાકરો નઠારા નીવડે છે. સુનીતિથી ચાલી શેઠાણીએ પોતાનો દરજ્જો જાળવવો ને ભારબોજ રાખવો. ચાકરો નઠારા માલમ પડે તો તરત તેમને કહાડી મુકવા જોઇએ. સારા ચાકરોને તેમની મહેનત અને પાકદાનતનો બદલો આપી રાજી રાખવા પરંતુ હદથી જાદે ભરોંસો રાખવો નહિ. તેમની જોડે બહુ હળી જવું નહિ. ચાકરડીઓને પાસે બેસાડી તેમની જોડે ખાનગી વાતો કરવી નહિ. નોકર કેવા જોઇએ, તે વિષે આખું પુસ્તક લખ્યાથી જેટલી અસર થાય તે કરતાં હું ધારૂં છું કે આ નીચે લખેલી વાતથી અસર થશે. એમ જાણી તે મારી નજરે જોએલી આખી ખરી વાત ટુંકામાં આ નીચે ઉતારી છે.

ખાનદેશના કીરકી (ખડકી) ગામનો રહેનાર એક કણબી વખાનો માર્યો ગુજરાતમાં આવ્યો. રસ્તામાં આવતાં બહુ તરસ

લાગી ત્યારે તેણે એક વેરાગીનું પાણી પીધું હતું, તેથી તેની સમજ પ્રમાણે તેણે પોતાને વટલ્યો ધાર્યો. આશરે વીશ બાવીશ વરસની ઉમરનો જુવાન હતો. ગુજરાતમાં આવી એક પાટીદારને ત્યાં તે ચાકર રહ્યો. તેણે કહ્યું કે હું વખાનો માર્યો આવ્યો છું, જાતે કણબી છું, પણ રસ્તામાં આવતાં વટલ્યો છું. આવો સાચો બોલો જાણીને તથા પેલા પાટીદારને ચાકર રાખવાને જરૂર હતી*, તેથી તેણે પગાર ઠરાવી રાખ્યો. ચાકર જાતે કણબી તેથી તેને ખેતી કરતાં આવડતી હતી, જેથી તે પોતાના શેઠને ઘણો ઉપયોગી થઇ પડયો. મરાઠી વારામાં ખેતરમાંથી અનાજ વગેરે ચોરાઈ જવાની દેહેશત ઘણી હતી, તેથી તે ખેતરમાંજ ઝુંપડી બાંધી હથીઆર લેઈ રાત્રે પડી રહેતો હતો. સવાર સાંજ બે વખત ખાવા સારૂજ માત્ર ઘેર આવતો. ખેતરની રખવાળી સારૂ એણે દશવીશ કૂતરા પાળ્યા હતા, તેમને ખાવા સારૂ પોતાને ઘેરથી તથા બીજા દયાળુ પાડોસીઓને ત્યાંથી રોટલા ઉઘરાવી લેઈ જતો હતો. એની સાથે કૂતરાં એટલાં હળી ગયાં હતાં કે સંધ્યાકાળે એને ખેતરમાં જવાનો વખત થાય ત્યારે ભાગોળ સુધી એને સામાં લેવાને આવતાં હતાં. એ જાતે ઘણો હીમતવાન હતો. તે વખતમાં ખેતરોમાં વાઘ પણ કોઇ કોઇવાર આવતા હતા તેથી પણ તે ડરતો નહિ હતો. એકવાર એણે એક જબરા વાઘનો હથીઆર વડે શીકાર પણ કર્યો હતો ને તેથી એનું નામ વાઘમાર પડયું હતું. એની તથા એના કૂતરાની દેહેશત ચોરો ઉપર પણ એટલી પડી હતી કે એના રહ્યા પછી તે પાટીદારના ખેતરમાં કોઈવાર ચોરી થઇજ નહિ હતી. એના રખવાળાનો લાભ આસપાસના ખેતરવાળાને

* કોઈ વખતે અનેક વેશે ઠગારા આવી આવું અથવા બીજું કહી નોકર રહે છે ને પછી લાગ આવે ઘરમાંથી દાગીના લઈ નાસી જાય છે તેનો પત્તો લાગતો નથી, માટે સંભાળીને રાખવા.

પણ મળતો હતો. રહેતે રહેતે એવું પણ બન્યું કે એ ખેતરમાં ન હોય તો પણ કોઇ ચોર ચોરી શકતો નહિ. એના કૂતરા એની ગેરહાજરીમાં રખવાળી કરતા હતા. ખળામાં દાણાનો ઢગલો પડ્યો હોય ને રાત્રે ઘેર લેઇ જઇ શકાય નહિ, તો તેનાં કૂતરાં આસપાસ વિંટાઇ બેસતાં અને જાણે બગાડ થશે એવું સમજતાં હોયની, તેમ મળમૂત્ર માટે ખળા બહાર જતાં. બની શકે ત્યાંસુધી તે પોતાના શેઠને કાંઇપણ કામ કરવા દેતો નહિ. ખેડવું, કાપવું, લણવું, લાવવું, લાકડાં કાપી લાવવાં, આઠ દશ જનાવરો પાળવાં લીલું ઘાસ હોય ત્યાંસુધી દરરોજ બેવાર કાપી લાવવું, ખેતરમાં ખાતર પુંજો નાંખવો, મહુડા, રાએણ, આંબા ઈત્યાદિ ઝાડોની તથા ફળ ફળાદિની સંભાળ રાખવી, ઘેર લાકડાં, ઘાસ વગેરે ગોઠવવું, ઇત્યાદિ સર્વે કામ કરવામાં તે કુશળ હતો. પોતાનાથી જે કામ બની શકે તે કામ પોતેજ કરતો. પણ જેમાં બીજા આદમીની જરૂર પડે તેમાં અને એકલા કરવાથી જે કામ મોડું થાય ને બગડે એવું હોય તેમાં તે મજૂરની કે શેઠની મદદ લેતો હતો. આ સિવાય ગાડી હાંકવી એ પણ એનુંજ કામ હતું. આવા કામગરા ને કમાઉ ચાકર ઉપર શેઠની પ્રીતિ થાય તેમાં નવાઇ નથી, ને ચાકરને પણ તેમજ હતું. શેઠનો બગાડ થાય તે પોતાનોજ થાય એવું તે સમજતો હતો. એવામાં શેઠ ગુજરી ગયા. ચાકરને આજ સુધીમાં નોકરી કરતાં વીશ વરસ થઇ ગયાં હતાં. શેઠે મરતી વખતે પોતાના ચાકરને બોલાવીને પૂછ્યું કે તારે કેમ કરવું છે? જવું છે કે રહેવું છે? જો જવું હોય તો તારો પગાર ચૂકવી આપું. ચાકરે કહ્યું કે મારે ક્યાં જવું છે? મારૂં તો આજ ઘર છે. શેઠને બે દિકરા હતા; માટે શેઠે પૂછ્યું કે બેમાંથી કિયાની સાથે તારે રહેવું છે? ચાકર અનુભવથી બંને દિકરા-

એનો સ્વભાવ ઓળખતો હતો, કેમકે એણેજ તેમને ઉછેરીને મોટા કર્યા હતા; ને તેથી તેણે નાના શેઠની સાથે રહેવાનું કહ્યું. એટલે મોટાએ પોતાના હિસાબના પૈસા એને ચૂકવી આપ્યા. તે લેઇ તેણે પોતાના શેઠને ત્યાં ભર્યા. નાના શેઠ એના મરનાર શેઠ જેવાજ માયાળુ હતા. ઘરનાં સઘળાં માણસોની પ્રીતિ એના ઉપર હતી. હવે તો શેઠનું ઘર તે એનુંજ થયું. પચાસ વરસની ઉમર થવા આવી અને ઘેર જવાની આશા તેણે રાખીજ નહિ હતી. ચાકરની પ્રીતિ ઘરનાં ઉપર ઘણીજ હતી. શેઠનાં છોકરાં નિશાળે ભણવા ન જાય તો પોતે તેમને મારીને નિશાળે મૂકી આવતો હતો. પોતાના શેઠનો નાનો છોકરો નિશાળે જતો નહિ હતો, ત્યારે "ભણતો નથી એ છોકરો શા કામનો છે ?" એમ કહીને એક વાર કુહાડી લેઇ મારવા ગયો હતો ! અલબત્ત, ખરેખરો મારી નાંખવાને નહિજ, પણ તેને બીહીવડાવવાને તે પ્રમાણે તેણે કર્યું હતું. શેઠના ઘરનાં એને હવે ચાકર ગણતાં નહિ. તે ખરેખરો ઘરનો વડીલ હતો. તેથી છોકરાંની મા વગેરે કોઇએ એક શબ્દ સરખો તેને કહ્યો નહી. તેઓ જેમ બને તેમ, તેને માઠું નહિ લાગે એવી રીતે બોલતાં ચાલતાં હતાં. તેમ ચાકર પણ હમેશાં શેઠનું સારૂં તાકીને સારૂંજ થાય તેમ કરતો હતો. ઠપકાને લાયક કાંઈ પણ કામ એ કરતો નહિ હતો. ખેતરમાંથી રાએણ, બોર, કેરી આદિ ફળ પોતાની જીભ ઉપર તે મૂકતો નહિ. જે મળે તે નાનાં છોકરાંને સારૂ ઘેર લેઇ આવતો હતો. ઉકરડામાંથી અને ખેતરમાંથી બસેં ત્રણસેં રૂપીઆનું તો ઘરેણું જડયું હશે. ખચીત ચોરીનું તો નહિજ—કેમકે ચોરી કરે એવો એ હતોજ નહિ; તેમ તેને ચોરી કરવાનું કારણ નહોતું. એ સઘળું એણે પોતાના

શેઠને આપ્યું હતું. એનો પગાર વગેરે સઘળું મળીને એક હજાર કરતાં વધારેનું લેણું પાટીદાર ધણી પાસે થયું હતું. પણ તે તેણે કોઇ દિવસ યાદ સરખું પણ કર્યું નથી. શેઠ નવાં લૂગડાં આણી આપવાનું કહે તો ઉલટો ના કહેતો, અને કહેતો કે હું તો ઘરડો છું, મારે તો તમારાં ઉતરેલાં જૂનાં પુનાં સાંધ્યાથી પણ ચાલશે. છોકરાં જુવાન છે માટે તેમને જોઇએ, એમને આણી આપો; એમ કહી શેઠનાં ઉતરેલાં જૂનાં લૂગડાં સાંધીને પોતે ચલાવતો હતો. આખા વરસમાં એ કોઈ દિવસ પણ નવરો બેસી રહેતો જણાતો નહિ. આવો મેહેનતુ ચાકર એની આખી ઉમરમાં કોઇવાર માંદો પડ્યો નહિ હતો. લગભગ એંસી વરસની ઉમર થવા આવી ત્યારે માંદો પડ્યો. માંદો પડતા પહેલાંની છેલ્લી ઘડી સુધી મેહેનત કરવામાં કાંઇ કમી રાખતો નહિ. ઘરડો ઘણો થયાથી એની ડોકી વાંકી વળી ગઇ હતી, તો પણ એ વાંકી ડોકી ઉપર સવાર સાંજ બે વાર ઘાસ કાપીને બાંધી લાવતો હતો. શેઠનાં છોકરાં ઘણીવાર એને ના કહેતાં કે તમે ઘરડા થયા છો ને ડોકી વાંકી છે માટે નહિ લવાય, અમને લેવા દો; તોપણ તેમને તે કહેતો કે તમને મહાવરો નહિ તેથી માંદા પડો, મને તો મહાવરો છે, એટલે કાંઇ નહિ થાય. એ કોઈ દિવસ ખીજવાઇ જતો નહિ. તોપણ તે ટેકી હતો. તે માંદો પડવાથી ખેતરમાં કૂતરાં ટળવળવા લાગ્યાં, ને ભાગોળ સુધી આવીને નીસાસા નાંખી પાછાં જતાં, કૂતરાં સારૂ રોટલા આપી તે શેઠના છોકરાને મોકલતો હતો, પણ ચાકર આવશે એમ ધારીને કૂતરાં ત્યાંથી ખસતાં નહિ. છેવટ અરધી રાતે ખેતરમાં પાછાં જતાં ને પેલો છોકરો રોટલા નાંખતો તે ખાધું ન ખાધું કરી આખી રાત દિલગીરીના પોકાર માર્યા કરતાં.

કૂતરાં જેવા પશુની પણ તેના ઉપર એટલી પ્રીતિ હતી તો તેના ઘરનાંની તેના ઉપર કેટલી પ્રીતિ હોય તે સહેજ સમજાશે. ચાકરને એ છેવટનોજ મંદવાડ હતો. ઘણા ઉપાય કરતાં પણ મટયું નહિ. આશરે દશેક દિવસ મંદવાડ ભોગવી, ખેતરમાં કૂતરાંને અને ઘરમાં માણસોને રડતાં મૂકી તે ચાલતો થયો. એનાં ઘરના નાનાં છોકરાં પણ એને માટે રડીને વિલાપ કરી પ્રીતિ બતાવતાં હતાં. ઘરમાં કોઈ જુવાન ને ઉપયોગી માણસ મરી જાય તેમ ઘરના સઘળાં દિલગીરી ને રડારોળ કરતાં હતાં. ગામનો ઘણો ભાગ એને ઓળખતો હતો અને સઘળાં શોક કરતાં હતાં. પોતાનો કોઇ ઘરનોજ મરી જાય, તેમ રિવાજ પ્રમાણે એ ચાકરની પાછળ નાત જમાડી હતી. એના મુવા પછી પાછી ખેતરોમાં ચોરી થવા લાગી ખેતરના પાડોસીઓ પણ તેને લીધે નિશ્ચિત હતા, પણ તેમના ખેતરમાંએ હવે ચોરી થવા લાગી તેથી સૌ એને વારે વારે સંભારવા લાગ્યા. એ વાતને આજે પંદર વરસ વીત્યાં તોપણ એના ઘરનાં હજુ એને યાદ કરેછે, કેમકે તેવો ચાકર તેમને ફરીને મળતોજ નથી.

ચાકર કેવા રાખવા અને ચાકર સાથે કેમ ચાલવું તે ઉપરની વાત પરથી સારી પેઠે સમજાશે, એટલે તે વિશે વિસ્તાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. સમજુ બાઇઓ! ચાકર સાથે કેવી રીતે ચાલવાથી કેવા ફાયદા થાય છે, તેનો ઉપલી વાત ઉપરથી દાખલો લો.

प्रकरण ૭ मुं.

ઘરનાં માણસો સાથે કેમ ચાલવું ?

ઘણાક ઘરમાં સાસુ વહુને, નણંદ ભોજાઇને, દેરાણી જેઠાણીને અને ધણી ધણીઆણીને બનતું નથી. તેમને હમેશાં માંહોમાંહે કજીઓ થાય છે. પણ તેમ થવું ન જોઈએ. એથી ઘરની ફજેતી થાય છે, આબરૂ જાય છે અને લાખનું ઘર તે રાખનું થાય છે. સઘળાંએ એક બીજાની સાથે અદબથી ને સંપીને ચાલવું જોઇએ. મોટાએ નાનાની કદાપિ ભૂલ કહાડી—અગર તે ખોટી હોય—તો નરમાશથી ફરીને તેમ નહિ કરવાને કહેવું; અને યુક્તિથી તેનો સ્વભાવ નરમ પડે ત્યારે પોતાની ભૂલ ન હોય તો તેને બતાવવું. તમે બે અદબથી તેના સામા થાઓ તો તેને ખોટું લાગે અને લઢાઇ થાય. વહુ ઘરમાં આવે એટલે ઘરનાં સઘળાં બૈરાં એમ ધારે છે કે ગુલામડી આવી—ઘરનું સઘળું કામ કરનારી આવી. વહુ નાની હોય તોપણ સઘળો બોજો તેને માથે નાંખી, સાસુ નણંદ વગેરે માત્ર રાંધવાનું કે બીજું થોડું કામ પોતાને હાથ રાખી વેગળાં રહે છે. અણસમજુ વહુ નાની હોવાથી કામ કરવામાં ગફલત કરે છે અને કદાપિ ગફલત ન કરે તોપણ સઘળાં કામ કરીને તેનાથી જલદી પરવારાતું નથી, કોઇનો પણ વાંક કહાડવો હોય તો ડગલે ડગલે કહાડી શકીએ. તે પ્રમાણે બાપડી નાની વહુનો સાસુ વારે વારે વાંક કહાડે છે. તેને મેણાં મારે છે. તેની માને વગોવે છે. અને તે તેના ધણીને કહી કહીને તેના કાન ભરી તે સ્ત્રી ઉપર તેનો અભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. વારે વારે વહુની નિંદા કરે છે, તેને વખોડે છે. અને ધણી ધણીઆણી વચ્ચે કુસંપ કરાવે છે. અને તે સઘળું ઘણીક વહુઓ સાંખે છે ને કેટલી સામી

પણ થાય છે. આ બધું કરવાનું કારણ કેટલીક સાસુ નણંદના નઠારા સ્વભાવ, ને કેટલીકના મનમાં હોય છે, કે રખે ને ધણી વહુના કબજામાં જાય ને વહુ ધણીની માનીતી થવાથી આપણો હુકમ માને નહિ અથવા જેમ પોતે પોતાની સાસુના કબજામાં દોહેલે દિવસ ગાળેલા તેનો બદલો ઘરની હકુમત પોતાના હાથમાં આવ્યાથી વહુવારૂ પર લેવો આવા નીચ વિચારથીજ ગમે તે યુકિત કામે લગાડી નઠારી સાસુઓ ધણી ધણીઆણી વચ્ચે કુસંપ કરાવે છે. ને પોતાના દીકરાના સુખમાં ભંગાણ પાડે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી સાસુ વહુની લઢાઇના પુસ્તકમાં જેવા સુંદર વહુના હાલ થયા તેવા ઘણીવાર ઘણી વહુઓના થાય છે. ને હરિનંદની ગોડે ઘણા જુવાનીઆ બગડે છે. એવું થાય છે. ત્યારે ઘરનાં સઘળાં પસ્તાય છે. માટે પાછળથી પસ્તાવું ન પડે તેવો અગાઉથી વિચાર કરીને સાસુએ વર્તવું, બોલવું ને ચાલવું જોઇએ.

કોઇવાર વહુને સાસુ, નણંદ, ભોજાઈ, કે સસરા સાથે બનતું નથી ત્યારે તેઓ તેના ધણી સાથે અણબનાવ કરાવી જો કન્યા મળતી હોય છે તો પેહેરામણી લેઇને કે નથી મળતી અને પૈસા હોય છે તો પૈસા ખરચીને છોકરાને ફરી પરણાવે છે, અને વહુ ઉપર પોતાનું વેર વાળે છે. મૂર્ખ માબાપો ખરૂં કહીએ તો એ રીતે વહુ ઉપર વેર વાળતા નથી, પણ પોતાનાજ મૂર્ખ છોકરા ઉપર વેર વાળે છે. કેમકે બીજીવાર પરણાવ્યાથી છોકરો ઘણોજ દુખી થાય છે. કજીઆખોર વહુને લીધે જે કજીઓ પોતાના ઘરમાં હતો તે કજીઓ શોક લાવીને પોતાના છોકરાના ઘરમાં ઘાલ્યો, તથા છોકરાને મરતા સુધી બે શોકોની લઢાઈની જાળમાં ફસાવ્યો, એ રીતે બે સ્ત્રી થવાથી છોકરો મરતાં સુધી દુખી

થાય છે, અને તેને ટાઢે પેટે રોટલો ખાવાનું ભાગ્યે બને છે. હું ધારતો નથી કે શોકવાળા લાખ ઘરમાંથી એક પણ ઘર એવું નીકળે કે ત્યાં શોકો સંપીને બે બેનોની માફક ચાલતી હોય, આ બધું તેનાં માબાપ જાણે છે. તોપણ જાણીજોઈને પોતાના છોકરાને જન્મારા સુધી દુ:ખના ખાડામાં નાંખે છે. પરંતુ તેમ કરવું તે સારા માણસનું લક્ષણ ન કહેવાય.

સાસુએ ઘરમાં વહુ આવે ત્યારે તેને પોતાની દીકરી જેવી ગણવી જોઇએ. જેમ પોતાની દીકરીનું સારૂં થએલું જોવાને ઇચ્છે, જેમ પોતાની દીકરીને અને જમાઇને સંપ-સંપીને ચાલતાં જોવાને ઇચ્છે કે જેમ પોતાની દીકરીને ઘર કામમાં મદદ કરવાને ચાહે; પોતાની દીકરીમાં ખામી હોય તો જેમ તેને સમજણ પાડી ધીરેથી સુધાવવાને ઇચ્છે તેમ વહુને માટે પણ તેણે ઇચ્છવું જોઇએ. આ પ્રમાણે ધીરેથી તેની ભૂલ બતાવી સુધારવી, પોતાની દીકરીને કદાપિ કઠોર વચન કહ્યાની ફિકર નહિ, પણ પારકી જણીને તેમ ન કહેવું. છોકરો અણબનાવ રાખતો હોય તો તેને યુક્તિથી સમજાવવો, ઘર કામમાં પોતાનાથી બને તેટલી મદદ કરવી, અને પોતાની દીકરીની માફક વહુની સાથે સંપીને ચાલવું. સાસુએ એમ ન સમજવું કે વહુ આવી એટલે ઘરની ગુલામડી આવી, અથવા વહુ તે પારકી દીકરી છે. સાસુએ વહુને પોતાનીજ દીકરી ગણવી જોઇએ. વહુએ પણ સાસુને પોતાની માતા તુલ્ય ગણવી જેમ મા શીખામણ આપે તે પોતે માને, તેમ સાસુની શીખામણ પોતે માનવી ને નરમાશથી બોલવું ચાલવું જોઇએ. પોતે જુવાન હોય, સાસુ કામ કરી કરીને થાકી હોય, ઘરડપણને લીધે તેનાથી કામ થતું ન હોય, તો સાસુને ઘરનું સેહેલું ને થોડી મેહેનતનું કામ સોંપી મોટું ને મેહેનતનું કામ વહુએ પોતે કરી નાંખવું જોઇએ. સવારમાં

વહેલાં ઉઠી ઠીક ઠાક ઘટતી ઉતાવળે કામ કરી પરવારવું. પોતાને કોઇ કામ ન આવડતું હોય તો જેમ પોતાની માતાને પુછીએ તેમ સાસુને નરમાશથી પુછીને શીખી લેવું જોઇએ. પોતાની સખીને ત્યાં બહાર જવુ હોય તો જેમ પોતાની માતાની આજ્ઞા લેઇને જઇએ તેમ સાસુની આજ્ઞા લેઇને જવું. ટુંકામાં વહુએ સાસુને પોતાની માતાને ઠેકાણે અને સાસુએ વહુને પોતાની દીકરીને ઠેકાણે ગણવી અને એક બીજા સાથે સંપસંપીને ચાલવું એ તેમનો ધમ છે.

ત્રીજા અધ્યાયના ૫૭મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે.

शोचन्तिजामयायत्रविनश्यत्याशुतत्कुलम् ।
नशोचान्तितुयत्रैतावर्द्धतेतावर्द्धसर्वदा ॥

અર્થ—જે કુળમાં બેન, બાયડી, અને બીજી સગી સ્ત્રીઓ કંકાસ કરે છે તે કુળનો ઝટ નાશ થાય છે. ને નથી કરતી તે કુળમાં સદા ચઢતી થતી જાય છે. આ વાત બોલે બોલ ખરી છે. માટે સઘળી સ્ત્રીઓએ તે યાદ રાખી સઘળાં સાથે સંપીને ચાલવું,

સસરાને પોતાના પિતાને ઠેકાણે ગણીને વહુએ તેની અદબ રાખવી. તેના સામું મોટે સાદે ન બોલવું ને નરમાશથી બોલવું એ વહુનો ધર્મ છે. આ ઉપરથી હું એમ નથી. કહેતો કે વહુએ સસરાનો છેડો વાળવો—લાજ કાઢવી. બાપ જેમ દીકરીને શીખામણ આપી સુધારે તેમ સસરાએ પણ વહુને શીખામણ આપી સુધારવી. નણંદે પોતાની ભોજાઇને પોતાની બેન પ્રમાણે ગણીને જેમ બે બેનો સંપીને ચાલે, બંને જણાં સંપીને જેમ ઘરનું કામકાજ કરે, તેમ બંને જણાંએ મળીને ચાલવું જોઇએ. ભોજાઇએ નણંદને કે નણંદે ભોજાઇને માઠું લાગે તેમ બોલવું કે ચાલવું ન જોઇએ.

નણંદ કે ભોજાઇ બેમાંથી એકનો વાંક હોય, અગર બંનેનો વાંક હોય, અને કજીઓ કરતાં હોય તો સાસુએ પોતાની બે દીકરીઓનો વાંક ગુનો તપાસે તેમ તપાશી, નિષ્પક્ષપાતપણે જેનો ગુનો હોય તેને ઠપકો આપી ફરીને તેઓ કજીઓ ન કરે, અને સંપીને ચાલે માટે શીખામણ આપવી. દેરાણી જેઠાણીઓએ જેમ બે બેનપણીઓ હોય તેવી રીતે ચાલવું. મતલબ કે જેમ બેનપણીઓ સુખ દુખમાં ભાગીએણુ થાય છે તેમ તેમણે પણ થવું. બંને જણીઓએ કામકાજમાં એક બીજાને મદદ કરવી દીલાસો દેવો, હીમત આપવી અને ઘટતી શીખામણ દેવી એ સખીઓનું તેમ દેરાણી જેઠાણીનું કામ છે. ટુંકામાં ઘરનાં સર્વે જણાંએ એક બીજાની અદેખાઇ કર્યા સિવાય ઘરનું સઘળું કામ હાથોહાથ કરી નાખવું. એક બીજાને મદદ કરવી, ભૂલ હોય તો હુકમથી નહિ પણ નરમાશથી શીખામણ આપી સુધરાવવી, એક બીજા સાથે સંપસંપીને નમ્રતાથી ચાલવું, અને કોઇને માઠું લાગે તેમ ન કરવુ; એટલે ઘરનાં સઘળાં કામ થાય, આબરૂ વધે, નિંદા ન થાય, અને માંહોમાંહે સંપ જાગે, એ પ્રમાણે કરવું, એ દરેક કુટુંબની સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે.

ધણી સાથે વહુએ અને વહુ સાથે ધણીએ કેમ ચાલવું તે વિશે હવે તપાસ કરીએ. સાસુ નણંદ, ભોજાઇ, વગેરેની જૂદી જૂદી ખામીઓ કહાડી કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના ધણી પાસે તેમનાં વગોણાં કરે છે, તથા તેમની સાથે તેને અણબનાવ કરાવે છે. તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ હોય છે કે ધણીની સાથે પોતે જુદાં રહેવું, કે જેથી ઘરનું બધું કામ પોતાને કરવું ન પડે, પણ તેનું પરિણામ એ થાય છે કે જુદાં રહ્યા પછી પોતાના ઘરના સઘળા કામનું અને ઘરનું સઘળી તરેહનું જોખમ પોતાને માથે આવી પડે છે. ધણી

ઘરમાંથી બહાર જાય છે, એટલે પોતાને માથે કોઈની અંકુશ હોતી નથી, તેથી તેને સ્વચ્છંદે વર્તવાની તક મેળવે છે. અને ઘણીવાર બગાડ થાય છે. એમ તે ઘરની આબરૂ ગુમાવે છે. પાકી ઉમરનાં તથા ઘર ચલાવી શકાય તેવાં થવાની પૂર્વે જુદાં રહેવું હાનીકારક છે સાસુ સસરો ઘરડાં હોય તો તેઓ દુખી થાય છે. માટે તેમ ન કરવું, પણ બને ત્યાં સુધી તેમનું મન મનાવી તેમની સેવા કરવી.

પોતાના જુદા રહેવાથી ઘરડાં માબાપની કેવી સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર કરવો. ઘરમાં સ્ત્રીને ખરેખરી હરકત હોય તે દૂર કરવી પણ સહેજમાં તેના સમજાવવા ઉપર ભોળવાઇને જુદાં રહેવું એ ઠીક નહિ, તેનું માઠું પરિણામ થાય છે ત્યારે પોતે પસ્તાવું પડે છે. ઘરડાં માબાપને રઝળાવવાં એ સપુત્રને અને રૂડી વહુને ઘટે નહિ. એ પ્રમાણે ઘણે ઠેકાણે બનેલું આપણે જોયું છે અને સાંભળ્યું છે, એટલે એ વિષે દાખલા આપી મજબૂતી કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પણ સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું સમજુ હોય છે, ત્યાં તેમ થતું નથી. તેઓ સમજે છે કે જુદાં રહેવાથી પોતાનાં ઘરડાં માબાપ દુખી થશે. તેમજ તેઓ સમજે છે કે ઘરડાં વિના ફજેતી થશે. “ ઘરડાં વિના ગાડાં પાછાં ન વળે. ”

સમજુ સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને પોતાના જન્મારાનો સોબતી અને આ સંસાર ચલાવવામાં મદદગાર સમજે છે, સારા માઠા સમયમાં તે પોતાના સ્વામીને સલાહકારને મદદગાર સમજે છે. તેના ઉપર પ્રીતિ રાખે છે ને સંપીને ચાલે છે. ગમે તેવા દુ:ખની વખતમાં તેને દીલાસો ને ધીરજ આપીને તે તેના દુ:ખમાં ઘટાડો કરે છે. “ આ દુ:ખના દહાડા આવશે, સુખ પછી દુ:ખ ને દુ:ખ પછી સુખ આવે, એ સ્વાભાવિક છે, ભલા ભલાને દુ:ખ પડયું છે, તો આપણે તે શી

વિસાતમાં છીએ; હોય સુખ દુ:ખની ફરતી છાંયડી છે. આપણા દુ:ખનો તડકો જઈ સુખનો છાંયો વળશે, રામ જેવાને વનમાં જવું પડયું ને સીતાના હરણથી દુ:ખ વેઠવું પડયું. નળને પાંડવ જેવાઓને પણ વન વેઠવું પડયું અને હજારો સંકટ ખમવાં પડયાં, તો તેમની આગળ આપણું દુ:ખ તે શી ગણુતીમાં છે ? દુ:ખનો વારો જઇ હમણાં સુખનો આવશે. ઇશ્વરની એવીજ મરજી હશે. તો આપણે તેની મરજીને તાબે થઇ ઉદ્યોગ કરો. ઇશ્વર આપણો દુ:ખનો દહાડો ફેરવશે, આપણને એણેજ સુખ આપ્યું હતું, દુ:ખ પણ એણેજ આપ્યું છે તો ફરીને સુખ પણ એજ આપશે," આ પ્રમાણે કહી કહીને પોતાના પતિને હિંમત અને હોંસ આપી બંને સંપીને મેહેનત કરે છે, ને સુખી થાય છે. તેઓ દુ:ખમાં પણ સુખ પામે છે, થાકીને આવેલા ધણીને તે હસતે મુખે મીઠાસની—મધુરવાણીથી વાતો કરી કે ગીત ગરબા ગાઇ ખુશી કરે છે. ને તેનો થાક મટાડી આરામ આપે છે. સ્ત્રી પોતાના ધણીને એ રીતે ખુશી કરે તેમાં સાસુ વગેરેએ હરકત ન કરવી. સમજુ સ્ત્રી જેમ તેના સુખમાં તેમ દુ:ખમાં પણ ભાગ લે છે. મરદ જ્યારે કમાવા જાય છે ત્યારે સ્ત્રી પોતે ઘરના કામથી જલદી જલદી પરવારી સાંધે છે, સીવે છે, ભરે છે કે બીજો ઉદ્યોગ કરી ધણીને મદદ કરે છે. નિયમિત વેળા નિત્ય એક ચિત્તથી પોતાને સાહાય કરવા ઇશ્વરની ભકિત કરે છે, તથા સારાં પુસ્તકો વાંચે છે અને ધણી આવતા પહેલાં વળી રસોઇ પાણીથી પરવારી ધણીને રીઝવવાને તથા દિલાસો દેવાને વરસાદની માફક રાહ જોતી બેસે છે, અને પોતાનો સ્વામી આવે છે કે તે ખુશી થાય, દુ:ખ ભૂલી જાય, તેનો થાક ઉતરે ને આરામ મળે, તેવા ઉપાયો કરે છે. આ રીતે દુ:ખમાં પણ સમજુ જોડું સુખી

થાય છે, સમજુ મરદ પણ તેમજ કરે છે. તે પોતાની આવી સ્ત્રીને દેવી સમાન પૂજે છે. ને તેને આ દુનીઆમાં એક અગત્યનો ને નજીકનો સોબતી ગણે છે. બંને જણાં સુખમાં ને દુઃખમાં સરખા ભાગ વેંહેચી લે છે, તથા હિમતથી અને ધીરજથી ઉદ્યોગ કરી દુઃખ વિસારી દે છે. અને ફરીને પાછાં સુખી થાય છે. તેઓ સવારમાં ઉઠતી વખતે, સાંજે સૂતી વખતે અને બીજા પ્રસંગે હમેશાં અંતઃકરણથી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે. આવાં સારાં જોડાંની તે જગતપિતા જલદી દાદ સાંભળે છે. સ્ત્રી કદાપિ મૂર્ખ હોય તો પણ સમજુ પુરૂષ તેને સુધારે છે * કેમકે તે સમજે છે કે મરતા સુધી સુખ દુઃખનો આધાર અને મદદગાર તે છે. તે તેને ભણાવે છે, શીખામણ દે છે તથા સારી સારી રીતભાત ને નીતિ બતાવે છે, ધણી ધણીઆણી વચ્ચે સંપ હોય તેજ ખરૂં સુખ છે તે તેને શીખવીને અનુભવે છે. તે

---

*મનુસ્મૃતિમાં ૯મા અધ્યાયના ૨૨મા ને ૨૩મા શ્લોકમાં કહેલું છે કે,

याद्दग्गुणेन भर्ता स्त्रीसयुज्येत् यथाविधि ।
ताद्दग्गुणासा भवति समुद्रेणे व निम्नगा ॥

અર્થ—શાસ્ત્રોકત વિધિથી જે પુરૂષની સાથે સ્ત્રીનું લગ્ન થયું તે પુરૂષના ગમે તેવા ગુણ હોય તો તેના ગુણ તે સ્ત્રીમાં આવે છે. જેમ કે નદી દરીઆને મળે છે ત્યારે મીઠી છતાં ખારી થાય છે.

તેમજ

अक्षमाला वशिष्टेन संयुक्ताऽधमयोनिजा ।
शारंगी मंदपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥

એટલે—અક્ષમાળા નીચ કુળની સ્ત્રી હતી પરંતુ વશિષ્ટ રૂષીને પરણેલી હતી તેથી તે, તથા સારંગી પણ મંદપાળ સાથે પરણી હતી માટે, તેઓ બંને પૂજ્ય પદવીને પામ્યાં.

પોતાની સ્ત્રીના ગુના તરફ નહિ, પણ તેના મૂળ કારણ ઉપર વિચાર કરી ઉપાય કરે છે, અને એ રીતે તેની ખામીઓ ને અવગુણ સુધારી સમજુ બનાવે છે. આવી જાતનું સમજુ જોડું સુખી થાય તેમાં શી નવાઇ! કેમકે મનુ ૩જા અધ્યાયના ૬૦મા શ્લોકમાં કહે છે કે,

सन्तुष्टो भार्यया भर्त्ता भर्त्रा भार्या तथैव च।
यस्मिन्नेवकुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥

અર્થ—જે કુળમાં ધણી ધણીઆણીને બને છે, એટલે સ્ત્રીથી ધણી ને ધણીથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ છે, તે કુળમાં સદા કલ્યાણનો નિવાસ છે." આ વાત બોલે બોલ ખરી છે. માટે સમજુ પુરૂષે પોતાની સ્ત્રીને સુધારી પોતાના જેવી કરી બંને જણાંએ સંપ સંપીને ચાલવું તેમાંજ સુખ છે.

સમજુ જોડું નીતિ તે શું તથા તેથી શા ફાયદા થાય છે, ને અનીતિ તે શું ને તેથી શા ગેરફાયદા થાય છે, તે સદ્દગુણ દુરગુણથી જે ફાયદા ગેરફાયદા થાય છે તે, એ સઘળું સમજે છે. ઘરેણાં ગાંઠાંથી, નાત જાતના નકામા વરાથી, વરઘોડાને નાચરંગથી, નાતમાં લાણાં લાણ્યાથી, વગેરેથી કેવું ને કેટલું નુકસાન થાય છે, તે તેઓ જાણે છે. ધર્મ તે શું, ભકિત તે શું, અને ઇશ્વર તે કોણ, એ વિશે તેઓ વિચાર કરી એક ખરા ઇશ્વરની ભકિત કરે છે. પુન્ય દાન કોને કહેવું, કોને આપ્યાથી પુન્ય ને કોને આપ્યાથી પાપ થાય છે, તેનો વિચાર કરી ખરા પુન્યનો માર્ગ પકડીને ખરી સખાવત બતાવે છે. તેઓ છોકરાંને કેમ ઉછેરવાં તથા કેળવવાં; નાના ને મોટા સાથે કેમ ને કેવી રીતે બોલવું, ચાલવું તથા વિવેક ને નમ્રતા કેવાં ને ક્યાં રાખવાં, તે તેઓ સમજે છે. અને તેજ પ્રમાણે ચાલે છે. પ્રીતી કોની

ને કેવાની સાથે કરવી તથા ખરી પ્રીતિ કોનું નામ ને ખરા મિત્ર કોણ, તે તેઓ જાણે છે. ઉદ્યોગ કરે છે, નીતિથી, નરમાશથી ને વિવેકથી ચાલે છે. સખાવત કરે છે, પોતાની જાતિ બેનોનું અને જાતિ ભાઇઓનુ સારૂં થાય તેવો પ્રયત્ન કરે છે. એક ખરા ઇશ્વરની પ્રાથના કરે છે. માબાપને ઘરડપણના વખતમાં દુઃખ પડવા દેતાં નથી. ભાઇભાંડુને યથાશક્તિ આશ્રમ આપે છે. સારો જમાઈ સાસુ સસરા વગેરેને પણ સાંભળે છે. તથા પોતાનાથી બને તેટલી મંદવાડમાં કે વગર મંદવાડમાં તેમની સેવા ચાકરી કરે છે. પોતાનાં છોકરાં પોતાનાજ જેવાં થાય તેવો ઉપાય કરે છે. આવું જોડું સ્તુતિપાત્ર છે. લોક તેને વખાણે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? સ્ત્રીનો ધણી સાથે શો ધર્મ છે તથા સ્ત્રીએ ધણી સાથે કેમ ચાલવું જોઇએ તેની એક અંગ્રેજી કવિતા ઉપરથી એક ગુજરાતી ગરબી છે, તે આ બાબત પૂરી કરતાં પહેલાં ઉપયોગી જાણી આ ઠેકાણે દાખલ કરૂં છું.

*ગરબી.

સુણ શાણા મુજ ભરથાર, વદું વિનતી પ્રીતે;
વિગતે કહું કરી વિચાર, પ્રિત ધરિ ધર ચીતે.—ટેક.

પ્રીત ધરી ધારો ચીતે, નીતે ગાઉં તુજ ગુણરે;
બાળકડી હતી તવ કર ગ્રહીં મુજ, કીધો નેહ નીપુણ.
હો પ્યારા મારા. ૧

જન્મ સુધીના તુજ સુખ દુઃખમાં, મુજને દેવા ભાગરે;
એહ વિચારી બાંહ્ય ગ્રહી મુજ, તો ક્યમ કરૂં તુંજ ત્યાગ.
હો પ્યારા મારા. ૨

કહે મુજ પ્યારા મેં કાંઇ કીધું, તારૂં વચન ઉથાપરે;
કે તુજ દુઃખમાં મેં સુખ ભોગવ્યું. એ તું કહે મુજ આપ.
હો પ્યારા મારા. ૩

* "અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઈએરે" એ રાગ.

આ ભવરૂપી ભવસાગરમાં તેં ઝોકાવ્યું વહાણરે;
વહાણ ધણીપણું તેં કર લીધું, મેં કર લીધું સુકાણ.
હો પ્યા. ૪

અડચણ રૂપી તોફાન લાગ્યે, સંપે કરીશું કામરે;
પાર ઉતરશું મેહેનત કરી વળી, હૈયે ધારી હામ.
હો પ્યા. ૫

પારકું સુખ જોઈ દિલ નહીં દાઝું, તુજ દુઃખમાં લઉં ભાગરે;
તું ખુશી તો પ્રીય હું પણ ખુશી, તુંજ દીલગીરીથી દીલ દાગ.
હો પ્યારા મારા. ૬

બીજા લોકોની ગણતીમાં, હોય નહિ તુજ માપરે,
પણ મારે મન તું રાજેંદ્ર, બધી દુનીઆ સમ આપ. હો પ્યા ૭

તારે લીધે આ ઝુપડી પ્રિય, રાજમહેલ મુજ મનરે;
તુંજ વિના મોટી નગરી તે ભાસે મોટું વન. હો પ્યારા. ૮

તારે લીધે મોળુ અંન તે, ગણું પાંચે પકવાનરે;
પકવાનો પણ તુંજ વિના ગણું, જેવું ઓકયું ધાન. હો પ્યા. ૯

તારે લીધે બેસણું ગણું પ્રીય, જેવું સીંહાસનરે;
તુજ વિના સિંહાસન તે મુજ, જેવુ કંટાસન. હો પ્યા. ૧૦

પ્રિય વદન તુંજ હસતું દેખી, જાણું ઉગ્યો ભાણરે;
સાદ ગણું તુંજ સુસ્વર ગાયન, કેટલું કરૂં વખાણ. હો પ્યા.૧૧

તુંજ શયન નીરખી મુજ નયને, શીતળતા પરજન્યરે;
મારે મન પિયુ તું રાજેંદ્ર, બકે ગમે તે અન્ય. હો પ્યા. ૧૨

નથી માગતી પ્રીય તુંજ પાસે, નમ્રપણાનો બોલરે;
પ્રાતે ચિત પ્રિત ખૂબ ધરી તે, તે હું ગણું અતોલ. હો પ્યા. ૧૩

નથી માગતી તુંજ પાસે શુભ પંડ ઉપર પોશાકરે;
શુભ આભુષણ પણ નવ માગું, ન માગું મિષ્ટ ખોરાક. હો પ્યા.૧૪

આભુષણ જે અંગ ધરૂં તે, જો લાગે તુંજ સારૂંરે;
તો આભુષણ તે મુજ મનમાં, સોળ સજ્યા શણગાર. હો પ્યા.૧૫

ખૂબ શુભ ખોરાક ન માગું, નહીં પરવા મુજ મનરે;
ભાગે ભુખ મુજ પ્રિય તુંજ દેખી, હસતું વેણવદન. હો પ્યા. ૧૬

પણ માગું તુંજ મેહેનત હિસ્સો, માગું જ્ઞાન અમૂલ્યરે;
હોંશિયારી હૈયામાં આવે, જેનો લાભ અતુલ્ય. હો પ્યા. ૧૭

સાંજ સમે તું ફરવા જાએ, હું સાથે લે આપરે;
જન્મ સુધીનો સાથી મુજને, થીર કરીને થાપ. હો પ્યા. ૧૮

વાંચન લેખન આદી શીખવ, જો મુજ તુંજ સંયોગરે;
પાપી કાળ ન જાય સેહેલથી, જો તુજ હોય વિયોગ. હો પ્યા. ૧૯

જો તું વાંચે તો હું શીવું, એમ ઓસરે કાળરે;
તુજ મહેનતના અવસરમાં થાઊં, તુંજ યોગ્ય તત્કાળ. હો પ્યા.૨૦

બાળકરૂપી ઘરના ફુલનો, ગુરૂ માળી બનું જાણરે;
શીખવીં સુધારીં શુભ બનાવું, પ્યારા તુંજ પ્રમાણ. હો પ્યા.૨૧

પૈસાદાર નહીં થઇશું તોપણ, થઇશું જ્ઞાની દયાળરે,
અંતઃકરણ જેમ હેત રાખતું, મન રાખે તેમ વહાલ. હો પ્યા. ૨૨

દુખીના દુખ દળવા મહેનત કરી, મૂર્ખ પાપી અજ્ઞાનરે;
દેશી સુખીં થાશે તેમ કરીશું, ધરીં દેશનું અભિમાન. હો પ્યા.૨૩

સગાં સ્નેહી શું સંપી ચાલી, કરીશું નહીં કંકાસરે;
એ આશા મુજ અંતરમાં પ્રિય, તે પૂરો અવિનાશ. હો પ્યા. ૨૪

પ્રકરણ ૮ મું.

બાળકો શી રીતે ઉછેરવાં?

આ વિષય ઉપર આપણી સ્ત્રીઓએ વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઇએ. બાળકો નબળાં કે જબરાં, સારાં કે નઠારાં, સદાચરણી કે દુરાચરણી, ભણેલાં કે અભણ, ધર્મી કે અધર્મી થવાનો મુખ્ય આધાર તેમને તેમની માતાઓ તરફથી લીધેલી સંભાળ તથા મળેલી કેળવણી ઉપર ઘણે દરજ્જે રહે છે. માટે તે ઉપર આપણા દેશની સ્ત્રીઓએ ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઇએ. બાળકોના જન્મ થતાં પહેલાં અને જન્મ્યા પછી તેમણે શી શી સાવચેતી રાખવી, તથા કેવે વખતે કેવી દવા કરવી, એ સંબંધી ઘણું કરીને આપણી સઘળી સ્ત્રીઓ અણવાકેફ હોય છે; અને તેથીજ તેમના અને તેમના બાળકના પ્રાણ ઘણીવાર જોખમમાં આવી પડે છે. માટે બાળકોને ઉછેરવા વિષે, તે પુષ્ટ થાય માટે શું કરવું તે વિષે તથા તેમને કેવી રીતે કેળવવાં તે વિષે લખતા પેહેલાં, સ્ત્રીઓએ વૈદક પણ જાણવું જોઇએ તે વિષે બે બોલ હું કહું તો તે આ ઠેકાણે નિરૂપયોગી નહિ ગણાય.

સ્ત્રીએ વૈદક પણ જાણવું જોઇએ—આ વિષય સ્ત્રીઓને ઘણોજ અગત્યનો છે. સ્ત્રી ઉપયોગી સૂચનાનું પુસ્તક એ વિષય તેમને કેટલો જરૂરનો છે તે સારી રીતે બતાવે છે. મૂર્ખ સ્ત્રીઓ પોતાને છોકરાં થતાં નથી ત્યારે જે જે યુક્તિઓ કરે છે અને છેતરાય છે, તે જો વૈદકના નિયમ જાણતી હોય તો ન થાય. વૈદકના જ્ઞાનથી જાદુ મંત્ર ખોટા છે એમ સમજે ને તેથી આપણી ઘણી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ સાધુને જતી કરતી ફરે છે, તથા દોરા ચીઠી કરે છે, તે કરે નહિ. હમેલ રહ્યા પછી કેવો ને કેટલો ખોરાક ખાવો,

જણુતા પેહેલાં કેવી ને કેટલી સાવચેતી રાખવી, જણ્યા પછી તે સ્ત્રીની તથા બાળકની કેવી માવજત કરવી, સુવાવડીને કેવો ખોરાક આપવો, બાળકને કેમ ઉછેરવું, તેના ખાવા પીવામાં કેવી સંભાળ લેવી, સાધારણુ દરદોમાં શા ઉપાય કરવા, એ બધું સ્ત્રી જો થોડું વૈદક જાણુતી હોય તો તેને માલમ પડે છે. તેનું બાળક જો માંદુ પડે છે તો બાધા કે માનતા માન્યાને બદલે તે તેની દવા કરે છે; કેમકે તેને વૈદકનું જ્ઞાન હોવાથી તે બાધા આંખડી ઉપર નહિ, પણુ દવા ઉપર ભરોંસો રાખે છે. હમેલ વખતે, જણુતી વખતે, કે જણ્યા પછી, તેને તાજી હવાની તથા અજવાળાની કેવી જરૂર છે ને તેની શી શી સંભાળ રાખવી જોઇએ, કેવો ખોરાક આપવો જોઇએ એ વગેરેથી આપણી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન હોય છે, માટેજ આપણી ઘણી સ્ત્રીઓ સુવાવડમાંજ મરી જાય છે, અથવા અધૂરે જણે છે ને દુખી થાય છે. બાળકની કેવી રીતે સંભાળ રાખવી તથા દવા દારૂ કેમ કરવાં વગેરેથી અણુવાકેફ હોવાને લીધે ઘણી માતાઓ પોતાના બાળકના અમૂલ્ય જાન ખુવે છે. કેટલીકવાર બાળકો મુવેલાંજ જન્મે છે, તેવે વખતે શી સાવચેતી રાખવી તે આપણી સ્ત્રીઓને માલમ નહિ હોવાથી તે બાળકની માતા પણુ તેનીજ સાથે મરણુ પામે છે. બાળકો માંદાં પડે છે ત્યારે માતા, મહાદેવ, પીર, હનુમાન કે કોઇ બીજા દેવની માનતા માને છે, કિંવા કોઇ અનાજ ખાધાની, દૂધ દહીંની, ઘી સાકરની અથવા કોઇ બીજી વસ્તુ નહિ ખાવાની કે બીજી ગાંડી બાધા રાખે છે; તેના ઉપર આધાર રાખી તે બાળકની મૂર્ખ માતા કાંઇ દવા કરતી નથી અને છેવટ જ્યારે બાળક મરી જાય છે, ત્યારે કર્મને માથે દોષ મૂકે છે. આ બધાનું કારણુ વૈદકના જ્ઞાનથી આપણી સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાનપણું છે.

જો આપણી સ્ત્રીઓ અને દાઇઓ આવી જાતનું બરાબર જ્ઞાન ધરાવતી હોય તો તેથી દરવરસે હજારો સ્ત્રીઓની અને બાળકોની ઘાત થતી બચે. માટે આપણી સ્ત્રીઓએ એ સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ. એ સારૂ ડાકટર ધીરજરામની “ સ્ત્રી ઉપયોગી સૂચના ” નાં બે પુસ્તકો તથા એજ ડાકટરનું બાળરક્ષણવિધિનું એક પુસ્તક એ આપણી સ્ત્રીઓએ જરૂર વાંચવાં જોઇએ. તેમજ સ્ત્રીબોધમાં અને તનદુરસ્તી નામના ચોપાન્યામાં સ્ત્રીઓને એ સંબંધી ઘણી ઉપયોગી બાબતો આવે છે. તે પણ વાંચીને તેમણે વાકેફગાર થવું જોઇએ. એટલુંજ નહિ પણ તેમાં કહ્યા પ્રમાણે દરેક બાબતમાં દરેક વખતે તેમણે સાવચેતી રાખવી જોઇએ. તે ગ્રંથોમાંથી ઉપયોગી સઘળી બાબતો આ ઠેકાણે લખી લંબાણ કરવાને બદલે તે ગ્રંથો વાંચવાને ભલામણ કરવી તેજ હું ધારૂં છું કે બસ છે. બાળકોને ઉછેરવામાં રોગો સંબંધી તથા દવા સંબંધી સાવચેતી રાખવાને ડાકટર ધીરજરામે બાળરક્ષણવિધિમાં ઘણી મહેનત કરી છે માટે તે વાત પડતી મૂકી બાળકોની સોબત કેવી જોઇએ, ઘેર ને નિશાળે કેવી કેળવણી આપવી જોઇએ, વગેરે બાબત વિષે હવે વિચાર કરીએ.

બાળકોની સોબત અને કેળવણી ઉપર આપણા દેશની સ્ત્રીઓ કાંઇજ લક્ષ આપતી નથી. પણ તે ઘણુંજ નુકસાનકારી છે. તેના ઉપર ધ્યાન આપવું એ દેશને ઉત્કર્ષ થવામાં ઘણું જરૂરનું છે. સ્ત્રીઓની મૂર્ખાઇ એ તેમની બેપરવાઇનું મોટું કારણ છે. એટલે આપણી સ્ત્રીઓ જો કેળવાયલી હોય તો તેઓ એ બાબત ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપી શકે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ એ સંબંધી કેળવાયલી નથી. જે થોડી ઘણી કેળવણી તેમને મળે છે, તે માત્ર ઉપર ઉપરની હોય છે. ઘણીવાર તેથી બિલકુલ ફાયદો ન થતાં ઉલટો

ગેરફાયદો થાય છે. આવી ઉપર ઉપરની થોડી કેળવણી લીધેલી સ્ત્રીઓ (ખરેખરી કેળવણી નહિ, પણ થોડું વાંચતાં શીખેલી સ્ત્રીઓ) મીજાજી અને અવિવેકી થઇ જાય છે. તેઓ અભિમાની અને અભ્યાસનો ગેરઉપયોગ કરનારી થાય છે. આ ઉપરથી મારે કહેવાની મતલબ એવી નથી કે બધી સ્ત્રીઓ એવી થાય છે—ઘણી થાય છે. કેમકે દશ કે અગી-આર વરસની થતા સુધી માત્ર નિશાળમાં તેઓ આવીને અભ્યાસ કરી શકે છે. કારણ કે નિશાળમાં મરદ શિક્ષક હોવાથી તથા બાળલગ્નથી તેમનાં માબાપ વધારે મુદત તેમને નિશાળમાં રાખી શકતાં નથી. જ્યારે તેઓની બુદ્ધિ પૂરેપૂરી ખીલી પણ હોતી નથી—નીતિ ને અનીતિ, સારૂં ને નઠારૂં, વિવેક ને અવિવેક એમાંનું કાંઇ સમજી હોતી નથી તે પહેલાં તો તેમને નિશાળ છોડવાનો વખત આવે છે. ત્યારે માત્ર ત્રણ ચાર ચોપડીઓ વાંચતાં શીખી હોય, અને સરવાળા બાદબાકી ગણતાં આવડ્યું હોય તે તેમને શા મોટા ઉપયોગમાં આવી શકે ! ઘણીને તો એટલું જ્ઞાન પણ મળ્યું હોતું નથી ત્યારે એવી સ્ત્રીઓ ઉછાંછળી થાય, તો તેમાં શી નવાઈ ? તેમનાં બાળકો સારાં કેળવાએલાં કયાંથી થાય ? મરદને બદલે સ્ત્રીશિક્ષકો હોય તો—નીતિવાન્ સ્ત્રીશિક્ષકો હોય તો—અને લગ્ન, જુવાની આવે થતાં હોય તો અલબત કાંઈક વધારે મુદત સુધી છોકરીઓને નિશાળમાં અભ્યાસ કરાવવા સારૂ રાખી શકાય ખરી. સ્ત્રીશિક્ષકોની ખોટ અમદાવાદની ફીમેલ ટ્રેનિંગસ્કૂલ ધીરે ધીરે પૂરી પાડી શકશે. સ્ત્રીઓને ઉપયોગી કેળવણી મળે એવાં કન્યાશાળામાં ચલાવવા લાયક પુસ્તકો જોઇએ: અને બાળલગ્ન અટકવાં જોઇએ.

આપણી નિશાળમાં ચાલતી ચોપડીઓ છોકરાઓને વધારે ઉપયોગી છે ને સ્ત્રીઓને ઓછી ઉપયોગી છે. એ

ચોપડીઓ બનાવતી વખતે સ્ત્રી પુરૂષ બેઉને ઉપયોગી કરવાની ધારણા રાખી હોય તોપણ તે પ્રમાણે થઇ શકે તેવું નથી. કેટલાક વિષય એવા છે કે નારીઓને ખપના છે તે છોકરાને વાંચવાની ચોપડીમાં ન આવે. માટે એ ચોપડીઓ છોકરાની નિશાળને માટે કરેલી જણાય છે. કન્યાશાળાઓ તે વખતે ઘણીજ થોડી—નહિ જેવી હતી. પણ હાલમાં ઘણે ઠેકાણે કન્યાશાળાઓ નીકળી છે, માટે કન્યાશાળાનેજ ઉપયોગી થાય એવી ચોપડીઓ બનાવવાને સરકારે યોગ્ય વિદ્વાનોની એક કમીટી ઠરાવવી જોઇએ. એ ચોપડીઓમાં વિદ્યાની બાબતની જોડે ઘર ચલાવવા વિશે, છોકરાં ઉછેરવા વિશે, સંસાર ચલાવવા વિશે, સ્ત્રી ઉપયોગી સુનીતિ સંબંધી, તથા બીજી સ્ત્રી ઉપયોગી સૂચના ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓને લાભકારી થાય એવા વિષયો દાખલ કરવા જોઇએ. એટલે ઘરવ્યવહાર, ઘરવ્યવસ્થા, નીતિ, બાળકો કેમ ઉછેરવાં, વિવેક, બોલવા ચાલવાની રીતભાત, ઇશ્વર મહિમા, રાંધવું, ભરત ભરવું, સાંધવું, સીવવું, ગાવું, મધુર વચને બોલવું, સાસુએ વહુજોડે, વહુએ સાસુજોડે, વેહેવાણોએ વેહેવાણ જોડે કેમ બોલવું, પુન્ય ને પરોપકાર, એ વગેરે સ્ત્રીઓને ઉપયોગી બાબતોનું જ્ઞાનમળે એવી ચોપડીઓ સરકારે કરાવવી જોઇએ. છોકરી નિશાળમાં વાંચતાં લખતાં ભણીને કે થોડા હિસાબ ગણતાં શીખીને ઉઠી ગઈ, પણ તેને સાસરે કેમ ચાલવું, કેમ બોલવું, નીતિ તે શું, ઘરનો બંદોબસ્ત કેમ રાખવો, બાળકોને કેમ કેળવવાં એમાંની કાંઇપણ બાબત જાણતી ન હોય, બીજી અભણ સ્ત્રીઓની માફક એ પણ પોતાનો નવરાશનો વખત ગપો મારવામાં, લોકોની કુથલી કરવામાં કે આળસમાં ગુમાવતી હોય, તો તેના ભણ્યાનું સાર્થક શું ? માટે તેમને કેળવણી આપવાની રીતમાં અને ચોપડીઓમાં જરૂર તાકીદે

ફેરફાર થવો જોઇએ. તે વિના તેમનાં બાળકો સારાં થવાની આશા રાખવી તે હું ધારૂં છું કે નકામી છે.

સુધરેલી અને સારી કેળવણી લીધેલી મા પોતાના બાળકને ઘેર સારૂં નઠારૂં પારખતાં ને નીતિ અનીતિ જાણતાં શીખવે છે. બોલવા ચાલવાની રીતભાત તથા સત્યતાના ફાયદા અને જૂઠના ગેરફાયદા, નાની નાની રમુજી વાતો કહી કહીને શીખવે છે. તેમને જૂઠું બોલવા દેતી નથી. પોતે ગાળો ભાંડીને પોતાનો દાખલો આપી તેને ગાળો દેતાં શીખવતી નથી. ધીમે ધીમે ઇશ્વર સંબંધી, સાંસારિક બાબતો સંબંધી, વગેરે જ્ઞાન આપે છે. મૂર્ખ સ્ત્રી પોતાના બાળકને ગાળો ભાંડી ભાંડીને ગાળો દેતાં શીખવે છે. ચોરી કરીને, જૂઠું બોલીને અને તેને કે બીજાને છેતરીને પોતાના દાખલા વડે છોકરાંને શીખવે છે. ઇશ્વર સંબંધી ને બીજી ઉપયોગી બાબતો સંબંધી જ્ઞાન આપ્યાને બદલે વેહેમની, ભૂતની, પ્રેતની, મશાણમાં કે ચકલામાં ભડકા થયાની, બાળક રડતું હતું તે કેડે તેડ્યું ને લાંબું લાંબું થઇને જતું રહ્યું, એવી એવી વાતો કહી કહીને છોકરાંને પોતાના જેવાં વેહેમી બનાવે છે. ડાહી ને સમજુ સ્ત્રી, જ્યારે પોતાના બાળકને કેળવે છે ત્યારે મૂર્ખ સ્ત્રી તેને જૂઠાં લાડ લડાવી બગાડે છે. ડાહી જ્યારે નીતિ શીખવે છે ત્યારે મૂર્ખ તેને અનીતિ શીખવે છે. એક જ્યારે ચોરી કરતાં અટકાવે છે, ત્યારે બીજી તેને ચોરી કરવાને ઉશ્કેરે છે. એક જ્યારે નજરબંધી, જાદુ, દોરા ચીઠી, મુઠ, નજર લાગવી, શુકન મુહૂર્ત્ત, મંત્રજંત્ર ઇત્યાદિના વહેમ તજાવે છે; ત્યારે બીજી પોતાનોજ દાખલો આપી તેને શીખવે છે. એક જ્યારે પોતાના બાળકને ઇશ્વરની ને સ્વદેશની ભક્તિવાળો, પરોપકારી, શૂરો સ્વતંત્ર વિચારનો, ને હિંમતવાન બનાવે છે. ત્યારે બીજી પોતાના બાળકને મતલબી,

સ્વાર્થી, કાયર, પરતંત્ર વિચારનો અને જનાની બનાવી મૂકે છે, શાણી નારી દીકરા દીકરીને રમવાને વખતે રમવા દેછે. ભણવાને વખતે ભણાવે છે, કામને વખતે પોતાની જોડે કામ કરાવે છે, ને ચોખાં રાખી વિવેકી કરે છે. નાદાન નારીને એમ કરવાની સમજ નથી. એ રીતે સમજુ સ્ત્રી કરતાં મૂર્ખ સ્ત્રી પોતાનાં બાળકને બિલકુલ ઉલટી જાતની કેળવણી આપે છે, ત્યારે મૂર્ખ સ્ત્રીનાં બાળકો સારાં થવાની આશા શી રાખવી ? મોટપણે સુભાગ્યે સદ્‌ગુરૂ કે સારી સોબત મળે છે તો કોઇ સુધરે છે. જે સ્ત્રી ચતુર છે, શાણી છે, સદ્‌ગુણી છે, તેને કુળવાન કહેવી. સમજુ સ્ત્રી પોતાના બાળકને યોગ્ય સોબતીમાંજ ભળવા દેછે. તેઓ માંહેમાંહે લઢે કે ભાંડે કે ગેરવ્યાજબી બોલે ચાલે તો તે અટકાવી. તેઓને નીતિથી ચાલનારાં, સારા વિચારનાં અને સુધર્મી કરે છે. મૂર્ખ સ્ત્રીનાં બાળકો ગંદાં હોય છે. હોળીમાં ને ગોરોમાં ફટાણાં બોલે છે, માંહોમાંહી ગાળાગાળી લઢેછે, ને કુમાર્ગે ચાલેછે, એવાં નઠારાં છોકરાંની સોબતમાં હોય તેઓ સારાં કયાંથી થાય ? માટે છોકરાના ભાઇબંધ અને છોકરીની બેનપણીનાં લક્ષણ પર ધ્યાન આપવું જોઇએ. આપણે જોઇએ છીએ કે આપણી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ પોતાનાં માબાપ, ધણી, સાસુ, સસરો, દીએર, જેઠ, આડોશી પાડોસી, બીજાં સગાંવહાલાં અને આબરૂદાર ગૃહસ્થો સાંભળતાં, પોતાનીજ દીકરીઓ ને દીકરાના સાંભળતાં લગનમાં ફટાણાં ગાય છે, ઉઘાડે છોગે બિભત્સ બોલે છે ને ગાળો દેછે; એ કેટલું નિર્લાજરૂ છે ? કુમળા બાળકોને કેટલી અનીતિ શીખવનારૂં છે ? પોતાની જુવાન દીકરી એવીજ બીજીઓની સોબતમાં, એજ પ્રમાણે ફટાણાં બોલે, તેમની માઓ તે પ્રમાણે બોલવા દે, એટલુંજ નહિ પણ પોતે તેમાં સામેલ થાય, એ કેટલું ખરાબ છે ? કેટલું નીતિનો ભંગ કરનારૂં છે ?

શરમ, શરમ, શરમ! શરમ છે તેમને અને તેમના માબાપોને, એથીજ ઘણાં છોકરાં અનીતિવાન થાય છે. ગોરોમાં પોતાની દીકરીઓને ગોરપૂજાના વેહેમમાં નાખવી, અને ગાળો ભાંડવા મોકલવી, કુટતાં શીખવવું, એ પણ તેટલુંજ ખરાબ છે. છોકરીઓને દુરાચરણ શીખવવાના એ મુખ્ય રસ્તા છે. માટે એ નઠારા રસ્તાઓને જેમ બને તેમ તાકીદે બંધ કરવા જોઇએ. સમજુ માબાપોએ પોતે તો તેમ નહિજ કરવું જોઇએ પણ પોતાનાં બાળકોને પણ લગ્નમાં, હોળીમાં ને ગોરોમાં ફટાણાં ગાતાં કે ભૂંડું બોલતાં અટકાવવાં જોઇએ અથવા મોકલવાંજ નહિ જોઇએ. સોબત પણ એવી કરી આપવી કે તેથી એવી અનીતિ કે દુરાચાર શીખે નહી. ઘેર પણ પોતે પોતાનો સારોજ દાખલો આપવો. જો સમજુ માબાપો આ પ્રમાણે કરશે તોજ તેમનાં બાળકો સદાચરણી થવાનાં. સમજુ પુરૂષો પોતાનીજ વહુ દીકરીઓને લગ્નમાં ફટાણાં ગાવા દેતા નથી કે ગોરોમાં ભૂંડું બોલવા દેતા નથી.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની હાલત નઠારી અને અજ્ઞાન હોવાથી આપણા દેશીઓ તેવાજ રહે છે. કેમકે તેમને ઘેર પોતાની માના તરફથી કેળવણી મળતી નથી; પણ પરદેશોમાં જ્યાં તેમની માતાઓ પોતાનાં બાળકોને કેળવણી આપે છે, ત્યાં તેથી ઉલટો દેખાવ છે. તેઓ દેશાભિમાની, શૂરા, હીમતવાન, સ્વતંત્ર વિચારના, બુદ્ધિવાન, પરગજુને નીતિવાન ઘણું કરીને હોય છે. નાણાપ્રકરણનું પુસ્તક લખનાર પ્રખ્યાત જાન સ્ટુઅર્ટ મીલ કહે છે કે "એ પોતે ત્રણ વર્ષનો થયો ત્યારે લૅટીન ને ગ્રીક એ ભાષાઓ શીખ્યો હતો." એટલે જે વખતે આપણાં બાળકો સાધારણ બોલતાં ચાલતાં કે થોડું ભણતાં શીખતાં હોય છે તે વખતે મીલ ઇંગ્રેજી, લાટીન ને ગ્રીક શીખ્યો 'હતો!! તેર વર્ષની

ઉમર થઇ ત્યારે તો એણે પુસ્તક લખ્યું હતું !* આ બધી વાત ખરી છે એમ તે પોતેજ કહે છે, પણ તે શાથી થયું ? બાળપણમાં ઘર આગળ કેળવણી ઉપર ધ્યાન આપવાથી. વળી એજ પુરૂષ લખે છે કે એણે નાણાપ્રકરણ-વિદ્યાનું જે કીમતી પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં એની સ્ત્રીએ પુષ્કળ મદદ કરી છે. !! આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે જો સ્ત્રી વિદ્વાન હોય તો તે પુરૂષને બહુ કિમતી મદદ-ગાર થઇ પડે છે. પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશના રજપૂતો શૂરા ને સાહસિક હતા, કેમકે તેમની માતાઓ શૂરી હતી, અને તેઓજ ઉપદેશ કરતી હતી. ગ્રીસમાં સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ પણ તેવીજ હોવાથી ત્યાંના લોકો શૂરા થતા હતા. આજના વખતમાં યુરોપ ને અમેરિકાના લોકો વિદ્યા કળામાં હોશિ-યાર, પરગજુ, ને સ્વતંત્ર છે, તેનું કારણ તેમની માતાઓ કેળવાયલી છે, અને નિશાળમાં જતાં પહેલાં તેમને તેમની માતાઓ તરફથી યોગ્ય કેળવણી મળેલી હોય છે. યોગ્ય વયથી તેમની માતાઓ તેમને શરીરની અને મનની કેળવણી આપે છે. તેઓ શરીરે અને મને મજબૂત થાય એવી કેળ-વણી આપે છે, આપણા દેશમાં માતાઓ તરફથી એ ઉપર બિલકુલ લક્ષ અપાતું નથી, અને તેથી છોકરાં શરીરે અને મને બંને રીતે નબળાં થાય છે. બાળકને કેમ કેળવવાં એ આપણા દેશની સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. તે જાણે, અને ઘર આગળ બાળકોની કેળવણી ઉપર પૂરતું લક્ષ આપે તો તેથી આપણા દેશને ઘણોજ લાભ થાય.

"કુમળું ઝાડ જેમ નમાવીએ તેમ નમે, પણ તેજ મોટું

---

* આ ઉદાહરણ આપવાનો હેતુ એવો નથી કે ત્રણ વર્ષનું બાળક થાય કે મારી ઝુડીને તેને ભણાવવું અને ૧૩ વર્ષે બધાએ નવી ચોપડીઓ લખવી. આવા આદમી તો કરોડે એક હોય છે.

થયા પછી વાળ્યું વળતું નથી. ” તેમ નાના બાળકને નાનપણમાં જેવી ટેવ પાડીએ તેવી ટેવ પડે છે. મોટપણમાં તેમને જેવાં કરવાં હોય તેવીજ જાતની નાનપણમાં કેળવણી આપો-તેવા સદ્‍ગુણો શીખવો ને તે રસ્તે ચઢાવો. નાનપણમાં જે ટેવ, પછી સારી કે નઠારી પડે છે તે પછી મોટપણમાં જતી નથી. તેમજ નાનપણમાં જે આવડતું નથી તે મોટપણમાં શીખતાં બહુ મુશ્કેલ પડે છે. “ કાચી કોઠીએ કાનો ચઢે પણ પાકીએ ચઢે નહિ. ” તેમ કુમળી વયમાં કુમળી અકલને જે રસ્તે દોરીએ તે રસ્તે જાય, પણ પાકટ થયા પછી તેમ થતું નથી. અને કદાપિ થોડું ઘણું થાય તો પણ ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. નાનાં બાળક જલદી શીખીને યાદ રાખી શકે છે, પણ મોટાં થયા પછી તેમ થઇ શકતું નથી. માટે મોટપણમાં બાળકને જેવાં બનાવવાં હોય, તેવી વલણ નાનપણમાંથીજ તેમને શીખવો. તેની શિક્ષક તેની માતાએજ થવું જોઈએ. કેમકે નાનપણમાં બાળક માતા પાસે વધારે રહે છે અને તેથીજ એવી કહેવત પડી હશે કે “ ઘડા પ્રમાણે ઠીકરી ને મા પ્રમાણે દીકરી.” મતલબ કે મા જેવી હોય તેવાં તેનાં બાળક થાય. મા જો સારી હોય તો તેનાં બાળક સારાં ને નઠારી હોય તો ઘણું કરીને નઠારાંજ નીવડે છે. માટે જો આપણાં બાળકો આપણે સારાં કરવાં હોય, દેશનો ઉત્કર્ષ કરવો હોય તો આપણા દેશની માતાઓ સારી રીતે કેળવાય, નીતિવાન ને ઉપયોગી જ્ઞાનવાળી થાય, તેમ કરો, એ સૌથી સારો ઉપાય છે. બાળકોને ઉછેરવામાં ઘણી બાબતો સમાય છે. એમાંની એક શરીરની કેળવણી છે. બીજી નીતિની કેળવણી ને ત્રીજી બુદ્ધિની કેળવણી છે. દીકરીને ઘરનાં કામકાજ કરતાં શિખવવાં, ઘર સાફ રાખતાં, રાંધતાં, વીણતાં, ઝાડકતાં, ચાળતાં, કેટલીક જાતની મીઠાઇ બનાવતાં,

અથાણાં આથતાં, લૂગડાં શીવતાં, વેતરતાં, સાંધતાં, સભ્યતાથી બોલતાં વગેરે અનેક બાબતો મા, માશી, ફોઇ, વગેરે શીખવી શકે.

બાળકોનાં લગ્ન—લગ્નના માઠા રિવાજથી કેવાં માઠાં ફળ નીપજે છે તે આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ તોપણ સ્વાર્થી ને અજ્ઞાની આંધળાં માબાપો તે રિવાજ તજતાં નથી. કોઇ માબાપ કુળ ઉપર મોહી પડીને પોતાના બાળકોને કુળના કુવામાં નાખે છે, તેથી તેઓ કદી સુખી થતાંજ નથી. પરણવું તે શું, પરણવું તે શા માટે, પરણવું કયાં ને કોની સાથે, તથા પરણવાનું સાર્થક શું છે તે સઘળાથી પોતાનાં બાળક અજાણ્યાં હોય છે, તે પહેલાંજ પોતાનાં બાળકોને ઘણાંક મૂર્ખ માબાપો પરણાવી દે છે !! નાની છોડીને બુઢ્ઢા વર સાથે કે મોટી છોકરીને નાનકડા વર સાથે પરણાવીને કજોડાં કરે છે ! કજોડાંથી કેવી આપદાઓ પડે છે તેનો ઘણો સારો ચીતાર આપણા ભવાયાઓ કજોડાના વેશમાં આપે છે. બુઢ્ઢાં વર સાથે પોતાની અજ્ઞાન બાળકીને પૈસાની લાલચે પરણાવે છે ને તે મરી જાય છે, ત્યારે પોતાની દીકરીનો ભવ બળે છે. દીકરી પછી શાપ ને નીસાસા નાંખે છે. નાની વયના વર સાથે પણ એજ રીતે કુળના ફાંસામાં પડી પોતાની મોટી ઉમરની દીકરીને પરણાવે છે. છોકરી જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ વર નીચો જતો જાય છે અને એ રીતે બંનેનું જોડું લાયક થતાં પહેલાં તેમની તરૂણાવસ્થા જતી રહે છે, અને તેથીજ છોકરી ભરજુવાનીના સમયમાં અનીતિવાન થઇ જાય છે. આ બંને જાતના ઘણા દાખલા આપણે વરસોવરસ બનતા જોઇએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ. બંને સરખી ઉમરનાં અથવા કન્યા નાની અને વર બે ચાર વરસે મોટા એ રીતનું જોડું પણ નાનપણમાં પરણા-

વ્યાથી પરણ્યાનું સાર્થક કરતું નથી. કેમકે મોટાં થયા પછી તેઓ કેવાં નીવડશે, એ નાનપણમાં માલમ પડતું નથી. પરણતી વખતે પરણનાર જોડા વચ્ચે જે સરતો કરવામાં આવે છે કે આવવી જોઇએ, તેથી એ બંને અજાણ્યાં હોય છે. મોટપણમાં એક બીજાના ગુણ મળતા આવતા નથી. નાનપણમાં તરેહ તરેહના રોગો થવાથી વખતે બેમાંથી એક આંધળું, બેહેરૂં, અપંગ, કે અજ્ઞાન થાય છે, અને તેથી તે મોટાં થયા પછી એક બીજાનું મન મળતું નથી અને અણબનાવ થાય છે. તેઓ રોજ લઢી મરે છે. પરણેલા છોકરા નાનપણમાં ઘણીવાર મરી જવાથી નાની છોકરીઓ રાંડે છે, જેથી તેમનો આખો જન્મારો ખરાબ થાય છે. જો છોકરી મરી જાય છે તો છોકરો ફરી પરણી શકે છે, પણ છોકરો મરી જાય છે તો છોકરી ફરી પરણી શકતી નથી. અને જ્યારે એવો બનાવ બને છે ત્યારે ખરેજ તે છોકરીનો અને તેનાં માબાપનો દેખાવ દયા ઉપજાવવા જેવો થાય છે. છોકરી મોટી થયા પછી અનીતિવાન થાય છે, ને તેનાં માબાપને પસ્તાવું પડે છે. આ પ્રમાણે ઘણીવાર ઘણા બનાવ બને છે. છોકરીઓ વિધવા થયા પછી જારકર્મ કરે છે, ગર્ભપાત કરે છે; બાળકો મારી નાંખે છે, અને પાપનો ભંડાર ભરે છે; તોપણ તેમનાં માબાપ ચેતતાં નથી. પોતાની વહાલી દીકરી, બેન, ભત્રીજી, ભાણેજી, વગેરેને નાની ઉમરમાં રાંડીને મોટી થયા પછી કુકર્મ અને પાપ કરતાં જુએ છે. કેટલીકવાર તેમની માઓ બાળહત્યા કે ગર્ભપાત કરવામાં મદદ કરે છે, ને કોક તો છોડીને વિખ દઈ મારી નાંખે છે. એમ આબરૂ ગુમાવી પોતાનાં કરેલાં કર્મનો પસ્તાવો કરે છે, તોપણ તે પાપ તજવાનો તથા તેમને સુખી કરવાનો ઉપાય પુનર્વિવાહ કરાવતાં નથી. લગ્નની હાલની હાલત ઉપરથી ઉપર પ્રમાણે માઠાં ફળ થાય છે; માટે તેમનાં માબાપોએ લગ્ન કરતાં અગાઉ ખસુસ ખૂબ વિચાર

કરવો જોઇએ. બેનો, તમારૂં કામ તમારી દીકરીઓને ઝટપટ પરણાવી દેવાનું નથી. પણ પરણે ને સાસરે જાય ત્યારે ઘર ચલાવી શકે તેવી કેળવણી આપવાનું છે. છોડીને કામકાજથી વાકેફ કરો, ભણાવી ગણાવી ચતુર કરો, વરનું મન ગીત ગાયનથી, મીઠી વાણીથી ને રૂડી કરણીથી રીજવે, વરના ધનનો યથાયોગ્ય કરે, હિસાબ રાખે, શરીરે નિર્મળ રહે, આંખોમાં કાજળ લપેડી વાંદરી જેવી ન બને, માથામાં જૂઓ પડવા દઇને, લટીઆં લબડવા દઇને, માથાવટી અને મેલથી ગંદા સાલ્લા પહેરીને ફૂવડ ન બને, કામકાજમાં ઝડપ અને ચતુરાઇથી તથા ઉદ્યોગથી સાસુજીને રાજી કરે, પાડોશીઓ વખાણે અને પરોણા ખુશી થાય તેવી કેળવણી આપવી એ માનું કામ છે. ૧૧ વરસમાં પરણાવી દેવી જોઇએ એવો વહેમ ઘાલી નખોદ વાળ્યું છે, એ વાતનો પાકો વિચાર કરી સમજી લો, અને તેની બેડીમાંથી છૂટો, રજસ્વાળા થયા પછી કન્યાને પરણવાની ઇચ્છા થાય ત્યારેજ તેને માટે વરની ખોળ કરો ને તે કામમાં તે છોડીની મદદ લો, તેનો અભિપ્રાય પૂછો. તેની ધારણામાં ભૂલ હોય તે દેખાડી સારા વર સાથે પરણાવો. હવે ઇચ્છાવર કે સ્વયંવરનો સત્યુગ ફરી આવે એવું સંભવતું નથી, ને આવનાર હશે તો બહુ દૂર છે. માટે ભલે માબાપ દીકરીને પરણાવતાં પણ તેમણે તેને ભણાવી, તથા ઘર ચલાવતાં શીખવી, અનુભવી કરી પરણાવવી એજ ડહાપણ છે. પુત્રીનું ભલું ઇચ્છો તો એમ કરો.

અમદાવાદના ઔદિચ્યોમાં, ચરોતરના પાટીદારોમાં ને અમદાવાદના કડવા કણબીમાં તથા સુરત જીલ્લાના દેશાઇઓમાં એકથી વધારે સ્ત્રીઓ પરણવાનો રિવાજ ઘણો છે; એટલે તેમની નાતમાં જેઓ માત્ર નામના કૂળવાન કહેવડાવનારા છે તેઓ એક પરણ્યા પછી તેની સાથે બનતું નથી, છોકરાં

થતાં નથી કે કાંતો ખાવાના પૈસા ખૂટે છે, ત્યારે તે સ્ત્રી ઉપર બીજી ને બીજી ઉપર ત્રીજી સ્ત્રી લાવે છે અને પેહેલીવારની સ્ત્રી સાથે કે તેનાં માબાપ સાથે જો અદાવત હોય છે તો તેમનો ભવ બગાડે છે. ખાવાનું ખુટયું હોય છે તો તેઓ એક સ્ત્રીનેજ વારાફરતી પોતાની પાસે રાખે છે. આ પ્રમાણે પોતાની દીકરીનાં દુઃખો પોતે ઘણીવાર જાણે છે તો પણ અજ્ઞાન ને આંધળાં કુળ ઉપર મોહી પડી પોતાની દીકરીને દુઃખના દરીઆમાં ડૂબાડે છે. પૈસા ખરચવાના હોય છે તથા તે ખરચતાં પણ દીકરી સુખી થશે એવી ખાત્રી નહિ માટે તેઓ દીકરી આવે છે ત્યારે દિલગીર થાય છે ને ઇશ્વરના ચોર બને છે * એટલુંજ નહિ, પણ દીકરીનાં ગરીબ માબાપો એજ કારણોથી પોતાની વહાલી દીકરીઓના પ્રાણ લેવાને કેટલીક વાર લલચાય છે. જેઓને પૈસા મળે છે તેઓ પોતાની દીકરીઓને નાની નાની પરણાવી દે છે, તેથી કૂળવાનોના વર મોટી ઉમર સુધી કુંવારા રહેતા નથી, ગરીબોને પણ પોતાની દીકરીને માટે કુળવાન વર જોઈએ તે મળે નહિ ત્યારે તેમને મોટી ઉમરની કરવી પડે, પણ તેનો લાભ લઈ કમાઉ સારા માણસ જોડે તેને પરણાવતા નથી. પણ મૂર્ખા તેને નાના બાળક સાથે કે પચાસ સાઠ વરસના બુઢ્ઢા સાથે પરણાવી પોતાની વહાલી દીકરીને કજોડાના દુઃખમાં નાખે છે. સાઠોદ્રા, ખડાયતા, અને બીજી કેટલીક જાતના બ્રાહ્મણમાં તથા કેટલાક વાણીઆમાં ને કણબી તથા ભાટેલાઓમાં ઊંચ કુળવાળાને વાંદરાના બુડીઆની પેઠે ઘણી નારીઓ હોય છે, તેથી હલકા કુળના હોય તેમણે અછત

* દીકરીનો જન્મ થવાથી દિલગીર થવું એ પરમેશ્વરને દોષ લગાડવા જેવું છે. દીકરી મરી જાય તો સારૂં એમ બોલવું કે ચહાવું એ પાપ છે.

હોવાથી કન્યાના બાપને ઘણા પૈસા ખાવાના આપી પરણવું પડે છે. જેઓને પૈસા મળતા નથી તેઓ બાપડા કુંવારાજ મરે છે. અને તેથી તેમાંનાં ઘણા જાર કર્મ કરતાં શીખે છે એ અપરાધ નાતનો ધારો તેમને શીખવે છે. જેમને પૈસા મળે છે તેઓને પણ જો નાની કન્યા મળવાથી તે મરી જાય છે તો પછી કન્યા મળતાં મુશ્કેલ પડે છે. કન્યા નાની હોવાથી તથા નાનપણથીજ સાસરે જતાં શીખ્યાથી તેઓનું શરીર નબળું થાય છે ને છોકરાં પણ નબળાં જન્મે છે તથા જેઓ પોતાની પાસેના સઘળા પૈસા ખરચી પરણેલા તેઓ તો ખરા ભીખારી થાય છે. આવા લોકો પોતાની સ્ત્રીની વધારે બરદાશ લે, તેની મરજી સાચવે અને તેથી આજની અભણ અને અજ્ઞાન ઉછાંછળી સ્ત્રીઓ છલકાઈ જઇ અમર્યાદ થાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય ? દીકરીનાં માબાપ જાણે છે કે પોતે પૈસા લેઈ જમાઇને ભીખારી કે કંગાલ કરી મુકયાથી જમાઇને દીકરી દુઃખી થશે. પોતે મફતના લીધેલા પૈસા હજાર રસ્તે વપરાઇ જાય છે, કેમકે હરામના પૈસા રહેતા નથી તે છતાં તેઓ તેમજ કરે છે, જમાઇની પાસેથી દશથી વીશ હજાર રૂપીઆ સુધી લીધેલાના દાખલા મેં નજરે જોયા છે, ને તેથી જમાઈઓએ ભીખારી થઇ નાણાવટી છતાં દેવાળાં કહાડેલાં મેં દીઠાં છે, અને તેમ ઘણાંએ જોયું હશે. તે છતાં દીકરીનાં અજ્ઞાન માબાપ તેમ કરે છે. વરના પૈસા લેવામાં પણ તેમજ છે, દીકરીનાં માબાપ પૈસા ખરચવામાં કંગાલ, દેવાદાર ને કોઇવાર ઘરબાર ને ગરાસ ચાસ વગરનાં થઇ જાય છે, જેઓ પૈસે ટકે સુખી હતાં તેઓ દીકરીઓનાં માબાપ થવાથી કરજના ખાડામાં ડુબેલાં જણાયછે. એકને કંગાલ બનાવી પોતાનું ઘર ભરવું અને તે પણ પોતાના સગાનું, એના જેવું નઠારૂં કામ બીજું કયું ? તોપણ લોભી

ને સ્વાર્થી કુળવાનો તેમજ કરે છે, પાંચથી દશહજાર વરના બાપે પેહેરામણીમાં લીધેલા ને કન્યાના બાપે ગમેતો ઘરબાર ને ગરાસ ચાસ વેચીને કે કોઇવાર કરજદાર થઈને દશથી વીશ હજાર રૂપીઆ એક દીકરી પરણાવતાં ખરચેલા એવા દાખલા મેં જોયા છે, આવા ખરચનારા છેવટે કંગાલને દુઃખી હાલતે પહોંચેલા પણ મેં જોયા છે. તેમ છતાં કુળ ઉપર મોહનારા અજ્ઞાનો એ સઘળું ખમે છે ને ખરચે છે. પરણવાની આવી રીતથી વાંઢા મરે, બાળહત્યા થાય, લોકો દરિદ્રિ ને દુઃખી થાય તો તેમાં શી નવાઇ ?

ઊંચ વરણનાં લોકડાં હલકી વરણોમાં પણ પેઠાં છે. તેમાં પણ કુળ ને અકુળ જોવાય છે. તેમાં પણ કજોડાં ને બાળલગ્ન થાય છે. પૈસા ખાવાનો ને ખર્ચવાનો રિવાજ તેમાં પણ ચાલે છે. પણ તે બધું છતાં પુનર્વિવાહ હોવાથી તેમની સ્ત્રીઓ વિધવા રહી દુઃખ વેઠતી નથી. બાકી તેમનામાં પણ અણબનાવ અને કજીઆ કંકાસ કાંઇ ઓછા નથી. નાતરીઆ નાતોમાં વળી કેટલાક બ્રાહ્મણ વાણીયાની દેખાદેખી એવો ઢોંગ લઇ બેઠા છે કે અમારા ઘરની કન્યા કે વહુ રાંડેથી નાતરૂં ન કરે ! જુઓ એમની મૂર્ખાઇ !!!

લગ્ન એટલે જોડાવું. જે જોડાને આખા જન્મારા સુધી જોડાવું છે, આખા જન્મારાનો સુખ દુઃખનો સોબતી થવું છે, તે જોડાને પૂછ્યા વિના, તેમની મરજી લીધા સિવાય અથવા પોતાનું મત આપવાને કિંવા મરજી જણાવવાનો વિચાર કરવાનો લાયક થતા પેહેલાંજ તેમને પરણાવી દેવાં, દુઃખી કરવાં અને દુઃખી થયેલાં જોવાં, એ તેમનાં માબાપની મૂર્ખાઇ છે એટલુજ નહિ પણ તેમ કરવામાં મોટું પાપ છે. લગ્ન સંબંધી વિચાર કરવાને લાયક થાય, ખરા ખોટાની ને સારા નઠારાની પરીક્ષા કરી શકે એવાં થાય ત્યારે તેમનાં લગ્ન

કરવાં. એક સાધારણ વસ્તુ બજારમાંથી ખરીદ કરવી હોય છે તો હજાર તરેહના વિચાર કરીને ખરીદ કરીએ છીએ; સાધારણ મુસાફરીમાં સોબતી કરવામાં સો તરેહની સાવચેતી રાખીએ છીએ, વિચાર કરીએ છીએ અને અનેક રીતે તેના ઓળખાણની તથા ગુણની તપાસ કરીએ છીએ; તો આતો જીવતાં સુધીની લાંબી મુસાફરી છે, નજીકનો અને હમેશનો સોબતી કરવો છે, સુખ દુઃખનો ભાગીઓ કરવો છે, દેશ પરદેશનો મિત્ર કરવો છે; તેને વગર તપાસ કરવે, ઘરખટલો રૂડી રીતે ચલાવી શકશે કે નહિ તેની તજવીજ કર્યા વિના માત્ર તેમનાં માબાપપર નજર રાખી પરણનાર જોડાંના કેવળ અજ્ઞાનપણામાં કે તેમની મરજીની જરાએ દરકાર વગર કરે તે કયમ કરાય ? એવો મિત્ર કરવામાં આડે આવવાનો માબાપને ખરૂં કહીએ તો કશો હક છેજ નહિ. વાસ્તવિક કહીએ તો તેઓ માત્ર સલાહ આપી શકે. મતલબ કે પરણનાર જોડાની મરજી લીધા વિના તથા તેમની અણસમજણમાં તેમનાં માબાપ તેમનાં લગ્ન સ્વભાવિક નિયમ પ્રમાણે કરી શકતાંજ નથી, એ રીતે પરણેલા જોડાનાં ખરૂં કહીએ તો લગ્ન થયાં એમ કહેવાયજ નહિ. મોટપણે ઇચ્છા વર અને ઇચ્છા વહુ કરવાનો ચાલ જે દેશોમાં છે ત્યાંપણ પાછળથી ઘણાંક વઢે છે ને દુઃખી થાય છે. તો જે દેશમાં ઢીંગલા ઢીંગલી પરણે તેમાં વધારે હોય તેમાં શી નવાઈ ! પ્રાચીન કાળમાં લગ્ન કરવાનો રિવાજ કેવી જાતનો હતો તે પાછળ આવી ગયું છે એટલે આ ઠેકાણે ફરીને લખવાની કાંઇ જરૂર નથી. દૈવયોગે કદાપિ એવો બનાવ બને કે મોટી ઉમરે સમજુ થઇ પરણેલા જોડામાંથી વર મરી જાય અને છોકરી રાંડે તો સૌથી સારો ઉપાય એજ છે કે તેની મરજી લેઇ જેમ દીકરાને ફરી પરણાવોછો તેમ દીકરીને પણ ફરીને પરણાવો. વિધવા દીકરીના હમેશાં નિસાસા ખાવા ને

વિલાપ સાંભળવા, તેને અનીતિવાન થતી જોવી, ગર્ભપાત ને બાળહત્યા કરવા દેવાં, ને ઘણીવાર એવા પાપના કામમાં પોતે સામેલ થઇ પાપ કરવું, તેનું અકાળમૃત્યુ થવાનો જોગ આણવો તેના કરતાં તેને ફરીને પરણાવવી એ સર્વોત્તમ કામ છે.

માબાપોએ પોતાનાં છોકરાંનાં લગ્ન સફળ કરવાં હોય, તેઓ પોતાનાં બાળકો અને તેમનાં બાળકો નીરોગી ને બળ વાન થએલાં જોવાને ઇચ્છતાં હોય, તેમને પોતાનામાં વરવહુ અરસ્પરસ સંપીને ચાલતાં જોવાં હોય, તેમને સુખી થએલાં જોવાને ચાહતાં હોય, તેમને દુખના નિસાસા નાંખતાં ને વિલાપ કરતાં જોવાં ન હોય તથા તેમને લઢી મરતાં અને કજીઆ કરતાં ન જોવાં હોય તો તેમને નાનપણમાં ભણાવી ગણાવી સદ્ગુણી કરો. નાનપણમાં સારી સોબતમાં રાખો, કેમકે બાળકને ‘ સોબત તેવી અસર ’ પણ થાય છે; ઘર-વ્યવહાર કેમ ચલાવવો, પતિ સાથે કેમ ચાલવું, ઘરનાં માણ-સોને રાજી કેમ રાખવાં, બોલવા ચાલવાની રીતભાત કેવી રાખવી, નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો એ વગેરે ઉપયોગી જ્ઞાન તેમને ઘર અગાડી આપો ને નિશાળમાં તેમને કેળ-વણી લેવા દો તથા તે લાયક ઉમરનાં અને પોતાને યોગ્ય વર કે યોગ્ય વહુ ખોળી કહાડવા જેટલી સમજણ આવે ત્યારે તેમને તેમના મન ગમતા વર સાથે અને મન ગમતી વહુ સાથે પરણાવો. જો છોડી દૈવેચ્છાથી રાંડે તો તેમની મરજી લેઇ ફરીને પરણાવો. મતલબ કે બાળલગ્ન બંધ કરો, સ્વયંવરે પરણાવો અને પુનર્વિવાહ ચલાવો. છેક સ્વયંર જેવું ન બને તો વચલે માર્ગે જાઓ.

બાળકનાં લગ્ન કરતી વખતે ઘણીવાર તે બાળકના પિતાના તરફથી તેની માતાનો મત પુછવામાં આવે છે ને કેટ-લાક ઘરમાં માતાના કહ્યા પ્રમાણે થાય છે. પણ તે શા કામનું ?

તેઓ લગ્ન કેવાં ને ક્યારે કરવાં, તે સમજતાં નથી. નાનપણમાં ગમે તેવાની સાથે લગ્ન કયાંથી છોકરી સુખી થશે કે દુ:ખી તેનો વિચાર કરવાની તેમનામાં શકિત અને જ્ઞાન હોતાં નથી. જ્યારે છોડી વિધવા થાય છે, ત્યારે તથા ગમે તેવા સાથે પરણાવ્યાથી તેમને જ્યારે બનતું નથી, સાસુ પીડે છે ત્યારે તે પસ્તાય છે, ત્યારે પોતાનો કરેલો અવિચાર સાંભરી આવે છે; પણ તે શા કામનું ? આગળનો વિચાર અગાઉથી કરવાની શક્તિ તેમનામાં હોતી નથી, માટે તે વખતની તેમની શકિત ને સમજ પ્રમાણે જ્યારે તેનો ધણી તેની સલાહ માગે છે, ત્યારે જવાબ આપે છે. બીજી એના જેવી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓનો દાખલો લે છે અને પોતાનાં અણસમજુ બાળકને નાનપણમાં પરણાવી લાવો લેવાનું ઇચ્છે છે. પોતાની ટુંકી સમજણને લીધે કુળવાન વર નાનો હોય કે ઘરડો તોપણ પસંદ કરે છે. નાતો જમાડવી, નોતરાં દેવા જવું, ગોરવમાં ફટાણાં ગાઇને ભૂંડું બોલવામાં વેવાણોને હરાવવી, એવા એવા વિચારોએ એના હૃદયમાં ઘર કરેલું હોય છે. આવી જાતના વિચાર કરીને પરણાવનાર, જ્યાં માબાપો હોય ત્યાં તે જોડાને સુખી થવાની આશા શી રાખવી ? સોગટાના પાસામાં ધારેલો દાવ જેમ વખતે પડે છે તેમ કોઇ વખતે સુખી થાય છે. પણ ઘણાને તો સુખ ભોગવવાનો કાળ ગયા પછી સુખના દિવસ આવે છે. અને આપણા દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળમાં એમ નહોતું. લગ્ન એટલે શું તે સમજાય, લગ્નનાં સુખ ભોગવાય તેટલી વયે પહોચતાં ત્યારે વરકન્યા પરણતાં ને સુખ ભોગવતાં. માટે લગ્ન વખતે તે જોડાની ઉમર કેટલી જોઇએ, લગ્ન કરતા પહેલાં જોડું કેવું ને કેટલું સમજુ થએલું જોઇએ તેનો વિચાર ગંભીરપણે તમે સન્નારીઓ કરો. જેમના દીકરા દુર્ભાગ્યે નાની ઉમરે પરણી ચુકયા હોય તેમને મારી વિનંતિ છે કે વરવહુની ઉમર પાકી થયા પહેલાં

વહુને રાખશો માં, વરનું વય ઓછામાં ઓછું ૧૮ થી ૨૦ અને વહુનું ૧૪ થી ૧૬ સુધી થવાની વાટ જોજો. એવાં જોડાં હાલનાં કાચી વયે સંસારમાં પડનારથી ઘણું કરીને વધારે સુખી થશે. ને તેમનાં બાળકો ઘણું કરીને વધારે સારાં, મજબૂત ને નીરોગી થશે. આ વિનંતી વરની માને કે વડી આઇને, સાસુજીને ને વડસાસુને કરૂંછું કે આ સુધારો કરવો તમારે હાથ છે.

આ વિનંતિ કરવાનું કારણ એ છે કે હજુ એવો સમય આવ્યો નથી કે આપણા લોકો ચાલતા ધારામાં મારા કહ્યા જેટલો ફેરફાર કરીને લગ્ન સંબંધી ધારાઓ ફેરવે. હજુ એવો સમય આવ્યો નથી કે આપણા લોકો પોતાનાં છોકરાંનું સુખ તાકી તેમને સમજુ કર્યા પછી મોટી ઉમરે સ્વયંવરે કે સ્વયંવહુએ પરણાવે. માટે હાલ એટલો સુધારો કરો. બાઇઓ કરો. હજુ એવો સમય આવ્યો નથી કે રાંડેલી દીકરીઓનાં માબાપો તેમના મન ગમતા વર સાથે ફરીને પરણાવે, અથવા પરણે તો તેના નાતીલા તેમને નાત બહાર મુકયા વિના રહે, એવો સમય આવવાને હજુ વાર છે. નાતથી જુદાં પડવાનું થોડાંજ કુટુંબ પસંદ કરશે. માટે હાલ તો વિધવા છોડીને કે વિધવા વહુને ઘરથી જુદાં પડી પુનર્લગ્ન કરવા દેવાં, આડે આવવું નહિ. લોક નિંદા કરશે તે ધીરજથી સેહેવી. જો કે લગ્ન સંબંધી માબાપોના કેટલા હક છે અને કેવી રીતે લગ્ન કરવું એ વિશે ઉપર કહેલી મારી વાત બિલકુલ ખરી અને વાજબી છે—આપણા લોકોને તાબડતોબ તે ઉપર ધ્યાન આપી બિલકુલ એવીજ જાતનો સુધારો ચાલતા ધારામાં કરવો અગત્યનો છે તોપણ તે પ્રમાણે થવાનો હજુ સમય આવ્યો નથી, માટે મને વચલો રસ્તો સુઝયો તે બતાવ્યો છે.

નાનાં બાળકને અણુસમજણમાં પરણાવી દેવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ન થાય માટે તે ઉપર જલદીથી ધ્યાન આપી બાળલગ્ન થતાં બંધ કરવાં જોઇએ અને તે થઈ શકે એવું છે. અમદાવાદમાં બાળલગ્ન નિષેધક એક સભા થઇ છે તેના ઘણા મેમ્બરો થાય છે અને દર વરસે વધતા જાય છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે તે પ્રમાણે લોકો ધ્યાન આપે તો જલદીથી થઇ શકે એવું છે. એ સભામાં થએલા મેમ્બરો પોતે તે પ્રમાણે ચાલી બીજાને પોતાનો દાખલો આપે, બીજા ઓને તે પ્રમાણે કરવાને સમજાવેને ઉશ્કેરે તો તે પ્રમાણે જલદીથી થઇ શકે એવું છે. પોતાનાં છોકરાંને નાનાં નાનાં પરણાવી તેમનાં શરીર તુટી જતાં જુવે છે. વરમાં કે વહુમાં કોઈ (બળીયા વગેરેથી) ખોડ ખાપણ આવીને તે જોડું જે દુઃખ પામતું જુવે છે, નાનાં નાનાં પરણી બચરવાળ થઈ વિદ્યાભ્યાસ પૂરો થયાની પૂર્વે કમાવા વગેરેની આપદાઓમાં તેમને આવેલાં જુવે છે, નાનું જોડું સંસારમાં પડી નબળું ને ક્ષીણ થએલું તથા ક્ષય વગેરેના રોગવાળું ઘણીકવાર જુવે છે, તેમનાં છોકરાં નબળાં ને તવાઇ ગએલાં જુવે છે. પ્રજા દિવસે દિવસે પરાક્રમહીન થતી જાય છે તેથી તેમનાં માબાપો ! સમજાવ્યાં સમજી બાળલગ્નનો ધારો જલદીથી બંધ કરો. બાળલગ્નથી તમારાં બાળકોને બાળપણથીજ અભ્યાસ છોડી દેવો પડે છે તેથી તેઓ મૂર્ખ ને અજ્ઞાન રહે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમનાં બાળકો પણ તેવાંજ અજ્ઞાન રહે છે તેથી તે કુટુંબ કંગાળ હાલતમાં પોતાનો જન્મારો પૂરો કરે છે. આવો બનાવ તેમનાં માબાપ ઘણીવાર જુવે છે તેથી બાળલગ્ન જલદીથી બંધ થઇ શકે એવું છે. અને છેવટ પોતાનાં દીકરા દીકરી મોટી ઉમરનાં, સમજણાં, ભણેલાં, દીકરો રોજગારે લાગેલો, દીકરી ઘર ચલાવવામાં કુશળ ને ભણેલી,

પરણાવવામાં નાત તરફથી કાંઇ હરકત નહિ હોવાથી તે બની શકે એવું છે. એમાં પુરૂષોની મદદ જોઇએ. આગેવાન નાતીલાઓ એ બાબતનો કાંઇ બંદોબસ્ત કરે તો ખચીત તે જલદીથી બંધ થઇ શકે એવું છે માટે તેમ કરવું જોઈએ. સ્ત્રીવર્ગે એ સુધારામાં અનુકૂળ થવું.

લગ્ન સંબંધી બીજી બાબત કજોડાની છે એટલે જેનાં માબાપ પોતાની નાની દીકરીને ઘરડા વર સાથે પરણાવે અથવા મોટી દીકરીને નાના વર સાથે પરણાવે છે તે છે. આવી જાતનાં કજોડાં થવાથી છેવટ તે દીકરી અને તેનો બાપ કેવાં દુઃખી થઇ પસ્તાય છે, તેના હજારો દાખલા આપણા લોકોએ જોયા હશે તોપણ આંધળાં માબાપો કુળ ઉપર કે પૈસા ઉપર મોહી પડી પોતાની દીકરીને દુઃખના દરીઆમાં ડુબાડે છે. આ રિવાજ પણ નાતના આગેવાન સમજુ શેઠીઆઓ ધારે અને પોતાની જાતની દીકરીઓ ઉપર પડતાં દુઃખ જોઈ દયા લાવી પોતાની નાતનોજ બંદોબસ્ત એવાં કજોડાં નહિ કરવા માટે કરે તો એ રિવાજ પણ જલદીથી બંધ થઇ શકે એવો છે. એમાં પણ સ્ત્રીઓની મદદ જોઇએ. નાતના વિચાર બદલાયા વિના શેઠના હુકમનું ઝાઝું ફાવતું નથી.

જો બાળલગ્ન અને કજોડાં બંધ થાય તો હું ધારૂંછું કે પુનર્વિવવાહની કવચિતજ જરૂર પડશે. આજની વિધવાઓની તપાસ કરીશું તો તેઓ બાળલગ્ન કે કજોડાં થવાથીજ રાંડેલી હશે. સેંકડે પાંચ પણ વીશ ને પચીશની વચ્ચે રાંડેલી ભાગ્યે નીકળશે. અને મોટી થઇને રાંડેલી સ્ત્રીઓ કરતાં બાળવિધવાઓને પુનર્વિવાહ કરાવવાની વધારે અગત્ય છે, પણ બાળલગ્ન અને કજોડાં બંધ થવાથી વિધવા પુનર્લગ્નનો પ્રસંગજ જવલે આવશે, માટે હું તો પુનર્વિવાહ કરાવવા કરતાં બાળલગ્ન અને કજોડાં બંધ કરાવવાનો રિવાજ વધારે

પસંદ કરૂંછું. અને પુનર્વિવાહ કરાવવા પાછળ મેહેનત કરનારાઓને બાળલગ્ન અને કજોડાં બંધ કરાવવા પાછળ મહેનત કરતા જોવાને વધારે આતુર છું.

આજના સમય ઉપર વિચાર કરીને લગ્ન કરવાનું કામ બાળકોનાં માબાપને આપણે સોંપવું પડે છે. પણ તે સોંપતા અગાઉ તેમણે કેવી રીતે ને કેવા સાથે લગ્ન કરવાં એ વિશે બે બોલ કહેવા જોઇએ. તેમણે બાળલગ્ન કે કજોડાં કરવાં નહિ એ વાત ખરી, પણ તે વિના બીજી પણ કેટલીક બાબતો ઉપર તેમને વિચાર કરવાની અને સંભાળ રાખવાની જરૂર છે, તે બાબત તેમને કહેવું જોઈએ. સોબતી–જન્મારાનો સુખ દુઃખનો સોબતી–ખોળી લેવાનું જે કામ છોકરાંનું પોતાનુંજ છે તે કામનું મહાભારત જોખમ માબાપે પોતાને માથે વોહોરી લેતા અગાઉ એ કામ તેમણે કરવાને લાયક થવું એટલે સોબતી ખોળવામાં છોકરાંને જે સંભાળ ને તપાસ રાખવાની છે તે સંભાળ અને તપાસ માબાપે રાખવી જોઇએ. માટે તે સંભાળ ને તપાસ રાખવામાં માબાપો ભૂલ ન કરે અને છોકરાંનો નિસાસો પોતાને પાછળથી સાંખવો ન પડે અને પસ્તાવું ન પડે માટે તે વિશે એ માબાપોને મારે બે બોલ કહેવા જોઇએ.

છોકરાં મોટી ઉમરનાં કરીને પણ લગ્ન કરવામાં માબાપે ખૂબ સાવચેતી રાખવી જોઈએ. જો દીકરીનું લગ્ન કરવું હોય તો તપાસવું કે જેની સાથે લગ્ન કરવું છે તે પોતાની દીકરી ઉપર હમેશ પ્રેમ ટકાવી રાખી ગુજરાન ચલાવી શકે એવો સમજુ ને હોશિયાર છે ? પોતાની દીકરીને અપ્રીતિ થાય એવી તેનામાં ખોડ કે અપલક્ષણ છે ? એટલે તે રૂપાળો ને સારા સ્વભાવનો છે ? તેનાં માબાપમાં કોઇ જાતનો ઓધે ઉતરે એવો રોગ છે ? એ પરણનાર હોશિયાર ને પરણુતી

વખતે કરેલી સરતો પાળે એવો છે ? પોતાની દીકરી એ ઘરમાં ગયાથી સુખી થશે ? તેનાં સાસુ સસરો લઢાઈખોર ને દુઃખ દે એવાં તો નથી ? એ સઘળાની તપાસ કરતાં કાંઇ હરકત માલમ ન પડે તો પછી એ ઘર કુળવાન ના હોય તો ભલે, પણ ત્યાંજ કન્યા દેવી. કેમકે ૩ જા અધ્યાયના ૬ ઠ્ઠા ને ૭ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે કેઃ—

"[૧]નીચે લખેલાં દશ પ્રકારનાં કુળ મોટી સ્મૃદ્ધિવાળાં હોય તો પણ તેમાં કન્યા આપવી નહિ. હીણા કર્મનાં માણસ હોય તે કુળમાં, જેમાં પુરૂષનો વંશ ન હોય તેમાં, જેમાં કોઇએ વેદનું [૨] અધ્યયન ન કર્યું હોય તેમાં, જેમાં માણસને ક્ષય, ફેફરૂં, હર્શ, કોઢ, આદિ અનેક પ્રકારના રોગ થતા હોય તેમાં * * ઇત્યાદિ કુળોમાં કન્યા આપવી નહિ."

આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે જે કુળમાં લુચ્ચા, ચોર ને કજીઆખોર હોય, જેમાં વિદ્વાન હોય નહિ, જેમાં માણસને ઓધે ઉતરે એવા રોગો થતા હોય, તેવા કુળમાં કન્યા આપવી નહિ. અને આચાર વિચારમાં ઉત્કૃષ્ટ અને રૂપાળા વરને કન્યા આપવી. એવોવર ન મળે તો તેનો બાપ તેને કુંવારી રાખી મુકે તો ભલે. કેમકે મનુસ્મૃતિના ૯ મા અધ્યાયના ૮૮ માને ૮૯ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે કેઃ—

"કુળાચારમાં ઉત્કૃષ્ટ અને રૂપમાં સારો દેખાવડો એવા તરૂણ પુરૂષને પોતાની કન્યા આપવી. કન્યાનો વિવાહ સમય થયો હોય તો પણ તેને મરતા સુધી તેના બાપે

૧ આ બધા શ્લોકો પાછળ આવી ગયા છે માટે આ ઠેકાણે તે ન લખતાં માત્ર તેમની મતલબજ લીધી છે.

૨ આ કાળે વેદના અધ્યયનને ઠેકાણે ગુજરાતી કે અંગ્રેજી ભાષા પોતે પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે આવડવી જોઇએ. તેમજ ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત ને કવિતાનું જ્ઞાન જોઈએ. તથા કોઈ સારો ધંધો રોજગાર જોઈએ.

પોતાને ઘેર રાખવી એ ભલે પણ વિદ્યા આદિથી રહિત પુરૂષને કદાપિ પોતાની કન્યા આપવી નહિ. ”

કન્યાના લગ્ન વિશે માબાપે જે જે વિચારને તજવીજ કરવાની જરૂર છે તેવીજ વરના માબાપને કન્યા વિશે કરવાની છે. કન્યા રૂપાળી છે કે નહિ ? તેનામાં કાંઈ ખોડ ખાપણ તો નથી ? તે ભણેલી, ભલી, સત્યવાદી, દયાળુ, સમજુ ને ધણીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે એવી છે ? વઢકણી, દુરગુણી, કે દુરાચરણી તો નથી ? નિર્લજ, ગાળોભાંડે, ફટાણું ગાય, એ વગેરે કજીઆ કરે એવી કે બહુ બોલકણી કે મુંગી છે ? અરસ્પરસ મરજી છે ? એના કુળમાં કોઇ ઓધે ઉતરે એવા રોગવાળું તો નથી ? આ સઘળી અથવા બની શકે તેટલી બાબતો વિશે તપાસ કરી જો હરકત ન હોય તો ત્યાં પોતાના પુત્રનું લગ્ન કરવું, કેમકે અસલ આપણા લોકોમાં તે કાળની સમજણ પ્રમાણે તજવીજ કરવાનો ચાલ હતો. જુવો મનુ ૩ જા અધ્યાયના ૮ મા શ્લોકમાં કહે છે કે:—

नोद्वहेत्कपिलांकन्यांनाधिकांगनिरोगिणीम्॥
नालोमिकांनातिलोमांनवाचाटांनापिंगलाम्॥

મતલબ કે—માથે રાતા વાળ વાળી, અધિક અંગવાળી, રોગી; રોમ વગરની કે ઘણા રોમ વાળી, ઘણું બોલનારી, અને પીળા રંગની ખોડવાળી કન્યા પરણવી નહિ, પણ એજ અધ્યાયના ૧૦ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે—

अव्यंगांगींसौम्यनाम्नींहंसवारणगामिनीम्॥
तनुलोमकेशदशनांमृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियम्॥

મતલબ કે—અંગે ખોડવાળી, કાણી, કુબડી, × + × ઈત્યાદિ ન હોય એવી કન્યા સાથે વિવાહ કરવો.

આ ઉપરથી સમજાશે કે દીકરાના બાપે ખોડવાળી, રોગવાળી, અવગુણ વાળી, ઘણું બોલનારી ઇત્યાદિ અપલક્ષણો ન હોય એવી કન્યા જોઇને પોતાના દીકરાનું લગ્ન કરવું પણ ૧ થી ૧૦ વરસ લગીની કન્યાને પરણાવી દે તો તેની તપાસ થઇ શકે નહિ માટે મોટી કન્યા જોવી. લગ્ન કરવામાં સમજુ મરદો ઘણીવાર ખરે સારે ઠેકાણે લગ્ન કરવાનો વિચાર કરે છે, પણ તેમની મૂર્ખને હઠીલી, જૂના જંગલી વિચારની સ્ત્રીઓ આગળ તેમનો તે વિચાર અમલમાં આવતો નથી, અને તેથી તે સ્ત્રીઓ પોતાની દીકરી કે દીકરાના દુ:ખની પેદા કરનાર થાય છે. અને તેથીજ આ વિષય સ્ત્રીઓને ઘણોજ અગત્યનો ધારી તેમના વિશેની ચોપડીમાં આ બાબત લીધી છે, તો તે ઉપર મારી સમજુ બેન અથવા બેનો સમજુ થઇ વિચાર કરી અમલ કરશે અને પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે લગ્ન કરવામાં સારા વિચારની આડે આવી પોતાનાં બાળકને દુ:ખ પમાડનાર થતી અટકશે, એવી આશા છે. જો પોતાની નજર ન પહોંચે તો બે સમજુ, પ્રમાણિક ને બીનસ્વાર્થી માણસોની સલાહ લેઇ તે પ્રમાણે કરવું, પણ લગ્ન કરવાનું મહાભારત જોખમનું કામ વગર વિચાર્યું કરી બેસવું નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

સ્ત્રીઓએ નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો?

વખતનો વાજબી ઉપયોગ કરવો તથા તેને નકામો જવા દેવો નહિ, એ પણ જેમ મરદોનો તેમ સ્ત્રીઓનો એક અગત્યનો ધર્મ છે. વખત કેવો ઉપયોગી છે. તે કેવો જલદીથી જતો રહે છે. બીજાઓ તેનો કેવો ઉપયોગ કરે છે, આપણે તેને કેવો નકામો ગુમાવીએ છીએ, આપણે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ શી રીતે કરી શકીએ, ઇત્યાદિ વિષે વિચાર કરવો, એ આપણી સ્ત્રીઓને એક અગત્યનો વિષય છે. ઘણુંકરીને આપણી સઘળી સ્ત્રીઓ વખતની કીમત બિલકુલ જાણતી નથી, તેઓ જુવે છે કે તેમની નજર આગળ લાખો આદમીઓ જોતાં જોતાંમાં ચાલ્યા ગયા અને જાય છે, તેમ આપણે પણ જવું છે. આપણા મિત્રો અને સગાં વહાલાં ગયાં અને આપણે પણ જવું છે. જેઓ આળસુ ને મૂર્ખ હતા તે, અને જેઓ મેહેનતુ અને બુદ્ધિમાન હતા તેઓ સઘળા ગયા; માત્ર તેઓ પોતાની પાછળ સારૂં કે નઠારૂં નામ રાખી ગયા છે. તેમ આપણે પણ જવું છે, તો આપણે આપણી પાછળ આળસુની યાદીમાં અપજસવાળું નામ મુકી જઈએ તેના કરતાં જશવંત ઉદ્યોગીમાં આપણું નામ રાખી જઈએ, એવું કાંઇ કરવાનો વિચાર આપણે અવશ્ય કરવો જોઈએ. આજ નહિ કાલે થશે; એમ બોલનારને શું માલમ નથી કે કાલનો કોને ભરોંસો છે? કાલ સુધીમાં તો કોણ જાણે કેટલાંકનાં એ ગળાં પકડશે અને તેટલામાં આપણેજ કદાપિ આવ્યા તો કાલે શું કરી શું! કાલે તો જવાબ દેવા જગત્કર્ત્તાની હજુર જવું પડશે

ત્યાં શો જવાબ આપીશું ? બીજી રીતે જુવો કે કાલ કાલ કરતાં એવી કેટલીક કાલો ગઇ ? આપણી જીંદગીમાંથી એટલી કાલ ઓછી થાય છે કે વધેછે ? "મા જાણે દીકરો મોટો થાયછે ને કાળ જાણે આયુષ્ય ઘટે છે" એ પ્રમાણે જેટલા દિવસ આપણે એ રીતે નકામા કહાડીશું, તેટલા આપણા આવરદામાંથી ઘટશે કે વધશે? માટે આપણને જરૂરછે કે કાલકાલ કરતાં નકામો વખત ખોવો નહિ. જે કામ આજે થતું હોય તે કાલ ઉપર ન રાખવું, વખત ઘણો ઉપયોગી ને કિમતી છે. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે "વખત બચાવ્યો એટલે પૈસા કમાયાની બરાબર છે" અને તે ખરૂં છે. માટે પરદેશની અને આ દેશની સ્ત્રીઓ વખતનો કેવો ઉપયોગ કરે છે એ તપાશીએ.

આ દેશની ઘણીખરી સ્ત્રીઓ—ભાગ્યેજ કોઈ બાદ જાય--પોતાનો રાંધવા જમવાનો, જરૂરીઆત ઘર ધંધાનો અને રાત્રે સૂવા સિવાયનો બાકીનો બધો વખત પોતાની સખીઓ સાથે નકામી કુથલી કરવામાં, લોકોની કે બીજી બૈરીઓની નિંદા કરવામાં, આળસમાં કે ઊંઘવામાં, સાસુ કે વહુ અગર ઘરમાં બીજાં સાથે લઢવામાં, નાતમાં રોવા કૂટવા જવામાં, ભૂતપ્રેતની કે ડાકણ શાકણની વાતો કરવામાં, ઇત્યાદી બાબતોમાં પોતાનો અમૂલ્ય વખત ગુમાવે છે. કેટલીક માત્ર વખતના કેટલાક ભાગનો કાંઇક ઉપયોગ કરે છે. પોતાનાં છોકરાંને નવરાવવા ધોવરાવવામાં, માથું ચોળવા ઓળવામાં, લૂગડાં ફાટયાં તુટયાં સાંધવામાં કે સીવવામાં ગાળે છે. પણ તેઓ ભાગ્યેજ ઇશ્વરની ખરી ભક્તિ કરતી હોય. તેઓમાંની એકે એકાંતમાં બેસી પોતાના ગુનાની માફી તે મહાપિતાની પાસે માગતી નથી. તેઓ પોતાનું ને પોતાની જાત બેનોનું સારૂં કેમ થાય તે વિષે વિચાર કરતી

નથી. તેઓ નવરાશમાં સારાં પુસ્તકો વાંચતી નથી. તેઓ પોતાની સખીઓ સાથે પોતાનું સારૂં થવાનો અને પોતાની બેનોનું કલ્યાણ કરવાનો વિચાર કરતી નથી. ઘરમાં કેમ બંદોબસ્ત રાખવો, ધણીને કેમ ખુશી કરવો, સગાંવહાલાં અને ઘરનાં સર્વે સાથે કેમ વરતવું તથા કેમ ખુશી કરવાં, છોકરાંને કેવી રીતે કેળવવાં, ઉપદેશ કેમ કરવો, ઇત્યાદી બાબતો વિશે તેઓ ભાગ્યે વિચાર કરતી હોય.

તેણે સવારમાં હમેશાં વેહેલાં ઉઠી દાતણપાણી કરી ઇશ્વરભક્તિ કરવી, ઘરને વાળીઝાડી સાફ કરવું. પછી પોતે માથું ઓળી નાહીધોઇ પોતાનાં છોકરાંને નવડાવી સાફ કરવાં, આઠ દસ દહાડે વાળ ચોળવા. છોકરીના વાળ નિત્ય હોળવા, ને પોતાનાએ નિત્ય હોળવા, માથામાં જુઓ પડવા ન દેવી, હમેશાં વખતસર રસોઇ કરવી, પોતાના સ્વામીને બહાર જવાના વખત પેહેલાં ને બહાર ગયા હોય તો તેના આવતા અગાઉ રસોઈ પાણી તૈયાર રાખી તેની રાહ જોવી, એ આવે કે પાણી સાબુ ઇત્યાદિ નહાવાને આપવું; પછી સઘળાંએ જમવું. જમતાં જમતાં ગમત થાય તેવી હાસ્ય વિનોદની વાતો કરવી. હાસ્ય વિનોદમાં જમેલું અન્ન જલ્દી પચી જાય છે. ઘરમાં ચાકર રાખવાની શક્તિ ન હોય તો બધું કામ હાથે કરવું. એઠવાડો કહાડી વાસણકુસણ અજવાળી પોતે ઘરકામથી પરવારી થોડી વાર ઇશ્વરભક્તિ કરવી. તે પછી પોતાનાં છોકરાંનાં કે પોતાના સ્વામીનાં ને પોતાનાં કપડાં વગેરે સાફ કરવાનાં ને સાંધવાનાં હોય તે સાંધી, સીવી, ધોઇને સાફ કરવાં. તેમ કરતાં નવરાશ મળે તો પોતાને ગુંથતાં ભરતાં કે બીજો કોઇ ઉપયોગી હુન્નર આવડતો હોય તો તેમ કરવું. તે ન આવડતું હોય તો તે પોતાની હોશિયાર સહીઓ પાસે શીખી લેઈ તેમ કરવું. કેટલેક વખત ઉપયોગી રસિક

ને સુનીતિના ગ્રંથ વાંચવામાં ગાળવો. કોઇકોઇ વાર સ્નેહીઓને મળવા જવું, સંધ્યાકાળ થાય કે રસોઇની તૈયારી કરવી. સ્વામી થાકીને આવે તેને ગમત મળે તે સારૂ અગાઉથી વિચાર કરી પેરવી કરવી. વાળુ કરતાં કે સવારે જમતાં છોકરાંને અને પોતાને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે અને ગમત થાય એવી વાતચીત કરવી. વાળુ કરી પરવાર્યા પછી છોકરાંને સુવાડવાં. સવારે ઉઠે કે તેમની આંખો નિત્ય ટાઢે કે ઉને પાણીએ ધોવી ને ચીપડા કાઢી સાફ કરવી, જો તેમને કાંઈ પાઠ આપવાનો હોય તો તે આપવો. પોતાને કાંઇ જ્ઞાન લેવું હોય તો તે સ્વામી પાસેથી લેવું. ધણીની આગળ વર્તમાનપત્ર કે ચોપાનીઆં વાંચવાં કે રીઝે તેવું ગાવું ને આનંદમાં રહેવું. લઢાઈ ટંટાની કે તેને દિલગીરી કે શોચ થાય એવી વાતો ન કરવી. હમેશાં સુતા અગાઉ ઇશ્વરભક્તિ કરવી.

જેઓ ધનવંતની સ્ત્રીઓ છે, જેઓ ચાકર અને રસોઇઓ રાખી શકે એવા ધણીની સ્ત્રીઓ છે તેઓએ પણ એજ પ્રમાણે ચાકરનું ને રસોઇઆનું કામ કરવું એમ કહેવાની મારી બિલકુલ મતલબ નથી. તેમણે પોતે જાતે દાતણપાણી કરી, મસ્તકના કેશ સમારી પરવાર્યા પછી નાહી ધોઈ પોતાનાં છોકરાં નવડાવી ધોવડાવી ઇશ્વરભક્તિ કરવી. રસોઇઆ ઉપર રસોઇની તથા ચાકર ઉપર ઘરના કામકાજની અને સરસામાનની ગોઠવણીની તજવીજ રાખવી. સ્ત્રીઓના બેદરકારપણાથી ઘણા ચાકરો ઘર તથા સામાન વગેરે બરાબર સાફ રાખતા નથી, પાણી બે ત્રણવાર ગળતા નથી, સરસામાનની ઉપર નીચેથી, ભીંતેથી, બારી બારણાંપર વગેરેથી પૂંજો કહાડતા નથી, આંગણાં ને પાણીઆરાં સાફ કરતાં નથી, લૂગડાં લત્તાં ધોઇ સારાં કરતા નથી, સામાન સાચવતા નથી, દાણોદુણી ચોરી જાય છે, મંગાવેલો માલ તપાસ કરીને

સારો લાવતા નથી, અંદરખાનેથી એ તથા રસોઇઓ ઘી મસાલો વગેર મારીખાય છે, ઘરમાંથી સરસામાન ચોરે છે, છોકરાંને કુચાલ શીખવે છે. વગેરે તે પ્રમાણે ન થાય માટે ઘરધણીઆણીએ તેની તપાસ સારી પેઠે રાખવી જોઇએ છીએ એ તેણીનુંજ કામ છે. પોતે નવરાશના વખતમાં વહેમી ગપોના સપાટા માર્યાને ને પરનિંદા કર્યાને બદલે ઇશ્વરભક્તિ કરવી, ભરત ભરવું, અભ્યાસ કરવો. સારાં નીતિનાં ને વિદ્યાનાં પુસ્તકો વાંચવાં, છોકરાંની કેળવણી ઉપર તપાસ રાખવી, ઘરખરચની તજવીજ રાખવી, પોતાના સ્વામીને રાજી કરવાના ઉપાયો યોજવા, ઈત્યાદિ કરવામાં વખત ગાળવો. સ્વામીની આગળ નકામી ફરીઆદોને બદલે તે રાજી થાય તેવી વાતો કરવી. કોઇ કોઇ પોતાની કેળવાએલી બેનપણીઓ સાથે મળીને દેશમાં સુધારો થાય તેવી વાતો ને ઉપાય કરવા. કન્યાશાળામાં જઇ પરીક્ષા લેઇ તેમને ઉત્તેજન આપવું. પોતાના શરીરને કસરત મળે ને દેશને લાભ થાય, પોતાની જાતિએનો સારી થાય તેને માટે ફરવું, સ્ત્રી મંડળીઓ સ્થાપવી, ભાષણ કરવાં, ઇત્યાદિ કામો તવંગરની સ્ત્રીઓને કરવાનાં છે. તેમણે ગરીબની બરદાસ લેવી, તથા સુનીતિ ને સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપવું.

જેઓ શેઠાણીઓ અને સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ છે તેમને માટે કહ્યા પછી હવે હલકા વર્ગની સ્ત્રીઓએ શું શું કરવું તે વિશે વિચાર કરીએ. તેમણે પણ સવારના પહોરમાં વેહેલાં ઉઠી દળવું, પાણીછાણી વગેરે કરવાનું હોય તે કરી, દાતણ-પાણીથી પરવારી, માથાના વાળ સમારવા પછી નાહીને ઇશ્વર-ભક્તિ કરી, છોડીઓના કેશ સમારી, છોકરાંને નવડાવી ધોવ-ડાવી રસોઇથી પરવારી, સ્વામી, પોતે અને છોકરાંના જમ્યાં પછી એઠવાડ કહાડી પૂંજો કહાડી લોટા અજવાળી પાછળ

કહ્યા પ્રમાણે પછી ઘરનો સામાન તથા લૂગડાં લત્તાં સાફ કરવાં. ફાટાંતુટાં સાંધી સારાં કરવાં. ધણી ઘેર બેસી કામ કરતો હોય જેમકે દરજી, મોચી, લુહાર, કુંભાર, ઘાંચી, સોની, સાળવી, જડીઆ ઇત્યાદિ તેમની બૈરીઓએ તેમને મદદ થઇ શકે માટે દરરોજ ધ્યાન રાખી તથા શીખવાની ચાનક રાખી તે કામ અથવા પોતાનાથી થઈ શકે તેવું શીખી લેઇ પોતાના ધણીને તેના કામમાં મદદ આપવી. ધણી બહાર જઇ કામ કરતો હોય તો પોતાનાથી મદદ થઇ શકે તેવાં કામ શીખી લેઈ ઘેર બેઠાં તે કામ તે આવતાં અગાઉ તૈયાર કરી રાખવાં. ધણી જોડે થોડો કાળ વાંચવું. મજુર હોયતો પોતે કોઇ ધંધો શીખી પૈસા કમાઇને અથવા પોતે જલદીથી પરવારી મજુરી કરીને તેને તેના કામમાં મદદ આપવી. જેઓ વિદ્વાનોની સ્ત્રીઓ છે તેમને મૂર્ખ રહેવા જેવું શરમ ભરેલું બીજું કાંઇ નથી. તેમણે પોતે અભ્યાસ ન કર્યો હોય તો પોતાના પતિની નવરાશના વખતમાં થોડો વખત શીખી લેઇ ઘણી મહેનતથી અભ્યાસ કરવો જોઇએ. સારાં સારાં વર્તમાનપત્ર, ચોપડીઓ ને ચોપાનીઆં વાંચી જ્ઞાનમાં વધારો કરી, પોતાના સ્વામીને લખવામાં, વાંચવામાં, વિચાર કરવામાં કે કાંઇ જાહેરકામ કરવામાં પોતાનાથી બને તેટલી મદદ અને ઉત્તેજન આપવું જોઇએ. મતલબ કે જેનો સ્વામી જેવો હોય તેણે તેને યોગ્ય થઇ પોતાના કામથી પરવારી તેને પોતાનાથી બનતી મદદ કરવી જોઇએ.

આપણી સ્ત્રીઓની માફક સુધરેલા દેશની ઘણીક સુધરેલી સ્ત્રીઓ પોતાના વખતને નકામો જવા દેતી નથી. તેઓ વખતની બૂજ જાણે છે. તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે તેમને તેમનાં માબાપોએ શીખવેલું હોવાથી માલમ હોય છે. તેઓ બાળકોને સુધારવા પાછળ, સગાંને અને ધણીને રાજી રાખવા

પાછળ, પોતાની જાતિ બેનોનું સારૂં થવા પાછળ, પોતાનો વખત ગાળે છે. પોતાના જેવી પોતની બીજી સખીઓને એકઠી કરી સભા ભરે છે અને સ્વદેશની તથા વિદેશની સ્ત્રીઓની હાલત જાણવાના તથા તેમની હાલત સુધારવાના ઉપાયો શોધે છે; અને તે પ્રમાણે કરવાને પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કરે છે. ઘેર પણ નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાં, ઇશ્વરભક્તિ કરવી, શીવવું, ગુંથવું ને ભરવું, તથા ગાવું એમાં વખત ગાળે છે. તેઓ પરનિંદા કે વેહેમની વાતો કરતી નથી. વળી કેટલીક ઉંચા પ્રકારની વિદ્યાઓ તેઓ શીખે છે. મોટી સભાઓમાં મોટાં મોટાં ભાષણ આપે છે. ઇત્યાદિ અમેરિકાના યુનૈટેડસ્ટેટ્સ (સ્વતંત્ર સંસ્થાન) ની સ્ત્રીઓ બીજા દેશો કરતાં વધારે આગળ પડેલી છે. તેઓ ડાકટરી કામ શીખીને પરીક્ષા આપે છે, સંસારિક સ્થિતિ સુધારવાને મોટી સભાઓમાં ભાષણ કરે છે, પોતાના ડુબેલા હકો તથા સ્થિતિ તાજી કરવાને જેમ બને તેમ આગળ પડે છે, પરદેશોમાં મુસાફરી કરે છે, અને ત્યાંની સ્ત્રીઓની હાલત કેવી છે, તથા કેવી રીતે કરવાથી સુધરે તેની તપાસ ને વિચાર કરી યોજના કરે છે. તેમણે ત્યાં દેશે દેશની સ્ત્રીઓની હાલત વિષે તપાસ કરવાને “ઇન્ટરનેશનલ વીમેન્સ લીગ ” એ નામની સભા સ્થાપેલી છે, તેની મારફત પરદેશોમાં કાગળો લખી તથા માણસોને મોકલી ત્યાંની સ્ત્રીઓની હાલત જાણવાને તથા તે સુધારવાને પ્રયત્ન કરે છે. ગ્રીસની સ્ત્રીઓ–સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અને હાલનો ઇતિહાસ સરખાવતાં દયા ઉપજાવવા જોગ ફેરફાર થઇ ગયો છે. અને ખરેજ સ્વતંત્ર સંસ્થાનની સ્ત્રીઓએ તેમની દયા ખાઈ તેમની હાલત સુધારવા માટે ભલામણ અને સૂચનાઓ કરી હતી. એજ સંસ્થાનની સ્ત્રીઓએ—ઉપર કહેલી સભાના

મેમ્બરોએ આપણો મુંબાઇનો પ્રખ્યાત કાવસજી મેહેરવાનજી સરાફ અમેરિકા ગયો ત્યારે તેની મુલાકાત લીધી હતી, તથા તેની મારફત આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલત જાણી લીધી હતી, એટલુંજ નહિ પણ તે હાલત સુધારવાને આપણા દેશમાં શાશા ઉપાય લેવાયા છે અને લેવાય છે તે સંબંધી માહીતગાર થવા સારૂ કાગળ પત્ર લખવાને એજ શખ્સને તેમનો હિંદુસ્થાનનો આડતીઓ ઠરાવ્યો છે. આહા ! તેઓ આપણાથી કેટલે દૂર છતાં કેટલી ઉત્કંઠા રાખે છે ! ધન્ય છે તેમને **મીસ મેરી કાર્પેન્ટર**નું નામ આપણે સઘળા જાણીએ છીએ. તે ઈંગ્લંડની છે. એણે પોતાનું આયુષ્ય સ્ત્રી જાતની હાલત કેવી છે, તે તપાસવા પાછળ અને તે કેમ સુધરે તેના ઉપાયો યોજવામાં, તથા વિચાર કરવા પાછળ દેશે દેશ ફરીને ગુમાવ્યું છે. એ પરોપકારી બાઇએ, એ બાબત પોતાના પૈસા ખરચવામાં અને પોતાના જેવી ઉત્સાહી સ્ત્રીઓને સમજાવી ફંડ કરી તે પૈસા ખરચવામાં કાંઇ મણા રાખી નથી. એ પરગજુ બાઇ આપણા દેશમાં પણ ચારવાર આપણી સ્ત્રીઓની હાલત જોવા આવી હતી. તથા આપણી સ્ત્રીઓની હાલત કેમ સુધરે તે વિશે વિચાર કરી કેળવણી વધારવાની યોજના કરી, તેસારૂ સ્ત્રીશિક્ષકો જોઇએ તે તેને પ્રથમ જણાયું. તેથી એ શિક્ષકો તૈયાર કરવા ફીમેલ નાર્મલ સ્કુલો સ્થાપવી એવી સરકારમાં ભલામણ કરી. એ નાર્મલ સ્કૂલોમાં અંગ્રેજ મડમ ઉપરી તરીકે જોઇએ, તે ઈંગ્લાંડથી મોકલવા એણે કબુલાત આપી ને તે પ્રમાણે મોકલી. મુંબાઇ ઈલાકામાં પ્રથમ મુંબાઇ અને અમદાવાદમાં અને હાલમાં મુંબાઇ તુટયાથી પુના ને અમદાવાદમાં જે નાર્મલ સ્કૂલો થઇ છે, અને ધીરે ધીરે આપણી કન્યાશાળાઓમાં સ્ત્રીશિક્ષકોની ખોટ એ નાર્મલ સ્કૂલો પૂરી પાડશે

તેમાં એ પરોપકારી બાઇનો શ્રમ પણ ખરો. આપણા ઉપર મીસ મેરી કાર્પેન્ટરે મોટો ઉપકાર કર્યો છે, અને હજુ એ બાઇ જંપતી નથી. આપણી કન્યાશાળા અને નાર્મલ સ્કૂલો સારૂ ભરતનો અને બીજો સામાન તથા નમુના મોટું ખરચ કરી મોકલે છે. ઈંગ્લંડમાં ભાષણો કરે છે, ચોપાન્યાં કહાડે છે, ઈત્યાદિ ઉદ્યોગમાં આપણી સ્ત્રીઓની હાલત સુધારવા પાછળ મંડી રહે છે. એ કુંવારી છે. ધન્ય છે એ પરોપકારી બાઇને!! આપણી સ્ત્રીઓ પોણોસો વરસની થઇ પરદેશમાં જાય, પારકી સ્ત્રીઓને માટે મહેનત કરે, પૈસા ખરચે, દેશમાં ને પરદેશમાં ભાષણો કરે, પોતાના જેવી બીજી પોતાની પરગજુ સખીઓને તેમાં મદદ કરવા ઉશ્કેરે, અને ચોપાન્યાં કહાડે, એવો દહાડો કયારે આવશે? ઇશ્વર! તું મારા દેશમાં મીસ મેરી કાર્પેન્ટર જેવી વિદ્વાન, પરોપકારી, ને પરાક્રમી સ્ત્રીઓ કયારે ઉત્પન્ન કરીશ.!!

આપણી સ્ત્રીઓ સઘળી હમણાંજ યુનૈટેડ સ્ટેટ્સની સ્ત્રીઓ જેવી કે મીસ મેરી કાર્પેન્ટર જેવી થઇ જાય એમ નથી. તેઓ પોતાનો વખત એમના જેવા ઉમદા કામો કરવા પાછળ ગાળે એવું હાલમાં બને તેમ નથી. તોપણ તે સઘળું નહિ તો થોડું પણ તેઓ કરી શકે ખરી. પોતાની મૂર્ખ સખીઓ સાથે ગપો માર્યાને બદલે, અથવા વહેમી વાતો કરવામાં ને નકામી કુથલી કે નિંદા કરવામાં વખત ગાળ્યાને બદલે, તેઓ પોતાની સમજુ સખીઓ સાથે મળીને કન્યાશાળામાં જઈ થોડી વાર બેસે, તેમને ઇનામ આપે, તેમને અભ્યાસ કરવાને ઉત્તેજન ને શીખામણ આપે, તેમને નીતિવાન ડાહ્યાં, સમજુ ને પરગજુ થાય એવી શિખામણ આપે, સ્ત્રીઓની જાહેર નહિ તો ખાનગી બેઠકો કરે તેવી સભાઓ કરી બીજી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓને શિખામણ મળે અને ઉતરતી

સ્ત્રીઓ પોતાના જેવી થાય એવાં ભાષણો આપી સમજાવે, ભરત, ગાયન આદિ મૂર્ખ સ્ત્રીઓને શિખવવામાં પોતાનો વખત ગાળે, તોપણ ઘણો ફાયદો થાય. આપણી સ્ત્રીઓ પોતાની મેળે મરદની મદદ વગર કાંઇ પણ કરી શકે એવું નથી. તેમને ઉશ્કેરણી જોઇએ છીએ. તેમને વારે વારે પ્રેરણા અને ટેકની જરૂર છે, તેમને જાહેરમાં (નિશાળ કે ખાનગી સભામાં) જવાની ને બોલવાની હિમ્મતની જરૂર વાની હિમ્મતની જરૂર છે. આપણા મરદો તેમને એ પ્રમાણે સારાં કામો કરવાને ઉશ્કેરે, તેમ હિમ્મત અને ટેકો આપે તો ખસુસ આપણી સ્ત્રીઓ તેમની જાતિ બેનોને અને છેવટે આપણા દેશને ઘણો ફાયદો કરી શકે. આવાં આવાં નાનાં કામ આપણાં બાઇરાં પ્રથમથીજ જો કરતાં થશે તો ધીરે ધીરે જે દેશમાં સરસ્વતી, લીલાવતિ, મનોહરી અને બીજી અગણિત સ્ત્રીઓ થઇ છે તે દેશમાં તેમને અને સ્વતંત્ર સંસ્થાનની સ્ત્રીઓને વિસારી દે એવી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થશે. માટે આપણા સમજુ મરદોએ પોતાની સ્ત્રીઓને તેમના લાયક પ્રથમ નાનાં નાનાં સારાં કામની શરૂઆત કરાવવી જોઇએ. તથા તેઓ પોતાની નવરાશનો વખત સારાં ઉપયોગી ને યોગ્ય કામો કરવામાં ગાળે તેવી તેમને શિખામણ આપી તે પ્રમાણે વર્તવાને ટેવ પાડવી જોઇએ. ભાઇઓ ! સજ્જનો ! સ્ત્રીઓને દાસત્વમાંથી મુક્ત કરો. તેમને લુંડી ટાળી પત્ની કરો. ઘરના કામધંધા સ્ત્રીઓ કરે ને બહારના પુરૂષ કરે એ યોગ્ય છે. પણ છાંડેલું ખાનાર ચાકરડી, બાપ કે ભાઇ લૂગડાં કરે તો પહેરે નહિતો રહે ચીંથરે હાલ ને મેણાં ટુણાં ખાય, એવી દુર્દશામાંથી કાઢી તેમને સારી હાલતમાં આણવા માટે તેમના સમજુ સ્વામીઓએ સાવચેતી ને સંભાળ રાખવી જોઇએ. મારી આર્યભૂમિની સમજુ માતા-

ઓએ ઊંચ પદવી પામી તે પ્રમાણે ચાલવામાં ને કરવામાં કાંઇપણ આળસ કે વિલંબ કરવો નહિ જોઇએ, એજ મારી તેમને વિનંતિ છે.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી.

આ દુનીઆના કર્ત્તા પાલણકર્ત્તા ને ભરણપોષણ કરનાર વિશ્વવ્યાપી, સર્વના પિતાની સર્વ પુરૂષોએ તથા સર્વ સ્ત્રીઓએ પ્રાર્થના કરવી એ પણ એક ઘણોજ અગત્યનો વિષય છે. જે મહાપિતાએ આપણને ટુંકી મુદતના ઉંઘરૂપી મોતમાંથી સાજી સલામત ઉઠાડયા, તેનો સવારના પોહોરમાં ઉઠીને ઉપકાર માનવો. જેણે આખો દિવસ આપણને આડે માર્ગે નહિ જવાને ચેતાવ્યા તેનો આભાર માનવો. તેની ચેતવણી ભૂલી જઈ અપરાધી થયાં હો તો ક્ષમા માગો. જેણે આપણી સંભાળ લઇને ભૂખે મરવા નહિં દીધાં, જે આપણો વખત નકામો જવા દીધો નહિ, તેને સૂતા પહેલાં સંભારવો તથા તેણે કરેલા ઉપકારનો પાડ માનવો. તેની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ ચલાયું હોય તેની માફી માગવી. હવેથી તે પ્રમાણે નહિ કરવાને અરજ કરવી, અને તેમ કરતાં અટકાવવાને આપણને પ્રેરણા કરે માટે તેના કાલાવાલા કરવા, એ શું આપણને નકામું છે ? એ શું ઓછું અગત્યનું છે ? તેમ કરવું એ શું દરેક સ્ત્રી પુરૂષનો ધર્મ નથી ? સ્ત્રીઓએ તેમ કરવું એટલુંજ નહિ પણ તેમણે પોતાનાં બાળકોને પોતાનો દાખલો આપવો, અને તેમ હમેશાં કરવાને તેમને કહેવું જોઇએ. એ રીતે કરવાથી તે મહાપિતાનો ડર આપણા મનમાં તાજો રહેછે, આપણે આડે અવળે માર્ગે ચાલતા નથી, આપણાં છોકરાં આપણું જોઇને શીખેછે, ને તેમને પણ તેજ પ્રમાણે લાભ થાય છે. ટુંકામાં આપણ સર્વે નીતિને માર્ગે ચાલી નીતિવાન થઇએ છીએ. આપણે કોઇવાર પરમેશ્વરનો ગુનો

અજાણતાં કરીએ અને ખરા અંતઃકરણથી આપણે તેની માફી માગીએ તથા ફરીને તેમ નહિ કરવાની કબુલાત આપીએ તો તે આપણને માફી આપેછે. પણ જો આપણે ફરીને તેજ પ્રમાણે કરીએ તો માફી આપતો નથી. માટે તેમ નહિ થવાને આપણે સાવચેત રહેવું જોઇએ. તે સારૂ આપણ સર્વનો ધર્મ છે કે આપણે સવારમાં ઊઠીને અને સાંજે સૂતા પહેલાં, એ રીતે દરરોજ ઓછામાં ઓછી બે વખત તેની સ્તુતિ કરવી. તથા તે સિવાય દરેક પળે, દરેક કામ કરતાં તે મહા-પિતાને પોતાની સમક્ષ સમજીને ચાલવું.

આપણી ઘણીખરી સ્ત્રીઓ "હાથમાં માળા ને પેટમાં લાળા" જેવું કરેછે. અને માળા ફેરવતી વખતે "બગભગતની પેઠે" મનમાં કાંઇ વિચાર કરતી હોયછે. એ ભક્તિ કરી ના કહેવાય. એ રીતે કરવાથી પરમેશ્વર રાજી થતો નથી, એતો લોકોને ઠગવાના ઉપયો છે. પોતે નીતિવાન અને ભકિત-વાન છે એવું લોકોને બતાવી છેતરવાનું છે. પણ તે મૂર્ખ માણસોનેજ છેતરવાની રીત છે. જ્ઞાની તો સમજેછેજ. તેમજ જગત્પિતા પણ તમારી એ યુક્તિથી છેતરાવાનો નથી. તે તો માળા ફેરવતાં કે પૂજા કરતાં તમારા હૃદયમાં તમે શું ચોજો છો, તે પણ જાણેછે. જેને તમે રાજી કરવાને એવી યુક્તિ કરોછો, તે તો તમારી એવી કૂડી ભક્તિની રીતથી ઉલટો નાખુશ થાયછે. કેટલીક સ્ત્રીઓ ભક્તિ કરવાને બાને મંદીરમાં દર્શન કરવા માટે જાયછે ને ત્યાં મહારાજો સાથે કે બીજા લોકોની સાથે જારકર્મ કરી પોતાની બૂરી મત-લબ પાર પાડેછે, તેનું નામ ભક્તિ ન કહેવાય. એ રીતે કરી તમે તે મહાપિતાનો મહા કોપ તમારે માથે ખેંચી લોછો. માટે એવી ઉપર ઉપરની બતાવવાની ભક્તિ અથવા પોતાની બૂરી મતલબ સાધવાની ભક્તિ કરવાને બદલે, અંતઃકરણથી

ખરી ભક્તિ કરો, નીતિને માર્ગે ચાલો અને પોતાના ગુનાની માફી તેની પાસે નમ્રતાથી માગો. તથા તેવો ગુનો ફરીને નહિ કરવાને સાવચેત રહો કે તે મહાપિતા તમારા ઉપર ખુશી થાય અને મુવા પછી તમને મોક્ષ આપે.

આજના વખતની આપણી ભક્તાણીઓને મંદિરમાં દર્શન કરવાને નહિ જવા સારૂ કહીશું તો તેઓ માનવાની નથી. એવી અજ્ઞાન ભક્તાણીઓને દુરાચરણને રસ્તે ચાલતાં અટકાવવાનો ઉપાય માત્ર એ છે કે સમજુ મરદોએ તેમને અટકાવવી. દર્શનને બહાને થતાં કુકર્મ તેમના ધણીઓએજ અટકાવવાં. તેમની સમજુ સાહેલીઓએ તેમને શીખામણ દેવી.

અમદાવાદમાં જેવી મરદોની પ્રાર્થના સમાજ છે, તેવીજ ત્યાં સમજુ પુરૂષોએ સ્ત્રીઓને માટે પ્રાર્થના સમાજ કરેલી છે. મરદોની ઇશ્વર ઉપર અચળ પ્રીતિ થવા અમદાવાદમાં તે નિરંજન નિરાકાર દેવની પ્રાર્થના કરવાને મંદિર બાંધેલું છે, ત્યાંજ એ અનાદિ દેવની પ્રાર્થના કરવા સ્ત્રીઓ પણ મળે છે. જેમ મરદોને આડે મારગે જતાં અટકાવવાનો અને તે પ્રભુનો ડર રખાવવાનો એ સારો રસ્તો છે તેમજ સ્ત્રીઓને પણ છે. આવી પ્રાર્થનાસમાજો આપણાં દુરાચારી મંદિરોને બદલે થાય તો આપણી સ્ત્રીઓ ખચીત દુરાચારી થતાં અટકે અને કર્ત્તાનો ભય રાખી ચાલે.

સહીઅરો કેવી જોઇએ તથા તેમની સાથે નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો.–આ ઘેરથી આ ઘેર અને આ સખીની પાસેથી આ સખીની પાસે કે આડોસી પાડોસી પાસે નવરાશના વખતમાં જવું, ગપો મારવી, પોતાના જેવી વહેમી સાહેલીઓ પાસે વાતો કરવી, ફલાણી તો ભૂત થઈ ને ફલાણી કુવા ઉપર બેશી રહે છે; ફલાણા ચકલામાં ફલાણી ફલાણી ગીતો ગાય છે; ફલાણો તો સાપ થયો છે

તે ફલાણીને ફરડીને બોલે છે; ફલાણીના ઘરમાં તો ભૂત છોકરાં રમાડે છે, ને ફલાણીના ઘરમાં તો ભૂત ફલાણીની છાતી ઉપર ચઢી બેસે છે; બેન સામકોર તો આવી અને પ્રેમકોર તો આવી; બળ્યું હવે લાડકોરનું તો નામજ જવા દેની બેન. આવી આવી વાતો કરી વખત નકામો ગાળવો અને વખતે લઢી પડવું; જો ગાવું હોય તો અનીતિનાં ગીત ગાવાં બિભત્સ બોલવું, ભૂંડી વાતો કરવી, આ તેમની નવ-રાશના વખતનો ઉપયોગ ! ! સંગત એવી ન કરવી જોઇએ કે તે અનીતિવાન કે વહેમી હોય. અનિતિ કે વહેમની વાતો કરે, અને અજ્ઞાનીની પેઠે ભેગાં થઈ લઢાઇઓ કરે એવાનો તો સંગજ કરવો નહિ જોઈએ. સોબતમાં તેવું કોઇ હોય તો આપણે તેને સુધારવી કે ન સુધરે તો તેની સોબત તજવી. ડાહ્યાની સોબત કરી રૂડી નીતિની ને સદ્‌ગુણની વાતો કરવી. નીતિની ને ઇશ્વર ભકિતની (પ્રેમની—શૃંગાર રસની નહિ,) ગરબીઓ કે કાવ્ય ગાવી, પોતાની ને તેમની હાલત કેમ સુધરે તથા તે સારૂ શા શા ઉપાયો કરવા જોઇએ તે શોધવા, દેશ પરદેશના સમાચાર વિશે કે પુસ્તકો વિશે વાતો કરવી, ઘરનાં અને બીજાં સગાં વહાલાં રાજી કેમ રહે તેનો વિચાર કરવો, કોઈ નવિન જાતની વિદ્યા, ગાયન, ભરત, ઇત્યાદિ પોતાને આવડતું હોય તો તેમને શીખવવું, અથવા તેમને આવડતું હોયતો આપણે શીખી લેવું. કોઇ પરોપકારના કે ભલાના કામમાં મદદ કરવાના વિચાર કરવા. રોવા કુટ-વાનો, નાતો જમાડવાનો, કુળ રૂપી કુવામાં પડવાનો (લગ્ન સંબંધી) બાળલગ્ન કરવાનો, વિધવા વિવાહ નહિ કરવા દેવાનો વગેરે જે બૂરા ચાલોએ આપણા દેશને ખરાબ કરી નાંખ્યો છે, તે ચાલોનો નાશ કરવાને આગેવાની કરવાને ઉત્સાહી થવું. સ્ત્રીકેળવણીમાં મદદ કરવી, કન્યાશાળા જઇને તપાસવી, તેમને ઇનામ, શિખામણ વગેરે આપી ઉત્તેજન

આપવું, એવું શાણી સાહેલીઓનું કામ છે. વરો કરવાનો ધારો બંધ કરવાથી બચેલા રૂપીઆ ખરા પુન્યના કામમાં વાપરવાને મહેનત કરવી એ સરખી ને શાણી સાહેલીઓનું કામ છે. સ્ત્રીઓની હાલત સુધારવાને ઉપાયો શોધવા સારૂ સભાઓ કરવી અને ભાષણો આપવાં એ સાહેલીઓનું કામ છે. તથા સમજુ સ્ત્રીઓએ એવીજ સાહેલી કરવી જોઈએ, અને નવરાશનો વખત એવાંજ કામ કરવામાં ગાળવો જોઇએ.

પોતાના ઘરમાં પણ નવરાશના વખતમાં ઘણું કામ કરવાનું હોય છે. બાળકોની માવજત કરવી એ તેમનું મુખ્ય કામ છે. ઘરમાં સર્વ વ્યવસ્થા કર્યા પછી, બાળકોને નવરાવી ધોવરાવી, ઓળી ચોરી સાફ કર્યા પછી ઘરમાં વાળીઝાડી રાચરચીલું સાફ કરીને ગોઠવ્યા પછી (ચાકર હોય તો તે સઘળું કરાવ્યા પછી) ઇશ્વરની ભકિત કરી પરવાર્યા પછી નવરાશના વખતમાં પોતાનાં નાનાં બાળકોને પોતાની પાસે બેસાડી નીતિની વાતો કહેવી, પોતાની સાથે હમેશાં ઇશ્વર-ભકિત કરાવવી કે તેઓ પણ નાનપણમાંથીજ ઇશ્વરનો ડર રાખતાં ને નીતિને રસ્તે ચાલતાં શીખે. તે પછી તેમને ભણાવવાં, દરેક વાતમાં દરેક વખતે બાળકને જ્ઞાન ને ઉપ-દેશ મળે તેમ કરવુ. જમતી વખતે પણ તેમને રમુજ પડે ને જ્ઞાન મળે, એવી વાતો કરવી, રમતી વખતે ફરતાં હરતાં કુચાલે ચાલતાં, જૂઠું બોલતાં અને નઠારે રસ્તે ચાલતાં જુવો તો તુરત તેમને અટકાવો. તેમને ફરી ફરીને ટોકો ને અટકાવો તથા સુમાર્ગે ચાલતાં શીખવો. તેમને તેમના ગજા પ્રમાણે દરરોજ જ્ઞાન આપો; તેઓ પરોપકારી ને સદ્ગુણી થાય, તમારા નામને અને કુળને દીપાવનાર થાય, તેવાં નીવડે, એવો ઉપદેશ કરો. તેઓ સ્વાર્થી અને મતલબીઆં બાયલાં ને પરતંત્ર, જૂઠાં ને નામબોળું ન થતાં પરોપકારી ને પરગજુ, હિમ્મતવાન ને સ્વતંત્ર, પ્રમાણિક ને નામદાર

થાય એવી પ્રેરણા કરો, બાકીના નવરાસના વખતમાં નીતિનાં, જ્ઞાનનાં ને ખરી ભક્તિનાં પુસ્તકો વાંચો, ભરત ભરો, સીવો, સાંધો અને બીજાં ઘર ઉપયોગી કામ કરો. તે કામથી પણ પરવારો તો વળી નવાં નવાં ન્યુસપેપરો વાંચો કે જેથી પરદેશની હાલત માલમ પડતી રહે; તથા તમારા જ્ઞાનમાં તાજો વધારો થતો રહે. ત્યાંની સ્ત્રીઓની હાલત અને ગુણ તપાસો. તેમના લેવા લાયક સદ્દગુણો હોય તે તમે લો, ને તજવા લાયક દુરગુણો હોય તે તજો, તેઓ જેમ સુધારામાં આગળ પગલાં ભરતી જાય છે, પોતાના સ્વામીને દરેક બાબતમાં બનતી મદદ આપવામાં પાછળ પડતી નથી, તેમ તમે તેના સદ્દગુણો ને હિમ્મત શીખો. તથા આપણા દેશનું કલ્યાણ થાય તેવું કાંઇ કરો. તમારી નવરાશના વખતનો યોગ્ય ઉપયોગ તમે એ રીતે કરતાં શીખો, એવી તમને સર્વને મારી વિનંતિ છે.

રોવા કુટવાનો ચાલ—આ ચાલથી પણ આપણી સ્ત્રીઓનો ઘણો વખત નકામો જાય છે. કેટલીક મોટી નાતોમાં કે જેમાં દરરોજ ઘણું કરીને એકાદ મોત થાય છે, તે નાતની સ્ત્રીઓને તો દરરોજ બે ચાર કલાક નકામા જાય છે. કેટલીક નાતોમાં તે કરતાં કાંઇ ઓછો વખત જાય છે. ટુંકામાં સરાસરી દરરોજ ઓછામાં ઓછો અરધો કલાક દરેક સ્ત્રીનો નકામો જાય છે, એમ ગણીએ તો, લગભગ આખા વરસમાં એક પખવાડીયું (રાત નહિ) તે સ્ત્રીનું નકામું જાય છે. એટલે જો કોઇ સ્ત્રી ૪૮ વરસ એ પ્રમાણે કરે તો તેમાં ઓછામાં ઓછા બે વરસ તો, તેના રોવા કુટવામાંજ. જાય. એટલે તેની આખી જીંદગીનો ચોવીશમો ભાગ તો માત્ર રોવા કુટવામાંજ જાય !! આ કેવું નુકસાનકર્તા છે. એટલો વખત કોઇ ઉપયોગી કામ કરવામાં વાપર્યો હોય તો કેવું સારૂં ! રોવા કુટવાના ચાલથી એ સિવાય પણ બીજા ઘણા ગેર-

ફાયદા છે. કેટલીક ઉઘાડી છાતીએ ઉછળી ઉછળીને જોરભેર કુટતાં પોતાની છાતી ફાડી નાંખે છે, ને તેથી લોહી નીકળે છે, કુટવાની અસરથી કેટલીક ગર્ભવંતી સ્ત્રીના ગર્ભ પણ ગળી પડે છે. તેમજ એ ચાલ મન ઉપર અને તન ઉપર અસર કરી માણસને બિમાર કરે છે. ને તેથી ઘણું નુક્સાન થાય છે. ત્યારે વિચારો કે એ બૂરો ચાલ આપણને કેટલો હાનીકર્તા છે ? શાસ્ત્રમાં પણ રોવા કુટવાની મના છે. (ગરૂડ પુરાણ જુઓ.) વળી કુટવાથી મરનાર માણસ કાંઇ ફરીને જીવતો થતો નથી. જો જીવતો થતો હોય તો ભલે પથ્થર લેઇને છાતી કુટે !! પણ તે પ્રમાણે કોઇવાર કોઇપણ જીવતો થયો નથી, તેમજ મરનારને પણ કુટવાથી કાંઇ લાભ થતો નથી. ઉલટું ગરૂડ પુરાણમાં કહ્યા પ્રમાણે નુક્સાન થાય છે. ત્યારે રોવું, કુટવું, વખત નકામો ખોવો ને માંદા પડવું તથા મરનારને ફાયદાને બદલે ઉલટું નુકશાન કરવું એ શા વાસ્તે ? મરનારનાં પાસેનાં સગાંને ત્યાં જઇ ધીરજ આપવી એ તેમનાં સગાં વહાલાંનું કામ છે. પણ રડવાથી તો ઉલટી તેને વધારે અસર થાય છે. વળી રડવા આવનારી બધી કાંઈ તેની સગીઓ હોતી નથી; તેથી કેટલીકને તો રડતું પણ આવતું નથી, ત્યારે તે પોતાનું દુઃખ સંભારીને રડે છે. ને કેટલીક તો બિલકુલ ઢોંગ કરે છે. કેટલીક બીજી કેવું કુટે છે તે જોવાને અને કેટલીક માત્ર રમુજની ખાતર આવે છે !! ત્યારે તેમ કરી નકામો વખત શા માટે ગાળવો ? રોવા કુટવા આવનારી સ્ત્રીઓની નીતિ પણ તુટે છે. જેઓ ઘર ખુણે કે ઓઝલ પડદે રહેનારી હોય છે, તેઓ ઉઘાડે છોગે છાતી ઉઘાડી મુકીને કૂટે છે તે વખત તેમની લાજ ને શરમ ક્યાં જાય છે ? છાતી ઉઘાડી મુકવામાં તેમની લાજ જતી નથી અને છૂટાં ફરવામાં આબરૂ જાય છે !! એ કેવી વાત ! ઓઝલ પડદામાં રાખ્યાથી નીતિ સચવાય છે એમ કાંઇ નથી. તેમાં પણ અનીતિવાન સ્ત્રીઓ ઘણી હોય છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

સદ્ગુણો એ સ્ત્રીઓના શણગાર છે.

ઘરના સુખનો સઘળો આધાર સ્ત્રીના સદ્ગુણો ઉપર રહેલો છે. સ્ત્રીની શોભા ને ખૂબસુરતી પણ સદ્ગુણો ઉપર રહેલી છે, એ સદ્ગુણોજ તેના સ્વામીને આનંદ પમાડે છે, ને સુખી કરે છે. ઉપરથી ગમે તેવી ખૂબસુરત સ્ત્રી હોય, પણ જો તેનામાં સદ્ગુણો ન હોય તો તે સ્ત્રી તેના ઘરનાંને આનંદ પમાડી શકતી નથી. તેના સ્વામીને તે દુ:ખી કરે છે, તથા તેની ખૂબસુરતી, સદ્ગુણો વિના ઘરમાં કજીઆ કંકાસનું મૂળ થાય છે. સદ્ગુણ રહિત સ્ત્રી તેનાં છોકરાંની સંભાળ રાખતી નથી, પરોણાની યોગ્ય બરદાસ લેતી નથી, મધુર વચન બોલતી નથી, ઘરનાં કોઇ ઉપર હેત પ્રીતિ રાખતી નથી, ગુસ્સાને પોતાના હૃદયમાં ઘર કરવા દે છે, સંપનું સુખ તે સમજતી નથી, એક પતિવ્રત્ત કે શીયળવત્ત પાળતી નથી, તેના સ્વામીનો યોગ્ય સોબતી થતી નથી. ટુંકામાં સઘળી રીતે તે પોતાના દુ:ખનું સાધન થઇ પડે છે. ઉપરથી બદસુરત હોય, તો પણ જો તે સદ્ગુણી હોયતો તે ખૂબસુરત પણ દુરગુણી સ્ત્રી કરતાં ઘરનાંને વધારે સુખનું સાધન થઈ પડે છે. તેની બદસુરતીને તેના સદ્ગુણો ઢાંકી નાંખે છે. સુઘડતાથી, નમ્રતાથી, સભ્યતાથી, મધુર વચનથી, સંતોષ ને સંપથી, અંત:કરણની હેત પ્રીતિ દર્શાવ્યાથી, ગુસ્સો તજવાથી, શીયળવ્રત પાળવાથી, પરોણાની યોગ્ય બરદાશ લેવાથી ને ઉદ્યોગીપણાથી ઘરનાંને, પરોણાને, અને આડોસીપાડોસી તથા સગાંવહાલાંને તે સુખનું સાધન થઇ

પડે છે. ઉપરથી દેખાવડા પણ કાળા, બળેલા ને ન ખવાય એવા ગરભવાળા ઇંદ્રવર્ણાના ફળને કોઇ લેતું નથી, કેમકે તે કાંઇ કામમાં આવતું નથી. જે તેના ગુણ જાણે છે તે તેને પહેલેથીજ તજે છે, ને નથી જાણતા તે હાથમાં લેઇ જોઈને નાખી દે છે. પણ તેવાં ઉપરથી દેખાવડાં હોય કે નહિ પણ અંદરથી સ્વાદિષ્ટ એવાં મીઠાં ફળ ગમે તેવી હરકતો પડતાં છતાં પણ લે છે. તેજ પ્રમાણે સદ્ગુણ વિનાની દેખાવડી સ્ત્રી ઇંદ્રવરણાની માફક તેના ધણીને અને ઘરનાં સઘળાંને અકારી થઇ પડે છે. પણ સદ્ગુણવાળી, નહિ દેખાવડી સ્ત્રી તેના પતિને અને ઘરનાં સઘળાંને ચાહે છે ને તે સ્ત્રીને તેના ઘરનાં ચાહે છે. સ્ત્રીઓ સોનારૂપાનાં કે હીરા મોતીનાં ઘરેણાંને ઉપરનું બદન શોભાવવાને ઘણું ચાહે છે. તે સારૂ સ્વામી સાથે કજીઓ કંકાસ કરે છે, ખરચ કરાવે છે, પૈસા નકામા રોકી રખાવે છે, ને વખતે ઘણી હઠ કરીને તેના ધણીની શકિત નહિ હોવાથી ઘરેણાં સારૂ કરજના ખાડામાં નાંખે છે, તથા તે દુઃખી કરે છે. એ દુઃખમાં પોતાને પણ ભાગ લેવોજ પડે છે. તેમજ કોઈ કોઇવાર તો તેજ ઘરેણાંને પાછાં અરધી કે તેથી પણ ઓછી કીમતે વેચવાની તેમને જરૂર પડે છે. ઘડેલા ઘાટ ભાગી નંખાવી બીજા કરાવે છે તેમાં સોનીનું કામ થાય છે. એવી હઠીલી ને મૂર્ખ સ્ત્રીઓ ઉપરના બદનની માફક અંતઃકરણને સદ્ગુણોના શણગારો વડે શોભાવવાને તેટલી મહેનત અને હઠ કરે, તો ખચીત તેઓ તેને પોતાને, તેના સ્વામીને અને ઘરનાં સઘળાંને ઘણાં સુખી કરી શકે, માટે સમજુ સ્ત્રીઓએ તેમજ કરવું જોઇએ.

થોડું બોલવું, મોટાની મરજાદા રાખવી, ગુસ્સાને કબજે રાખવો, સઘળાં ઉપર હેત રાખવું. વેહેલાં ઉઠવું, મિતા-

હાર કરવો, શાંત સ્વભાવ રાખવો, ઉદ્યોગી થવું, મધુરવાણીથી બોલવું, વિવેકથી વર્તવું, બીજાઓનું સારૂં ઇચ્છવું, પરોપકારી થવું, અદાવત ન રાખવી, નિંદા ન કરવી, પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરવી, સભ્યતા રાખવી, શીયળવ્રત પાળવું, ઇશ્વરભક્તિ કરવી તથા તેનાથી ડરીને ચાલવું એ વગેરે સ્ત્રીઓને અંતઃકરણના શણગારો છે. *

ગુસ્સાને કબજે રાખવાથી, શાંતિ ને સંતોષ રાખવાથી તેના ધણીને તે સુખ આપી શકે છે. કાંઈ બોલવું ચાલવું થાય, અથવા દુઃખનો વખત આવે ત્યારે તે તેના સ્વામીને શાંત કરી શકે છે, તથા સંતોષથી તેને ધીરજ આપી તે દુઃખો ખમવાને તે શક્તિવાન કરે છે. ઉદ્યોગી હોવાથી તે ઘરના કામકાજથી જલદી જલદી પરવારીને ધણીને મદદગાર થઇ શકે છે. મધુર વાણીથી કે ગાયન ગાઇને તેને શાંત પાડી દુઃખ વીસરાવે છે. પ્રીતિથી અને દયાથી જેની સાથે તે વર્તતી હતી, તેના પ્યારને અને દયાને એ રીતે તે પાત્ર થાય છે, ત્યારે તેઓ એને યોગ્ય આશરો આપે છે, થોડું બોલવાથી અને મર્યાદશીળ હોવાથી આડોસી પાડોસી વગેરે સરવે તેનાં વખાણ કરે છે અને કીર્તિ ગાય છે. શિયળવૃત્ત પાળવાથી તેના સ્વામી ઉપર જેવી અચળ પ્રીતિ

---

* સ્ત્રીએ કેવી રીતે ચાલવું તે વિશે મનુસ્મૃતિના ૫ મા અધ્યાયના ૧૫૮ માં શ્લોકમાં મનુ કહે છે કે

आसीता मरणात्क्षांता नियता ब्रह्मचारिणी
यो धर्म एक पत्नीनां कांक्षंती तमनुत्तमम् ॥

મતલબકે—સ્ત્રીએ મરતા સુધી પારકાંના કરેલા અવગુણ નહીં ગણકારતાં ક્ષમાવંત રહેવું, નિયમવ્રત્ત પાળવું, સર્વ ઇંદ્રિયવિષય દૂર કરી સદાચરણના નિયમ પાળવા તથા જે સ્ત્રીઓ એકજ સ્વામીને સુખ દુઃખમાં વળગી રહેલી છે, તેમના જેવો ધર્મ પાળવો.

તેની હોવી જોઇએ તેવીજ હમેશ રહે છે, તેથી તેઓ અરસપરસ સંપથી ચાલીને સુખી થાય છે.

શિયળવૃત્ત પાળવું.—માણસ માત્રને એ અગત્યનું છે, કે તેણે નીતિથી ચાલવું તેમજ સ્ત્રીઓને તે જરૂરનું છે, જેમ મરદનામાં તેમજ સ્ત્રીનામાં પણ વ્યભિચારનો દોષ હોવો ન જોઈએ. સ્ત્રી પુરૂષનાં જ્યારે લગ્ન થાય છે, ત્યારે એક બીજા ઉપર અચળ પ્રીતિ રાખવાનું વચન લેવાય છે. તે પ્રમાણે જો સ્ત્રી પુરૂષ ઉપર અચળ પ્રીતિ ન રાખે, પરાયા પુરૂષ સાથે પ્રીતિ બાંધે, તો તેણે પોતાનું આપેલું વચન તોડયું કહેવાય. ઇશ્વરને હાજર જાણીને આપેલું વચન, જો બેમાંથી એક પણ તોડે, તો તેના ઉપર પરમેશ્વર ગુસ્સે થાય છે. મરદે સ્ત્રીનો હાથ ઝાલીને અગર સ્ત્રીએ પોતાનો હાથ મરદને આપીને, તેઓ એક બીજા ઉપર વચન વડે પ્રીતિ રાખવાને બંધાયાં છે. અથવા તેઓ અરસપરસ પોતાનું આપેલું દીલ તોડીને તેઓમાંનું એક પણ જો પરાયાને પોતાનું દીલ અર્પણ કરે—પછી ગમે તે કારણથી તો તે પરમેશ્વરનો મોટો ગુન્હેગાર ને ચોર થાય છે. વળી એજ પ્રમાણે માણસો સંસારિક નિયમ તોડીને વર્ત્તે, તો તેથી સંસારમાં પરણવાનું કારણ રહેતું નથી, તથા એ રીતે ચાલ્યાથી ધીરે ધીરે તેઓ જંગલી સ્થિતિમાં આવી જાય છે. ઇશ્વરી નિયમ પણ એવો છે કે, એક પુરૂષે એક સ્ત્રી, ને એક સ્ત્રીએ એક પુરૂષ વરવો. એજ સારૂ તેણે આ દુનિયામાં મરદ અને સ્ત્રીની સંખ્યા લગભગ બરાબર કરી છે. સ્ત્રી જો પોતાના પરણેલા મરદ ઉપર ખરી પ્રીતિ રાખતી નથી, તો મરદની પ્રીતિ તે સ્ત્રીના ઉપર પણ બરાબર રહેતી નથી, એ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે એ પ્રમાણે થાય, ત્યારે તેમની સંસારિક સ્થિતિ ભ્રષ્ટ અને ધિક્કાર જોગ હાલતમાં આવી જાય છે.

અને તેજ પ્રમાણે જો દેશના સઘળા લોકો ચાલે તો તે દેશની હાલત પણ તેવીજ થઇ જાય છે. તેઓને ઘરમાં બનતું નથી. હમેશાં કજીઆ થાય છે અને કોઇ દિવસ સુખ પામતાં નથી. વ્યભિચારીને બીજા માણસોની અને ઇશ્વરની ચોરી કરવી પડે છે, ને તેને કોઇ દિવસ નિરાંતે જંપીને ઉંઘ આવતી નથી. તેથી જે સુખ મેળવવાને તે ફાંફાં મારે છે. તે સુખ મળતું નથી.

આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ કે, જે સ્ત્રીઓ પંડે ખરાબ હોય છે, તેમનાં બાળકપણ તેવાંજ ખરાબ નીકળે છે. તેઓ તેમનાં માબાપોનું જોઇને તેમનો દાખલો લેઇ નાનપણમાંથીજ વ્યભિચારી થઇ જાય છે. બાપનો દાખલો લેઇને દીકરો અને માનો દાખલો લેઇને તેની દીકરી, ઘણું કરીને જાર કર્મ કરતાં શીખે છે. અને એ રીતે આખું કુટુંબ વ્યભિચારી થાય છે, તેમની આબરૂ જાય છે, નિંદા થાયછે, તેઓ કંગાળ ને ગરીબ હાલતમાં આવી પડે છે, ને જ્યાં ત્યાં તેમના ઉપર ધિક્કાર ને ફીટકાર પડે છે. સૌથી વધારે આ જગતનો પિતા તેમના ઉપર નારાજ ને ગુસ્સે થાય છે, એટલે વ્યભિચારીને આ દુનિયામાં સુખ મળતું નથી, અને પરદુનિયામાં પણ તે નર્કમાં પડે છે. માટે આપણી સઘળી સ્ત્રીઓનો અને મરદોનો ધર્મ છે કે, તેમણે વ્યભિચાર ન કરવો. શિયળવ્રત પાળવું એ સ્ત્રીઓનો શણગાર છે. શિયળ પાળનારી સ્ત્રીનાંજ જ્યાં ત્યાં આ દુનિયાંમાં વખાણ થાય છે, અને પરદુનિયાંમાં પરમેશ્વર તેને અચળ સુખ આપે છે.

વ્યભિચાર કરવો એના જેવી ખરાબ વસ્તુ આ દુનિયામાં એકે નથી. વ્યભિચાર કરવા કરતાં તો ફળ, ફુલ કે કંદમૂળ ખાપને (આત્મહત્યા કરીને) મરી જવું એ વધારે

સારૂં છે એવું મનુસ્મૃતિના ૫ મા અધ્યાયના ૧૫૭ મા શ્લોકમાં મનુ કહે છે.

कामंतु क्षपये देहं पुष्प मूल फलैःशुभैः
नतुनामापि गृह्णीयात्पत्यौमेतेपरस्यतु ॥

મતલબ કે —ફળ ફૂલ તથા કંદમૂળ ખાઇને પોતાનો દેહ ત્યાગ કરવો તેની હા, પરંતુ વ્યભિચાર બુદ્ધિથી પરપુરૂષનું નામ પણ ઉચ્ચારવું નહિ એવી સ્ત્રી તે સતી જાણવી.

હે ! મારી સ્વદેશની બેનો અને માતાઓ તમે એ ઉપરના શ્લોક ઉપરથી શીખામણ લો અને સદ્વિચાર કરી સદ્‌ગુણ ગ્રહણ કરો.

વેહેમ તજવા.—હિંદુ સ્ત્રીઓમાં જેટલા અને જેટલી જાતના વેહેમો છે, તેટલા અને તેટલી જાતના વેહેમો હું ધારૂંછું કે આ દુનિયાના બીજા કોઇ ભાગમાં નહિ હોય. એ વેહેમોને લીધેજ આ દેશની ઘણી સ્ત્રીઓ ઘણીવાર વ્યભિચારી થઇ જાય છે, વેહેમને લીધેજ તેઓ અને તેમનાં વહાલાં બાળકો પ્રાણ ખુએ છે. અને વહેમને લીધેજ તેઓ ઘણીવાર દુઃખ વેઠે છે. આ બધા વહેમોનું કારણ તેમની મૂર્ખાઈ છે, તેઓ અજ્ઞાન હોવાથી તે વેહેમો દૂર કરી શકતી નથી, શુકન મુહૂર્ત જોનાર અને જોવડાવનાર તે આપણી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ છે, તેઓને માલમ નથી કે આપણે કોઇ કામ સારૂ પરદેશ જતા હોઇએ અને રસ્તામાં બિલાડી આડી ઉતરે, તો તેને અને આપણા કામને શો સંબંધછે? તેમને માલમ નથી કે કોઇ શુભ કામ શુભ ઇચ્છાથી ને આગ્રહથી કરવા માંડીએ તો તે પાર પડે છે. પછી તે સારા શુકન કે મુહુર્તમાં કરો. તેઓને માલૂમ નથી કે ગ્રહોને આપણા કામ સાથે શો સંબંધ છે. ? તથા આપણી પૃથ્વી જેવા તે

પણ ગ્રહો છે. તો તે ગ્રહો આપણા કામને કોઈપણ રીતે કેમ અસર કરી શકે ? અખો કહે છે કે,—

અષ્ટપદી.

શુક્ર કાણોને લૂલો શની, બૃહસ્પતિએ ખોઇ ભામિની;
મંગળ તો કહાવે ત્રિકોણ, બુધને તો પૂછેછે કોણ,
રવિ ભમતો ને શશિનો ખે, રાહુ ધડ વિનાનો રહે;
ગ્રહો બિચારા પરવશ ફરે, તે ગ્રહ અખાને શું કરે. ૧

એ પ્રમાણે ગ્રહો આપણને કાંઈ કરી શકતા નથી કે આપણા કામને કાંઇ અસર કરી શકવાના નથી. તો આપણે ગ્રહ, પનોતી, જોગણી, શુકન મુહુર્ત ફળ, જોશ ઇત્યાદિ શા માટે જોવડાવવાં. તથા ખોટા ગ્રહ હોય તો નકામો મનમાં વહેમ ઉત્પન્ન કરી, શા માટે દિલગીર ને દુ:ખી થવું? "એક રાજાને એક જોશીએ રાજાના પૂછવાથી કહ્યું કે હવે આપને ત્રણ માસ જીવવાનું બાકી છે, રાજા આ સાંભળીને દિલગીર થઇ સૂકાવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં વજીરને તેનું કારણ જ્યારે માલૂમ પડ્યું, ત્યારે તેણે ચતુરાઇથી, રાજા સભા ભરીને બેઠો હતો તે વખતે તેજ જોશીને બોલાવીને પૂછ્યું કે, આ પનો આવરદા કેટલા વરસનો છે ? જોશીએ કહ્યું કે સાઠ વરસનો, વજીરે કહ્યું કે આપની ઉમર કેટલા વરસની થઇ ? જોશી બોલ્યો કે ત્રીસ વરસ થયાં ને હવે ત્રીસ વરસ જીવવાનાં બાકી રહ્યાં છે. વજીરે કહ્યું કે મહરાજ આપ ભૂલતા હશો. જોશી કહેકે નહિ. ભૂલીએ કેમ ? અમે તો અમારૂં આયુષ્ય જોઇને નક્કી કરી રાખ્યું છે. જોશીને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળીને વજીરે જોશીનું માથું ઉડાવી દીધું ને મારી નાખ્યો. રાજા વજીર ઉપર ગુસ્સે થઇને બોલ્યો કે તેં આ પ્રમાણે શા વાસ્તે કર્યું ? વજીરે કહ્યું કે મહરાજ સાહેબ એજ જોશી કહેતો હતો કે હજુ તો મારે બીજાં ત્રીસ વરસ

જીવવું છે. પણ આપ જુઓ છો કે ત્રીસ મિનીટ પણ પૂરો જીવ્યો નહિ. તો જે માણસ પોતાનો આવરદા નક્કી કરી શક્યો નહોતો, તેણે આપનો આવરદા શી રીતે નક્કી કર્યો હોય ? માટે સાહેબ એતો સૌ, એ લોકોનો ઢોંગ ને કમાઇ-ખાવાના રસ્તા છે, આપ સાહેબ એ બાબતની દિલગીરી તજો ને બરાબર રાજ્ય કારભાર ચલાવો. રાજા આથી શિખામણ લેઇ દિલગીરી છોડી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો ને બીજી લાંબી મુદ્દતસૂધી જીવ્યો. જો તે રાજાને આવો ચતુર વજીર મળ્યો ન હોત અને એણે આવી યુક્તિ કરી ન હોત તો એ રાજા ત્રણ માસની અંદર જરૂર, શોકથી મરી ગયો હોત. આ ઉપરથી વાંચનાર બાઇઓ શિખામણ લો, કે જે માણસ વેહેમ રાખે છે તેનેજ વેહેમ નડે છે. તે વેહેમથી માંદો પડે છે, ને વખતે મરી જાય છે, માટે સઘળા વેહેમ છોડો. ભૂત, પ્રેત, જાદુ, મંત્ર, ડાકેણ, શાકેણ. મૂઠ, નજર-બંધી, નજર લાગવી, એ સઘળું ખોટું છે, અને માત્ર વહેમ રાખનારજ વહેમાઇને મરે છે. મરદ કરતાં સ્ત્રીનું કાળજું પોચું હોવાથી એ વહેમોની અસર સ્ત્રીઓને જલદી થાય છે. હમેશાં સ્ત્રીઓને ભૂત, પ્રેત, ડાકણ, શાકણ, વગેરે વળગે છે, પણ મરદને વળગતાં નથી. જો કોઈ પોચા કાળજાનો મરદ હોય તો તેમ કોઇવાર એવી અસર થાય છે ખરી. મતલબ કે કાચા હૈયાનાં માણસને ને સ્ત્રીને ભૂત વળગે છે. માટે સઘળી સ્ત્રીઓએ એ વહેમો તજવાને હૈયું કઠણ રાખવું. મનમાં બીવું કે દહેશત રાખવી નહિ. મનને ઢચુંપચું નહિ, પણ સ્થિર રાખો, તો હું ખચીત કહુંછું કે તમને કોઇવાર ભૂત પ્રેત વળગશે નહિ. કેમકે વહેમ વિના વહેમની અસર થતી નથી. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ તો કામ કરવા માટે, કે બીજાં કેટલાંક કારણથી પણ પોતાને જાણી

જોઇને ભૂત વળગાડે છે માટે ખરી વાતની તપાસ કરી તેના કારણનો નાશ કરવો, એટલે તેનું ભૂત જતું રહેશે. નજર-બંધી કે નજર લાગવી એ પણ તેટલુંજ ખોટું છે. આપણે દેખતા હોઇએ તો આપણી નજર બાંધી શકાતી નથી. માત્ર આપણી નજર ચૂકવી શકાય ખરી. એ જાદુના વહેમ જવા સારૂ બેહેનો ! તમે જાદુકપટ પ્રકાશની ચોપડીઓ વાંચો એટલે એ સંબંધી તમારા વહેમો ખોટા છે તેની ખાતરી થશે. તમે સારી સ્ત્રીઓની-વહેમી નહિ એવી સ્ત્રીઓની-સોબત કરો, સારાં પુસ્તકો વાંચો, ને વખતે વખત તમારા સમજુ સ્વામી પાસે એ વિષે ખુલાસા માગતાં રહો, તો તમારા વહેમો નાશ પામશે. તમારામાં એવા વહેમો હોવાથી તમારી વાતો સાંભળીને તમારાં બાળકો પણ વહેમી થઇ જાય છે. માટે તમે ખાતરી કરીને એ વહેમો છોડો, અને તમારા બાળકોના સાંભળતાં એવી વહેમ ભરેલી વાતો ન કરો. કેમકે નાનપણથી તેમના મનમાં પેઠેલા વહેમો જતા નથી અથવા એ વહેમો ખસતાં ઘણીવાર માંદાં પડે છે, માટે એવી વહેમી વાતો તેમની આગળ કોઇ દિવસ ન કરતાં ઉલટી તેમના વહેમો જાય એવી વાતો કરો, ને તેમને હિંમતવાન બનાવો. વહેમને બદલે બીજી ઉપદેશની વાતો કરો, કે જેથી તેમને કંઇ શીખામણ મળે, ને લાભ થાય.

કેટલીક સ્ત્રીઓ વશીકરકણની વિદ્યા સારૂ એટલે પોતાના ધણી સાથે બનતું નથી ત્યારે તેને વશ કરવા સારૂ, કે પોતાને છોકરાં થતાં નથી ત્યારે જંત્રમંત્રથી પોતાને છોકરાં થાય તે સારૂ કોઇ જોગીની, જતિની કે વેરાગીની સેવા કરેછે, ને ઘણીવાર તેથી તેઓ વ્યભિચારી થઈ જાય છે. તોપણ તેમને ધારેલું ફળ મળતું નથી. ત્યારે તેઓ કર્મને માથે દોષ મૂકે છે. વશીકરણની વિદ્યા તે જાદુ મંત્રમાં નથી, પણ

પતિવ્રત પાળવામાં ને શિયળવ્રત પાળવામાં છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાં માંદાં પડે છે, ત્યારે તેમને નજર લાગી હશે, મૂઠ મારી હશે, કે બીજો કંઇ વળગાડ હશે, એમ જાણી જાદુ મંત્ર કરે છે, નજર બાંધે છે, ઉતાર મૂકે છે, બાધા-આખડી રાખે છે,–ઇત્યાદિ વહેમી ઉપાયો કરે છે, પણ તે રોગની વૈદ કે ડાક્તરની મારફત તપાસ કરતી નથી અને ઓસડ આપતી નથી. એ રીતે દવા નહિ કરવાથી, તે વહેમી મા, પોતાના બાળકની હત્યારી થાય છે. માટે સર્વે સમજુ સ્ત્રીઓએ એવા સઘળી જાતના વહેમ તજી બાળક માંદું પડે તો કોઇ સારા વૈદની કે ડાક્તરની સલાહ લઇ, તાકીદે દવા કરવી, કે એ રીતે આપણી સ્ત્રીઓના અજ્ઞાનપણાથી હજારો બાળકોના પ્રાણ જતા બચે, ને વ્યભિચાર અટકે.

વહેલા ઉઠવું.–વેહેલા ઉઠવાનો પણ સ્ત્રીઓનો સદ્‌ગુણ છે, તેથી સઘળાં કામ કરવાની ચંચળાઇ રહે છે. વેહેલાં ઉઠી ઘરને વાળી ઝુડી, દાતણ પાણી કરી, પોતે નાહી ધોઈ, છોકરાંને નવરાવી ધોવડાવી, તેમનું માથું ઓળી ચોળી, રસોઇ પાણી કરીને, તથા ઘરનાં બીજાં કામ કરીને તે વહેલી નવરી થાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ તે કામ કરવાની તેને ચંચળાઇ રહે છે. સઘળાં કામનો પાર તેને જલદી આવવાથી કોઇ કામ કરવામાં તેને ઉતાવળ કરવી પડતી નથી. કામ કરવામાં ઉતાવળ કરવી પડે છે. તેથી તે કામ બગડવાનો ઘણીવાર સંભવ રહે છે. પણ વહેલાં ઉઠવાથી તેમ થતું નથી, સવારમાં જે વેહેલી ઉઠી પોતાનાં કામ વેહેલાં કરી રહે છે, તેને કોઈ કામમાં મોડું થતું નથી, અને સાંજે પણ પોતાનાં સઘળાં કામથી વેહેલી ફારક થાય છે. મોડી ઉઠનારી સ્ત્રીને સઘળાં કામમાં ઉતાવળ કરવી પડે છે. તેથી કેટલાંક કામ રહી જાય છે, કેટલાંક બગડે છે. અને તે ગાભરી થઈ

જાય છે. થાકીને આવેલા ધણીને મધુર વાણીથી ગાઇને, ખુશીની વાતો કરીને, અને હસમુખે મોઢે, મીઠે વચને રીઝ· વીને, તેને ગમત અને ચેન પમાડવાનો વેહેલી ઉઠનારી સ્ત્રીને વખત મળે છે. મોડી ઉઠનારીથી તેમ થઇ શકતું નથી. હમેશાં વેહેલાં ઉઠવાના માહાવરાથી તે સ્ત્રી ચંચળ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેની તનદુરસ્તીમાં [1] પણ સુધારો ને ફાયદો થાય છે. આપણામાં કહેવત છે કે,

"રાતે વેહેલા જે સૂઇ વેહેલા ઉઠે વીર;
બળ બુદ્ધિ બહુ ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર."

આ ઉપરથી પણ આપણને ખુલ્લું માલમ પડે છે કે રાતે વેહેલા સૂવુંને સવારમાં વેહેલા ઉઠવું. વૈદક શાસ્ત્રમાં તપાસ કરીશું તો પણ સાધારણ નિયમ એવો નીકળે કે દરેક માણસે ઓછામાં ઓછું ૭ અને વધારેમાં વધારે આઠ કલાક રાત્રે આરામ લેવો જોઇએ. એથી ઓછું સુનાર માંદું પડે છે, અને વધારે સુનાર આળસુ ને એદી થઇ જાય છે. નવ અથવા દશ વાગે સુઇ ને ચાર કે પાંચ વાગે ઉઠવું એ આ ઉપરથી દરેક સ્ત્રીપુરૂષને માટે એક સાધારણ નિયમ નીકળે છે.

પશુ પંખી જેવાં પ્રાણીઓ સૂરજ ઉગતાં પેહેલાં ઇશ્વરી પ્રેરણા પ્રમાણે વેહેલાં ઉઠી આપણને દાખલો આપે છે કે "અમે ઉઠયાં અને તમે પણ ઉઠો." કુકડો બૂમ પાડીને આપણને ખબર આપે છે કે "સવાર થઇ અને ઉઠવાનો

૧ એક બુઢો પાદરી કે જેણે પોતાની દેહે રોગ નામે કોઇવાર દીઠો નહોતો તેને તનદુરસ્ત રહેવાનું કોઈએ કારણ પુછયું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે "કોરા પગ અને વેહેલા ઉઠવું." આ ટુકા પણ સ્પષ્ટ જવાબથી સમજાશે, કે વેહેલા ઉઠવાથી અને પગ કોરા રાખવાથી તે તનદુરસ્ત રહેલો હતો. પગ ભીના કે ઠંડા રહ્યાથી શરદી થાય છે. માટે સૂતી વખતે જો પગ ઠંડા રહેતા હોય તો શેકીને કોરા કરી સૂઈ જવું.

વખત થયો માટે ઉઠો." તો આપણે તે પ્રમાણે ઉઠવું જોઇએ. નાનાં મોટાં સઘળાં પ્રાણિઓ સવારમાં વેહેલાં ઉઠીને પોતપોતાના કામે લાગે છે, તો આપણે પણ વેહેલાં ઉઠીને આપણે કામે લાગવું જોઇએ.

મિતાહાર અને નિયમિતપણું—બોલવા ચાલવામાં, ખાવા પીવામાં, અને બેસવા ઉઠવામાં, સર્વેમાં નિયમિત-પણાની જરૂર છે. એ નિયમિતપણું એ સ્ત્રીનો એક અગત્યનો શણગાર છે.

પોતાના સ્વામી સાથે કેમ બોલવું ચાલવું, સાસુ સસરા સાથે, નણંદ ભોજાઇ સાથે, દીઅર જેઠ સાથે કેટલું ને કેમ બોલવું, તે દરેક સ્ત્રીએ સમજવું, જોઇએ. થોડું બોલવું, ધીમાશથી બોલવું ને બોલવામાં નિયમિતપણું રાખવું જોઇએ. પણ નિયમિતપણું ખાવામાં ઘણુંજ ઉપયોગી છે. ખાવામાં નિયમિતપણું એટલે મિતાહાર કરવો અને દરરોજ વખતસર નિયમ પ્રમાણે ખાવું. તનદુરસ્તીનો મુખ્ય આધાર ખાવાના નિયમિતપણા ઉપર રહેલો છે. એ નિયમિતપણાથી શરીર તંદુરસ્ત રહે છે. ખાવાના વખતમાં અને ખાવામાં નિયમિત નહિ રહેવાથી કેટલું નુકસાન થાય છે, તથા નિયમિત રહે-વાથી કેટલા ફાયદા થાય છે, તે વિષે આપણી સ્ત્રીઓ કોઇ-જવાર વિચાર કરતી નથી. તેઓ જાણે છે કે જ્યારે ના-તોમાં જમવા જઇએ, છીએ અને દાબી દાબીને ગળા સુધી ગળચીએ છીએ, ત્યારેજ બીજે દિવસે અપચો થઈ માંદા પડીએ છીએ. તેઓ જાણે છે કે બરાબર વખતસર નહિ ખાધાથી પાચન થતું નથી ને આકળ વિકળ થવાય છે. જીવને દામણડોળ થાય છે; પણ તે વિષે તેઓ કોઇજવાર વિચાર કરતી નથી. એકવાર માંદી પડી હોય તો પણ જ્યારે જ્યારે તે નાતમાં જમવા જશે, ત્યારે ત્યારે અનાજ તો

પારકું હોય તેમ દાબી દાબીને ગળા સુધી ભરશે અને ફરીને માંદી પડશે. એકવાર નિયમિત વખતે નાહ ખાવાથી પોતે અને પોતાનો સ્વામી કે છોકરાં માંદાં પડયાં હશે તો પણ જાણી જોઇને માત્ર આળસથીજ ખાવાનું મોડું કરશે. અને ફરીને પાછી તેજ સ્થિતિમાં આવશે. ઘણા ડાકટરોના પણ વિચાર છે કે નિયમિત વખતે ખાવું, અને મિતાહાર કરવો એ તંદુરસ્તી રાખવાનું એક સાધન છે. તો આપણી દરેક સ્ત્રીઓનો એ ધર્મ છે, કે તેમણે હમેશાં નિયમિતપણું પાળવું.

પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરવી—એ સદ્‌ગુણ સ્ત્રીઓની મોટાઇ બતાવે છે. તેથી એનાં વખાણ થાય છે. તેની સાથે નરમાશથી ને થોડું પણ વિવેકથી મધુર વચને બોલવું, એ પરોણાને મિષ્ટાંન જમાડયા કરતાં પણ વધારે આનંદ પમાડે છે. કજીઆખોર સ્ત્રીને ત્યાં પકવાન જમવા કરતાં, મર્યાદશીળ સદ્‌ગુણી સ્ત્રીને ત્યાં શાકભાજી જમવાને તે વધારે પસંદ કરશે. તે મોટાઇ દેખાડવાને નહિ, પણ તેની સાથે ખરા હેતથી ને માનથી વર્તે છે. આવી સ્ત્રીના પતિને ઘર તરફની કાંઇ પણ ચિંતા હોતી નથી, તેથી તે પોતાનો ધંધો નિરાંતે કર્યા જાય છે. પરોણો આવ્યાની ખબર મળે છે, ને જ્યારે ઘરધણી મળવા આવે છે ત્યારે તેની આગળ તે પરોણો તેની સ્ત્રીનાં ઘણાં વખાણ કરે છે. ખૂબસુરતીથી જે નથી થતું તે સદ્‌ગુણથી થાય છે. પણ જેનામાં ઉપરની ને અંતઃકરણની બંને ખૂબસુરતીઓ એકઠી થઇ હોય તેના સ્વામીને પૂરણ ભાગ્યશાળી સમજવો. પણ બંનેમાંથી એક ખૂબસુરતી હોય, તો દરેક જણે અલબત્ત અંતઃકરણની ખૂબસુરતી પેહેલી પસંદ કરવી જોઇએ.

સખાવત.—એ સ્ત્રીનો અંતઃકરણનો શણગાર છે, પરો-

પકાર, દયા, ધર્મ, પુણ્ય એ બધા સદ્ગુણો સખાવતના પેટામાં આવી જાય છે. આપણી સઘળી સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને પરોપકાર કરવાનું સમજે છે. નાજુક ને કોમળ પ્રકૃતિના સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણ કઠોર હોયજ નહિ, તેમનું અંતઃકરણ દયાથી ભરેલું હોવું જોઇએ, અને ખરેખરૂં પણ તેમજ છે. તેઓ કોઇ ભીખારીને જોઇને તેની દયા ખાય છે. કોઇની સાધારણ અરજ ઉપરથી તેમના મનને અસર થાય છે. અને પોતાનાથી બની શકે તે પ્રમાણમાં તેઓ તેના ઉપર દયા દર્શાવે છે, કે ઉપકાર કરે છે. પણ ખરી દયા તે શું ? પરોપકાર કરવાનું ખરૂં પાત્ર કોણ? પરોપકાર કોના ઉપર કરવો ? પુન્ય તે શું ? ધર્મદાન કોને કરવું ? ખરો ભીખારી કોને કહેવો ? એ વિષે તેઓ માગનારના ઉપર દયા કરતાં અગાઉ કાંઇ પણ વિચાર કરતી નથી, કેમકે વિચાર કરવાની તેમનામાં શકતી નથી, તે વિષેનાં પુસ્તકો તેઓએ વાંચ્યાં નથી, અથવા તો કોઈને તે પુસ્તકો વાંચતાંજ આવડતું નથી માટે તે વિષે આ ઠેકાણે મારે થોડું કહેવું જોઇએ.

બ્રાહ્મણોને જમાડવામાં પુન્ય છે કે ? બ્રાહ્મણો ભીખ માગવા આવે, લક્ષ્મી પ્રસન્ન એવું બોલે, તમારા ગ્રહ સારા છે, આજ તો અમાવાસ્યાનો જોગ છે, દ્વાદશી પુન્ય પર્વણી ઇત્યાદિ વચનો બોલતા આવે તેમને આપ્યાથી પરોપકાર થાય છે કે ? હાથ જોઇ, પનોતી જોઈ, જેઓ નકામા ચિંતાના ખાડામાં નાંખે અને દિલગીરી તથા શોક ઉત્પન્ન કરવે તેમને આપ્યામાં ધર્મ છે કે ? અથવા તો ખુશી કરવા ને સારૂં સારૂં કહે કિંવા મંગળવાર કે શનિવાર કરાવી નકામા ભૂખે મરવાનું કહે તેને આપ્યામાં પુણ્ય છે કે વહેમી ગપો મારી લુચ્ચાઇથી ભોળા દિલનાં બૈરાંને છેતરી, હરામનાં હાડકાં રાખી, મેહેનત નહિ કરનારા ભટોને આપ્યાથી દયા

જણાય છે ? ના કાંઇ નહિ. અને કદિ નહિ. તેવાઓને આપ્યાથી પુન્યને બદલે ઉલટું પાપ થાય છે. એવા હાડકાંના હરામ અને પરમેશ્વરે મેહેનત કરવાને આપેલા હાથ પગને નહિ કરનારાં બ્રાહ્મણોને આપ્યાથી શું પુન્ય થાય, ? ઇશ્વરી કાયદો તોડીને તેઓ મહાપિતાના ચોર થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે નિયમ તોડવામાં મદદગાર—આળસુ થવામાં ઉત્તેજન આપનાર—એવા ભીખારીઓના ઉપર દયા બતાવનાર, પણ તે જગત્કર્ત્તાનો ગુનેગાર થાય છે ને એ મોટું પાપ છે. બ્રાહ્મણોનું જોઇને બીજા ઘણા એવા હાડકાંના હરામ ને લુચ્ચા લોકો ભીખારીઓનો ઢોંગ લેઇને, ઢોંગ કરી ગુજરાન ચલાવે છે. વાઘરી ને કોળી જોગટાને નામે ભભુત લગાવી ભીખતા ફરે છે. ખરા જોગટા કે વેરાગી—બેરાગી (સ્ત્રી રાખી) થઇ ભીખે છે. આ વિના ઘણા લોકો ઘણી જાતના ભેખ લઇ ભીખવા આવે છે. ને ભોળી સ્ત્રીઓને ભમાવી ગુજરાન ચલાવે છે. આ બધા જુદી જુદી જાતના ભીખારીઓ વિષે લંબાણથી આ ઠેકાણે લખવાનું મારૂં કામ નથી, પણ અજ્ઞાનપણાથી જે સ્ત્રીઓ એવી ભીખને ઉત્તેજન આપે છે, ને ખોટી દયા સમજી દયાનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ ભીખારી એટલે શું ને દયા એટલે શું તે સમજે, અને ખરી દયા ને ખરે રસ્તે ચાલે, તે સારૂ ખરો રસ્તો બતાવવાનું મારૂં કામ છે. તેઓને પુન્યને બદલે એ રીતે પાપ કરતાં અટકાવાનું મારૂ કામ છે. એવા ભીખારીઓને આપ્યાથી પુન્ય કેમ થાય ? જેઓ પૈસાદાર છે, તેઓને એક પૈસો દક્ષણા આપો, તે પૈસાથી તેના અંતઃકરણમાં તે કેટલો રાજી થવાનો ? લાખ રૂપીઆનો આશામી ભીખવા આવે, ને તેને એક રૂપીઓ આપો તે રૂપીઓ તેની મિલ્કતમાં શો વધારો કરશે ? તેને શો સંતોષ પમાડશે ? તેના અંતઃકરણને શું રાજી કરશે ? અને તેવામાં જો ભોગ જોગે તે રૂપીઓ ખોટો પડ્યો તો જાણે તમે ઉછીનો લીધો હોય ને તે તમે પાછો આપ્યો હોય તે

પ્રમાણે, અગર, જાણે તેનું લેહેણું હોય ને ખોટો મળ્યો હોય તેમ તે તમને આશીર્વાદ આપ્યાને બદલે ઉલટો ગાળો દેશે. જાણે એના બાપનો દલ્લોજ દાટયો ન હોય ? આવા બ્રાહ્મણને આપ્યાથી કહો વારૂ પુણ્ય કે પાપ ? વળી એવાઓને જમાડો, પાંચે પકવાન કરીને જમાડો, પણ દાળમાં લગાર મીઠું વધારે નાંખજો, પછી જોઈ લો એમની ખુબી !! તમને આશીર્વાદ આપ્યાને બદલે ઠેકાણે ઠેકાણે તે તમારી નિંદા કરશે. લાડુ કરો ને તેમાં લગાર ઘી ઓછું પડયું તો ગળામાં મુકીઓ મારવા માંડશે. જાણે તેઓજ કમાઈ ગયા ન હોય, ! ખરચ તેમના બાપનીજ કમાઈનું ન હોય ! જ્યાં આવા ભીખારી અને આવા જમનારા ત્યાં તેમને આપ્યાથી પુણ્ય શું થાય ? તેમને આપ્યાથી ધર્મ શાનો ? એવા ભટકનારા બ્રાહ્મણોને કહીએ કે અમારે રસોઇઓ જોઇએ છીએ, કે ચાકર અથવા ગુમાસ્તો જોઇએ છીએ, તમે રહેશો ? તમને મેહેનતના પ્રમાણમાં પગાર આપીશું. આવું કહો એટલે જોઈ લો તેમનો મીજાજ. આ દુનીઆમાં તેઓને તો જાણે મેહેનત કરવાને ઇશ્વરે સરજ્યાજ ન હોય—હરામનું ખાવાનેજ સરજ્યા હોય, તેમ ગુસ્સે થશે ને કહેશે કે ન આપવું હોય તો ના કહો, અમે તો રસોઇ, નોકરી કે ચાકરી નહિ કરીએ, એમ કહી ચાલ્યો જાય છે. આવા ભીખારીઓને આપ્યાથી પરોપકાર કેમ કહેવાય ? બીજાની મેહેનતમાં ને તેના કમાએલા પૈસામાં એવા ભીખનારા ભાગ પાડી દેશની દોલત ઓછી કરે છે, દેશમાં ઉદ્યોગ ઘટાડે છે, દેશને આળસુ ને કંગાળ બનાવે છે, ને બનાવે છે. આવા દેશને કંગાળ બનાવનાર, ઉદ્યોગ ઘટાડનાર, દોલત ઓછી કરનાર ઇશ્વરના ગુનેગાર હાડકાના હરામ, હરામનું ખાનાર, મીજાજી ભીખારીને આપ્યાથી તથા તેમના ઉપર દયા દર્શાવ્યાથી પુણ્ય કેમ થાય ? પુણ્યને બદલે પાપ થાય અને ઇશ્વરના ગુનેગાર થાય, તથા ઇશ્વરી નિયમ તોડનાર અને તોડાવનાર ઉપર, તે પરમ દયાળુ ગુસ્સે થાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

ખરી દયા, ખરો ધર્મ, ખરૂં પુણ્ય અને ખરો પરોપકારનો માર્ગ કે ઠેકાણાં, ઉપર કહ્યા તે નથી; દયાનું પાત્ર તે નથી. જેને આપ્યાથી તેનું ખરૂં અંતઃકરણ રાજી થાય, જેને આપ્યાથી તેનો જીવ બચતો હોય, તેને આપો અને તેના ઉપર દયા દર્શાવો; જેના હાથ પગ ભાગેલા હોય, આંધળાં ને અપંગ હોય, જેને કમાઇ ખાવાને ઈશ્વરે આપેલાં હથીઆર ન હોય, તે હથીઆર નકામાં પડી ગયાં હોય, જે ભૂખે મરતા હોય તેવા કંગાળ અને અભાગીઆ લોકો ઉપર દયા બતાવો. ચાલવાની શકિત વિના એક ઠેકાણે પડી રહી ટાઢે ધ્રુજતો હોય, તાપે હેરાન થતો હોય, કે બળતો હોય, વરસાદની ઝડીઓ ઘર વિના મેદાનમાં પડયો પડયો ખમતો હોય, માબાપ વિનાનાં નિરાધાર બાળક ભૂખે કે ટાઢે ને તાપે મરતાં હોય, તેમના તરફ તમારી પરોપકાર વૃત્તિ દર્શાવો. નહિ વેરાગી કે સન્યાસી ઉપર, નહિ સાધુ કે ફકીર ઉપર, બ્રાહ્મણ કે ઢોંગી મહારાજો ઉપર, પણ મેહેનત કરવાનાં સાધનો નકામાં પડવાથી ભૂખથી, ટાઢથી, તડકાથી મરતા કંગાળો ઉપર તમારૂં ધ્યાન ખેંચો દયા દર્શાવો. પછી તે બ્રાહ્મણ હોય કે ઢેડ હોય, ઢોંગી નહિ પણ તપાસ કર્યા પછી ખરૂં માલમ પડે તો, ધણી વિનાની વિધવા, કામ નહિ કરી શકે, એવી હાલતમાં આવી પડી હોય, તો તેના ઉપર તમે દયા કરો. તમારા અંતઃકરણને પૂછો કે કોને આપ્યાથી તેનું ખરૂં અંતઃકરણ રાજી થશે ને આશીર્વાદ આપશે ? અંતઃકરણનો આશીર્વાદ ફળે છે. ઉપર ઉપરની "સ્વસ્તિ" કહેનાર ભટોને આપવા કરતાં અંતઃકરણથી કલ્યાણ થજો કહેનાર ઢેડનો આશીર્વાદ ફળશે, તેથી પરમેશ્વર રાજી થશે, આશીર્વાદ બ્રાહ્મણનો જોઇએ એમ કાંઇ નથી પણ તે ફકત અંતઃકરણનો જોઇએ, પછી તે ગમે તેનો હોય, આવા ભીખારીઓજ ખરા ભીખારીઓ છે. તેમના ઉપર દયા કરી તેજ ખરી દયા, ને તેજ ખરો ધર્મ છે. અને એ ભિખારીઓ

આપણી દયાનું ને ભીખનું ખરૂં પાત્ર છે. આ દેશની ને પરદેશી તમારી જાત બેનોની હાલત સુધરે તેવી રીતે ખરચ્ય કરવામાં તમારી પરોપકાર વૃત્તિ જણાવો ને મેહેનત કરો તો તેથી પણ તમને પુણ્ય થશે.

એક દહાડો ખવડાવો તેથી તેની ભીખ કાંઇ જતી નથી, તમારી શક્તિ હોય તો તમે નહિ તો તમારા જેવાં ઘણાં એકઠાં થઇને એક ફંડ કરી તેમાંથી એક ધર્મશાળા કરો, કે જ્યાં એવા ખરા ભીખારીઓ રહે, ને ત્યાં તેમની ખાવેપીવે બરદાશ લેવાય, લૂગડે લત્તે સંભાળ લેવાય, ભૂખે ન મરે. તેમાં આંધળાં, લુલાં, પાંગળાં નિરાધાર બાળકોને સ્ત્રીઓ રાખવાં, જેનાથી જે ધંધો થાય તે સોંપવો, ને બિલ્કુલ ન થાય, તેવાંને બેઠાં ખાવાનું આપવું. તેમને સારૂ દવા ખાનું ને દાકટર રાખવો. આવી રીતે ખરાં ભીખારીઓને ભટકવાનું બંધ કરો, કે જેથી ભીખ નહિ મળવાથી મરી જતાં તેઓ બચે, બાકીના હાડકાંના હરામ—હરામખોર ભીખારીઓને ભીખ આપવાનુંજ બંધ કરો. તેમને માટે ઉદ્યોગશાળા કરો, કે જેમાં તેઓ ઉદ્યોગ કરે, ને ગુજરાન ચલાવે. કેમકે કેટલાક માણસોને ધંધો નહિ મળવાથી પણ ભીખારીઓ થએલા હોય છે. આ રીતે ખોટી ભીખ બંધ કરી દેશમાં ઉદ્યોગ વધારો. મેહેનતમાં ભાગ પડતો અટકાવો, તો આપણા દેશની દોલતમાં વધારો થશે તથા દેશની કંગાળતા મટશે. દેશી સ્ત્રીઓ આ ઉપરથી શીખામણ લેઇ તમે એવા ખોટા ભીખારીઓની ભીખ મટાડો ને ખરૂં પુણ્ય અને ખરૂં પાપ સમજી દાન કરો.

સાર.—આપણા દેશની હાલત સુધારવા માટે, આપણા દેશનાં બાળકો નીતિવાન, સદાચરણી, આગ્રહી, ઉત્સાહી, શૂરાં તથા બુદ્ધિવાન કરવા માટે, આપણી સ્ત્રીઓ તેમના ખરા ધર્મો સમજે અને તે પ્રમાણે વર્તે તેમ કરો. તે પ્રમાણે

કરવાના ઉપાયો મેં પાછળ કહ્યું છે તેમ આપણા હાથમાં છે. આપણે તેમના લેઇ લીધેલા ઇશ્વરી હકો આપો, તેમને ઉપયોગી કેળવણી આપો, બાળલગ્ન કરવાનો નઠારો ધારો તજો, જુવાન વિધવાને પુનર્વિવાહ કરાવો, ઘરઉપયોગી કેળવણી મળે એવી શાળાઓ અને પુસ્તકો કરો. યોગ્ય વર સાથે લાયક ઉમર થાય ત્યારે તેમને પરણાવો, તેને આપણા ઘરની એક દાસી નહિ, પણ આપણો હમેશનો સોબતી ને સુખ દુ;ખનો અને જ્ઞાનનો ભાગીઓ કરો. તેઓ પોતાના બાળકો સારી રીતે ઉછેરે, તથા તેમને યોગ્ય ઉપદેશ હમેશાં આપે તેમ કરો; તેઓ ખરૂં પુન્ય ને ખરો પરોપકાર સમજે, ને તે પ્રમાણે ચાલે તેમ કરો તેઓ બીજા સાથે સંપસંપીને ચાલે, અને સાસુ વહુ વચ્ચે થતી લડાઇઓ અટકે તેમ કરો. તેઓ વહેમના અંધારા ખાડામાંથી નીકળે, વ્યભિચાર તજે, અને વહેમને લીધે હજારો બાળકોના પ્રાણની ખુવારી અટકે, તેમ કરો. તેઓ નકામી હઠ તજે, નાણાનો ગેર-ઉપયોગ કરવાથી નુકસાન અને વાજબી ઉપયોગ કરવાથી ફાયદો છે, એવું સમજે, તેમ કરો. એટલે આપણી હવે પછીની ઓલાદ જરૂર સુધરશે, ને સારી થશે, અને ત્યારેંજ આપણા દેશનો ને આપણો ઉદ્ધાર તથા આબાદી થશે, માટે તમે સર્વે જાગો, ને સહ કુટુંબ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરો, કે તમને અને તમારી સ્ત્રીઓને તમારા દેશની દશા સુધારવાના ઉપાયો દર્શાવે, અને તે પ્રમાણે વર્તવાની પ્રેરણા કરે. પરમેશ્વર ! તું મારી પ્રાથના સાંભળ અને મારાં દેશી મરદો તથા સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ખરા ધર્મ સમજે, તથા તે પ્રમાણે વર્તે તેમ કર. તથાસ્તુ.

સમાપ્ત.